

Регистрационный № 4188-Ж

№ 2-3, апрель-сентябрь 2011

Основан в 1997 году

Выходит 4 раза в год

Ғылыми журнал

І. Жансүгіров атындағы
Жетісу мемлекеттік университетінің

ХАБАРШЫСЫ

ВЕСТНИК

Жетысуского государственного университета
им. И. Жансугурова

Научный журнал

Бас редакторы - главный редактор

Ә.Е. Бектұрғанов

ректор, доктор юридических наук, профессор

Редакция алқасы – Редакционная коллегия:

главный редактор – ректор, доктор юр. наук, профессор

А.Е. Бектурганов

зам. главного редактора – д.ф/м.н., профессор Д.Н.Нургабыл
ответственный секретарь – М.К. Бисенкулов

Члены редколлегии:

Ф.Н.Жакыпова	– д.э.н., профессор
Л.К. Еркинбаева	– д.ю.н., профессор
Е.Ш. Дусипов	– д.ю.н., профессор
К.Б. Бопаев	– д.ф /м.н., профессор
Г.Б. Блеутаева	– д.э.н., профессор
Ш.Г. Гуллыев	– д.и., профессор
Р.К. Дюсембинова	– д.п.н., профессор
А.Н. Нугусова	– д.п.н., профессор
Н.Н.Смаил	– д.м.н., профессор
Т.С.Сыдыков	– д.ф.н., профессор
Н.А. Абишев	– д.п.н., профессор
К. Калиаскарұлы	– д.ф.н., профессор
А.С. Бахтаулова	– к.б.н., доцент
М.К. Бисенкулов	– к.ф.н., профессор
А.Ж. Рахымбеков	– к.ф /м.н., доцент
К.Б. Сарбасова	– к.ф.н., доцент

**Регистрационное свидетельство издания № 4188-Ж выдано
Министерством информации и общественного согласия
Республики Казахстан от 12 сентября 2003 г.**

**Международный центр ISSN в Париже зарегистрировал
журнал «Жансүгіров атындағы Жетісу мемлекеттік
университетінің хабаршысы» под номером
ISSN 1813-1123**

МАТЕМАТИКА, ФИЗИКА, ИНФОРМАТИКА И ИХ ПРИЛОЖЕНИЯ

УДК 517.9

Д.Н. Нургабыл, Г.Ш. Окпебаева

Жетысуский государственный университет им. И. Жансугурова, г.Талдыкорган

АСИМПТОТИЧЕСКОЕ РАЗЛОЖЕНИЕ РЕШЕНИЯ СИНГУЛЯРНО ВОЗМУЩЕННОЙ НЕРАЗДЕЛЕННОЙ КРАЕВОЙ ЗАДАЧИ С МАЛЫМ ПАРАМЕТРОМ ПРИ СТАРШИХ ПРОИЗВОДНЫХ

Бұл жұмыста туындысының жанында кішкене параметрі бар дифференциалдық тендеулер жүйесінің шешімінің асимптотикалық жіктелісі қарастырылады.

In given work is considered asymptotic decomposition of the decision of the systems differential equation

Постановка задачи. Рассмотрим систему дифференциальных уравнений второго порядка с малым параметром при старших производных

$$\begin{aligned} \varepsilon y'' + A_1(t) y' + B_1(t) y &= F(t) \\ \varepsilon x'' + A_2(t) x' + B_2(t) x &= y' \end{aligned} \quad (1)$$

с краевыми условиями

$$\begin{aligned} L_i y &= \alpha_{ij} y(0; \varepsilon) + \alpha_{ij} y(1; \varepsilon) + \alpha_{ij} y'(1; \varepsilon) = a_i \\ L_i x &= \beta_{ij} x(0; \varepsilon) + \beta_{ij} x(1; \varepsilon) + \beta_{ij} x'(1; \varepsilon) = b_i \end{aligned} \quad (2)$$

$i = 1, 2, j = 0, 1, 2, \dots$ Где ε - малый положительный параметр; a_1, a_2, b_1, b_2 - некоторые известные постоянные. $A_1(t), A_2(t), B_1(t), B_2(t), F(t)$ - функции, определенные на отрезке $[0; 1]$.

В разделе [1] были установлены следующие предельные равенства:

$$\begin{aligned} \lim_{\varepsilon \rightarrow 0} y(t; \varepsilon) &= y(t), \quad 0 \leq t \leq 1 \\ \lim_{\varepsilon \rightarrow 0} y'(t; \varepsilon) &= y'(t), \quad 0 < t < 1 \\ \lim_{\varepsilon \rightarrow 0} x(t, \varepsilon) &= x(t), \quad 0 \leq t \leq 1, \\ \lim_{\varepsilon \rightarrow 0} x'(t, \varepsilon) &= x'(t), \quad 0 < t < 1 \end{aligned} \quad (3)$$

где $y(t; \varepsilon), x(t, \varepsilon)$ решение задачи (1), (2), а $y(t), x(t)$ решение соответствующей вырожденной задачи. Из (3) видно, что $y'(t; \varepsilon), x'(t; \varepsilon)$ можно использовать в качестве асимптотического приближения к $y'(t; \varepsilon), x'(t, \varepsilon)$ только на промежутке $0 < t_0 \leq t \leq t_1 < 1$, причем эти предельные равенства ничего не говорят о точности этих приближений. Естественно поставить вопрос о получении равномерного приближения с любой точностью по малому параметру.

Построение асимптотического разложения решения краевой задачи. Для построения асимптотики решения задачи (1.), (2.) потребуем выполнения следующих условий.

I. Пусть коэффициенты $A_1(t), A_2(t), B_1(t), B_2(t), F(t)$ уравнения (1) достаточно число раз дифференцируемы на отрезке $0 \leq t \leq 1$.

II. Пусть $A_1(t), A_2(t) \neq 0$ при $t \in [0; 1]$.

Рассмотрим первое уравнения системы (1).

$$\varepsilon y'' + A_1(t)y' + B_1(t)y = F(t) \quad (4)$$

с краевыми условиями

$$L_1 y = \alpha_{10} y(0; \varepsilon) + \alpha_{11} y(1; \varepsilon) + \alpha_{12} y'(1; \varepsilon) = a_1 \quad (5)$$

$$L_2 y = \alpha_{20} y(0; \varepsilon) + \alpha_{21} y(1; \varepsilon) + \alpha_{22} y'(1; \varepsilon) = a_2$$

В (4) произведем замену $\varepsilon y' = z$. Тогда задача (4) примет вид:

$$\begin{aligned} \varepsilon z' + A_1(t)z + \varepsilon B_1(t)y &= \varepsilon F(t) \\ \varepsilon y' &= z \end{aligned} \quad (6)$$

Исходя из оценки [1], заключаем, что асимптотическое разложение решения задачи (6) следует искать в виде:

$$z = z_\varepsilon(t) + u_\varepsilon(\tau), \quad y = y_\varepsilon(t) + v_\varepsilon(\tau) \quad (7)$$

Подставляя (7) в (6), разделяя выражение, зависящее от t и τ , получим следующие системы:

$$\begin{aligned} \varepsilon \frac{dz_\varepsilon}{dt} + A_1(t)z_\varepsilon(t) + \varepsilon B_1(t)y_\varepsilon(t) &= \varepsilon F(t) & \varepsilon \frac{du_\varepsilon}{d\tau} + A_1(\varepsilon\tau)u_\varepsilon(\tau) + \varepsilon B_1(\varepsilon\tau)v_\varepsilon(\tau) &= 0 \\ \varepsilon \frac{dy_\varepsilon}{dt} &= z_\varepsilon(t) & \frac{dv_\varepsilon}{d\tau} &= u_\varepsilon(\tau) \end{aligned} \quad (8)$$

(9)

Решение систем (8) и (9) ищем в виде разложения

$$\begin{aligned} y_\varepsilon &= y_0 + \varepsilon y_1 + \varepsilon^2 y_2 + \dots + \varepsilon^k y_k + \dots \\ z_\varepsilon &= z_0 + \varepsilon z_1 + \varepsilon^2 z_2 + \dots + \varepsilon^k z_k + \dots \end{aligned} \quad (10)$$

$$u_\varepsilon = u_0 + \varepsilon u_1 + \varepsilon^2 u_2 + \dots + \varepsilon^k u_k + \dots$$

$$v_\varepsilon = v_0 + \varepsilon v_1 + \varepsilon^2 v_2 + \dots + \varepsilon^k v_k + \dots$$

Разлагаем функции $A_1(\varepsilon\tau), B_1(\varepsilon\tau)$ в ряд Тейлора в окрестности точки $(t, y_0(t))$.

$$A_1(\varepsilon\tau) = A_1(0) + A_1'(0)\varepsilon\tau + \frac{A_1''(0)\varepsilon^2\tau^2}{2!} + \dots + \frac{A_1^{(k)}(0)\varepsilon^k\tau^k}{k!} + \dots \quad (11)$$

$$B_1(\varepsilon\tau) = B_1(0) + B_1'(0)\varepsilon\tau + \frac{B_1''(0)\varepsilon^2\tau^2}{2!} + \dots + \frac{B_1^{(k)}(0)\varepsilon^k\tau^k}{k!} + \dots$$

Подставляем разложения (10), (11) в (8), (9) и

$$\varepsilon \frac{dz_0}{dt} + \varepsilon \frac{dz_1}{dt} + \dots + \varepsilon^k \frac{dz_k}{dt} + A_1 t z_0 + \varepsilon z_1 + \dots + \varepsilon^k z_k + \dots + \varepsilon B_1 t y_0 + \varepsilon y_1 + \dots + \varepsilon^k y_k + \dots = \varepsilon F t \quad (12)$$

$$\varepsilon \frac{dy_0}{dt} + \varepsilon \frac{dy_1}{dt} + \dots + \varepsilon^k \frac{dy_k}{dt} + \dots = z_0 + \varepsilon z_1 + \dots + \varepsilon^k z_k + \dots$$

$$\frac{du_0}{d\tau} + \varepsilon \frac{du_1}{d\tau} + \dots + \varepsilon^k \frac{du_k}{d\tau} + A_1 0 + A_1' 0 \varepsilon \tau + \dots + \frac{A_1^k(0) \varepsilon^k \tau^k}{k!} + \dots$$

$$u_0 + \varepsilon u_1 + \dots + \varepsilon^k u_k + \dots + \varepsilon B_1 0 + B_1' 0 \varepsilon \tau + \dots + \frac{B_1^k(0) \varepsilon^k \tau^k}{k!} + \dots$$

$$v_0 + \varepsilon v_1 + \varepsilon^2 v_2 + \dots + \varepsilon^k v_k + \dots = 0$$

$$\frac{dv_0}{d\tau} + \varepsilon \frac{dv_1}{d\tau} + \dots + \varepsilon^k \frac{dv_k}{d\tau} = u_0 + \varepsilon u_1 + \dots + \varepsilon^k u_k + \dots$$

Приравнявая коэффициенты при одинаковых степенях ε , получаем последовательность дифференциальных уравнений для определения коэффициентов $y_k t, z_k t, u_k t, v_k t$:

$$\varepsilon^0: \quad A_1 t z_0 t = 0 \quad z_0 t = 0 \quad (15_0)$$

$$\frac{du_0}{d\tau} + A_1 0 u_0 \tau = 0, \quad u_0 \tau = u_0 0 e^{-A_1(0)\tau} \quad (15_1)$$

$$\frac{dv_0}{d\tau} = u_0(\tau), \quad v_0 \tau = v_0 0 - \frac{u_0 0}{A_1(0)} e^{-A_1(0)\tau} - 1 \quad (15_2)$$

$$\varepsilon^1: \quad \frac{dz_0}{dt} + A_1 t z_1 t + B_1 t y_0(t) = F t \quad (16_0)$$

$$\frac{dy_0}{d\tau} = z_1 \quad (16_1)$$

$$\frac{du_1}{d\tau} + A_1 0 u_1 \tau = \Phi_1 \tau, \text{ где}$$

$$\Phi_1 \tau = -A_1' 0 \tau u_0 \tau - B_1 0 v_0 \tau \quad (16_2)$$

$$\frac{dv_1}{d\tau} = u_1 \tau \quad (16_3)$$

$$\varepsilon^2: \quad \frac{dz_1}{dt} + A_1 t z_2 t + B_1 t y_1(t) = F t \quad (17_0)$$

$$\frac{dy_1}{dt} = z_2 \quad (17_1)$$

$$\frac{du_2}{d\tau} + A_1 0 u_2 \tau = \Phi_2 \tau, \quad \partial \partial \varepsilon \Phi_2 \tau = -\tau B_1' 0 v_0 \tau - A_1' 0 \tau u_1 \tau - B_1 0 v_1 \tau \quad (17_2)$$

$$\frac{dv_2}{d\tau} = u_2 \tau \quad (17_3)$$

$$\varepsilon^k: \quad \frac{dz_{k-1}}{dt} + A_1 t z_k t + B_1 t y_{k-1} t = \quad (18_0)$$

$$\frac{dy_{k-1}}{dt} = z_k \quad (18_1)$$

$$\frac{du_k}{d\tau} + A_1(0) u_k(\tau) = \Phi_k(\tau), \quad \Phi_k(\tau) = - \sum_{p=1}^k \frac{A^{(p)}_1(0)\tau^p}{p!} u_{k-p}(\tau) - \sum_{p=0}^{k-1} \frac{B^{(p)}_1(0)\tau^p}{p!} v_{k-1-p}(\tau)$$

$$\frac{dv_k}{d\tau} = u_k(\tau) \quad (18_3)$$

$$\frac{dz_0}{dt} + A_1(t) z_1(t) + B_1(t) y_0(t) = F(t),$$

Чтобы однозначно определить все коэффициенты разложений, нужно задать начальные условия. Подставляя разложение (10), (11), (7) в (6) и приравнявая коэффициенты при одинаковых степенях ε , получим последовательность начальных условий:

$$v_0(0) = \frac{a_1 - L_1 y_0}{\alpha_{10}} \quad (19)$$

$$u_0(0) = \frac{-A_1(0)}{\alpha_{10}} \frac{a_1 - L_1 y_0}{\alpha_{10}} \quad (20)$$

$$v_1(0) = - \frac{L_1 y_0}{\alpha_{10}} \quad (21)$$

$$u_1(0) = A_1(0) \frac{L_1 y_0}{\alpha_{10}} - \int_0^\infty \Phi_1(\tau) d\tau \quad (22)$$

$$y_1(1) = \frac{\alpha_{12}\alpha_{20} - \alpha_{10}\alpha_{22} \frac{z_1}{A_1(1)}}{\alpha_{11}\alpha_{20} - \alpha_{10}\alpha_{21} - \alpha_{12}\alpha_{20} - \alpha_{10}\alpha_{22} \frac{B_1(1)}{A_1(1)}} \quad (23)$$

С помощью начальных условий (19)-(20) и уравнении (15₀)-(15₂) определяется $y_0(t), u_0(\tau), v_0(\tau), z_0(t)$:

$$y_0(t) = \frac{a_1\alpha_{20} - a_2\alpha_{10}}{A_1(1)} - \frac{F(1)}{A_1(1)} \frac{\alpha_{20}\alpha_{12} - \alpha_{10}\alpha_{22}}{\alpha_{11}\alpha_{20} - \alpha_{10}\alpha_{21} - \alpha_{12}\alpha_{20} - \alpha_{10}\alpha_{22} \frac{B_1(1)}{A_1(1)}} - \frac{u_{10}(t)}{J}$$

$$- \int_0^1 \frac{F(s)}{A_1(s)} \frac{u_{10}(t)}{u_{10}(s)} ds + \int_0^t \frac{F(s)}{A_1(s)} \frac{u_{10}(t)}{u_{10}(s)} ds, \quad (24)$$

$$u_0(\tau) = \frac{-A_1(0)}{\alpha_{10}} \frac{a_1 - L_1 y_0}{\alpha_{10}} e^{-A_1(0)\tau}$$

$$= \frac{a_1 - L_1 y_0}{\alpha_{10}} - \frac{u_0(0)}{A_1(0)} e^{-A_1(0)\tau} - 1 \quad (25)$$

$$z_0(t) = 0 \quad (26)$$

Из формул (24)-(26) для $y_0(t), u_0(\tau), v_0(\tau), z_0(t)$ получим следующие оценки:

$$y_0(t) \leq K \cdot e^{\mu(0)s}, \quad z_0(t) \leq K \cdot e^{\mu(0)s},$$

$$u_0(\tau) \leq K \cdot e^{\mu_0 \tau}, \quad v_0(\tau) \leq K \cdot e^{\mu_0 \tau},$$

Итак, построены члены асимптотики нулевого порядка.

Теперь определим все члены первого порядка. Исходя из уравнения (16₀)-(16₃) и (21)-(23), получим:

$$v_1(\tau) = -\frac{L_1 y_0}{\alpha_{10}} e^{-A_1(0)\tau} + \int_0^\tau \Gamma_1(s) e^{-A_1(0)(\tau-s)} ds \quad (27)$$

$$u_1(\tau) = A_1(0) \frac{L_1 y_0}{\alpha_{10}} - \int_0^\infty \Phi_1(\tau) d\tau e^{-A_1(0)\tau} + \int_0^\tau \Phi_1(s) e^{-A_1(0)(\tau-s)} ds \quad (28)$$

$$z_1(t) = \frac{F(t)}{A_1(t)} - \frac{B_1(t)}{A_1(t)} y_0(t) \quad (29)$$

$$y_1(t) = \alpha_{12}\alpha_{20} - \alpha_{10}\alpha_{22} \frac{z_1(t)}{A_1(t)} \frac{u_{10}(t)}{J} + \int_0^t \frac{z_1(s)}{A_1(s)} \frac{u_{10}(s)}{u_{10}(t)} ds, \quad (30)$$

Оценки для $v_1(\tau), u_1(\tau), z_1(t), y_1(t)$:

$$y_1(t) \leq K \cdot e^{\mu_0 t}, \quad z_1(t) \leq K \cdot e^{\mu_0 t},$$

$$u_1(\tau) \leq K \cdot e^{\mu_0 \tau}, \quad v_1(\tau) \leq K \cdot e^{\mu_0 \tau},$$

Итак, построены члены асимптотики первого порядка.

Продолжая дальше, получим:

$$z_{k+1}(t) = -\frac{z_k(t)}{A_1(t)} - \frac{B_1(t)}{A_1(t)} y_k(t) \quad (31)$$

$$y_k(t) = \alpha_{12}\alpha_{20} - \alpha_{10}\alpha_{22} \frac{z_k(t)}{A_1(t)} \frac{u_{10}(t)}{J} + \int_0^t \frac{z_k(s)}{A_1(s)} \frac{u_{10}(s)}{u_{10}(t)} ds, \quad (32)$$

$$u_k(\tau) = A_1(0) \frac{L_1 y_k}{\alpha_{10}} - \int_0^\infty \Phi_k(\tau) d\tau e^{-A_1(0)\tau} + \int_0^\tau \Phi_k(s) e^{-A_1(0)(\tau-s)} ds \quad (33)$$

$$v_k(\tau) = -\frac{L_1 y_k}{\alpha_{10}} e^{-A_1(0)\tau} + \int_0^\tau \Gamma_k(s) e^{-A_1(0)(\tau-s)} ds \quad (34)$$

Из формул (31)-(34) для $y_k(t), u_k(\tau), v_k(\tau), z_{k+1}(t)$ получим следующие оценки:

$$y_k(t) \leq K \cdot e^{\mu_0 t}, \quad z_{k+1}(t) \leq K \cdot e^{\mu_0 t},$$

$$u_k(\tau) \leq K \cdot e^{\mu_0 \tau}, \quad v_k(\tau) \leq K \cdot e^{\mu_0 \tau},$$

Таким образом, построены все члены разложения (10).

Теперь рассмотрим второе уравнение системы (1) и (2):

$$\varepsilon x'' + A_2 t x' + B_2 t x = y' \quad (35)$$

с краевыми условиями

$$\begin{aligned} L_1 x &= \beta_{10} x_{0;\varepsilon} + \beta_{11} x_{1;\varepsilon} + \beta_{12} x'_{1;\varepsilon} = b_1 \\ L_2 x &= \beta_{20} x_{0;\varepsilon} + \beta_{21} x_{1;\varepsilon} + \beta_{22} x'_{1;\varepsilon} = b_2 \end{aligned} \quad (36)$$

Для решение краевой задачи (35) воспользуемся заменой:

$$\varepsilon x' = \rho \quad (37)$$

Тогда задача (39) примет вид:

$$\begin{aligned} \varepsilon \rho' + A_1 t \rho + \varepsilon B_1 t x &= z \\ \varepsilon x' &= \rho \end{aligned} \quad (38)$$

Асимптотическое разложение краевой задачи (38) следует искать в виде:

$$z = z_\varepsilon t + u_\varepsilon(\tau) \quad \rho = \rho_\varepsilon t + w_\varepsilon(\tau) \quad x = x_\varepsilon t + \psi_\varepsilon(\tau) \quad (39)$$

Подставляя (39) в (38) и разделяя выражения, зависящие от τ и t , получаем:

$$\begin{aligned} \varepsilon \frac{d\rho_\varepsilon}{dt} + A_2 t \rho_\varepsilon t + \varepsilon B_2 t x_\varepsilon t &= z_\varepsilon t \\ \varepsilon \frac{dx_\varepsilon}{dt} &= \rho_\varepsilon t \end{aligned} \quad (40)$$

$$\begin{aligned} \frac{dw_\varepsilon}{d\tau} + A_2 \varepsilon \tau w_\varepsilon \tau + \varepsilon B_2 \varepsilon \tau \psi_\varepsilon \tau &= u_\varepsilon(\tau) \\ \frac{dw_\varepsilon}{d\tau} &= w_\varepsilon \tau \end{aligned} \quad (41)$$

Решения систем (40), (41) ищем в виде разложения

$$\begin{aligned} z_\varepsilon &= z_0 + \varepsilon z_1 + \varepsilon^2 z_2 + \dots + \varepsilon^k z_k + \dots \\ x_\varepsilon &= x_0 + \varepsilon x_1 + \varepsilon^2 x_2 + \dots + \varepsilon^k x_k + \dots \\ u_\varepsilon &= u_0 + \varepsilon u_1 + \varepsilon^2 u_2 + \dots + \varepsilon^k u_k + \dots \\ \rho_\varepsilon &= \rho_0 + \varepsilon \rho_1 + \varepsilon^2 \rho_2 + \dots + \varepsilon^k \rho_k + \dots \\ w_\varepsilon &= w_0 + \varepsilon w_1 + \varepsilon^2 w_2 + \dots + \varepsilon^k w_k + \dots \\ \psi_\varepsilon &= \psi_0 + \varepsilon \psi_1 + \varepsilon^2 \psi_2 + \dots + \varepsilon^k \psi_k + \dots \end{aligned} \quad (42)$$

Функцию $A_2 \varepsilon t$, $B_2 \varepsilon t$ представляем в ряды по степеням ε

$$A_2 \varepsilon t = A_2 0 + A_2' 0 \varepsilon t + \frac{A_2''(0)\varepsilon^2 \tau^2}{2!} + \dots + \frac{A_2^{(k)}(0)\varepsilon^k \tau^k}{k!} + \dots \quad (43)$$

$$B_2 \varepsilon t = B_2 0 + B_2' 0 \varepsilon t + \frac{B_2''(0)\varepsilon^2 \tau^2}{2!} + \dots + \frac{B_2^{(k)}(0)\varepsilon^k \tau^k}{k!} + \dots$$

Теперь, подставляя (42), (43) в системы (40) и (41) и приравнявая выражения стоящих при одинаковых степенях ε , находим:

$$\varepsilon^0: \quad A_2 \, t \, \rho_0 \, t = z_0 \, t, \quad z_0 \, t = 0, \quad A_2 \, t \, \rho_0 \, t = 0, \quad (44_1)$$

$$\frac{dw_0}{d\tau} + A_2 \, 0 \, w_0 \, \tau = u_0(\tau) \quad (44_2)$$

$$\frac{d\psi_0}{d\tau} = w_0(\tau) \quad (44_3)$$

$$\varepsilon^1: \quad \frac{d\rho_0}{dt} + A_2 \, t \, \rho_1 \, t + B_2 \, t \, x_0(t) = z_1 \quad (45_1)$$

$$\frac{dx_0}{dt} = \rho_1 \quad (45_2)$$

$$\frac{dw_1}{d\tau} + A_2 \, 0 \, w_1 \, \tau = Y_1 \, \tau, \quad Y_1 \, \tau = u_1 \, \tau - A_2' \, 0 \, \tau w_0 \, \tau - B_2 \, 0 \, \psi_0 \, \tau \quad (45_3)$$

$$\frac{d\psi_1}{d\tau} = w_1 \, \tau \quad (45_4)$$

$$\varepsilon^{k+1}: \quad \frac{d\rho_k}{dt} + A_2 \, t \, \rho_{k+1} \, t + B_2 \, t \, x_k(t) = z_{k+1} \quad (46_1)$$

$$\frac{dx_k}{dt} = \rho_{k+1} \quad (46_2)$$

$$\frac{dw_{k+1}}{d\tau} + A_2 \, 0 \, w_{k+1} \, \tau = Y_k \, \tau,$$

$$Y_k \, \tau = - \sum_{p=1}^k \frac{A^{(p)}_1(0)\tau^p}{p!} u_{k-p} \, \tau - \sum_{p=0}^{k-1} \frac{B^{(p)}_1(0)\tau^p}{p!} v_{k-1-p} \, \tau \quad (46_3)$$

$$\frac{d\psi_{k+1}}{d\tau} = w_{k+1} \, \tau \quad (46_4)$$

Для того, чтобы в полученных уравнениях (44)- (46) однозначно определить $x_k \, t$, $\rho_k \, t$, $w_k \, \tau$, $\psi_k(\tau)$ разложений (42), нужно задать начальные условия. С этой целью получим последовательность начальных условий для определения членов $x_k \, t$, $\rho_k \, t$, $w_k \, \tau$, $\psi_k(\tau)$:

$$\psi_0 \, 0 = \frac{b_1 - L_1 x_0}{\beta_{10}} \quad (47)$$

$$w_0 \, 0 = \frac{a_1 - L_1 y_0}{\alpha_{10}} [1 - e^{-A_1 \, 0 \, \tau} - A_2(0) \frac{b_1 - L_1 x_0}{\beta_{10}}] \quad (48)$$

$$x_1 \, 1 = \frac{\beta_{12}\beta_{20} - \beta_{22}\beta_{10} \frac{\rho_1}{A_2(1)} \frac{z_2(1)}{A_2(1)}}{\beta_{20}\beta_{11} - \beta_{10}\beta_{21} - \beta_{20}\beta_{12} - \beta_{10}\beta_{22} \frac{B_2(1)}{A_2(1)}} \quad (49)$$

$$\psi_1 \, 0 = - \frac{L_1 x_0}{\beta_{10}} \quad (50)$$

$$w_1 \, 0 = \frac{A_2(0) \cdot L_1 x_0}{\beta_{10}} - \int_0^\infty \Phi_1(\tau) d\tau \quad (51)$$

$$x_{k+1} = \frac{\beta_{12}\beta_{20} - \beta_{22}\beta_{10} \frac{\rho'_k}{A_2(1)} - \frac{z_{k+1}(1)}{A_2(1)}}{\beta_{20}\beta_{11} - \beta_{10}\beta_{21} - \beta_{20}\beta_{12} - \beta_{10}\beta_{22} \frac{B_2(1)}{A_2(1)}} \quad (52)$$

$$\psi_{k+1}(0) = -\frac{L_1 x_0}{\beta_{10}} \quad (53)$$

$$w_{k+1}(0) = \frac{A_2(0) \cdot L_1 x_0}{\beta_{10}} - \int_0^{\infty} \Phi_{k+1}(\tau) d\tau \quad (54)$$

Из условий (47)-(54) и из уравнения (44) определяется $x_0(t)$, $\psi_0(\tau)$, $\rho_0(t)$, $w_0(\tau)$:

$$x_0(t) = \frac{b_1\beta_{20} - b_2\beta_{10}}{A_2(1)} - \frac{y_1(1)}{A_2(1)} \frac{\beta_{20}\beta_{12} - \beta_{10}\beta_{22}}{A_2(1)} \frac{v_{10}(t)}{P} - \int_0^1 \frac{y_1(s)}{A_2(s)} \frac{v_{10}(t)}{v_{10}(s)} ds + \int_0^t \frac{y_1(s)}{A_2(s)} \frac{v_{10}(t)}{v_{10}(s)} ds \quad (55)$$

$$\psi_0(\tau) = \frac{b_1 - L_1 x_0}{\beta_{10}} \cdot e^{-A_2(0)\tau} \quad (56)$$

$$\rho_0(t) = 0 \quad (57)$$

$$w_0(\tau) = \frac{a_1 - L_1 y_0}{\alpha_{10}} (1 - e^{-A_1(0)\tau}) - A_2(0) \frac{b_1 - L_1 x_0}{\beta_{10}} \cdot e^{-A_2(0)\tau} + \int_0^{\tau} u_0(s) e^{-A_2(0)(\tau-s)} ds \quad (58)$$

Из формул (55)-(58) для $x_0(t)$, $\psi_0(\tau)$, $\rho_0(t)$, $w_0(\tau)$ получим следующие оценки:

$$x_0(t) \leq K \cdot e^{\mu(0)t}, \quad \rho_0(t) \leq K \cdot e^{\mu(0)t}$$

$$\psi_0(\tau) \leq K \cdot e^{\mu(0)\tau}, \quad w_0(\tau) \leq K \cdot e^{\mu(0)\tau}$$

Итак, построены члены асимптотики нулевого порядка.

Определение следующих членов асимптотики проходит по такой схеме. Из уравнения (46) и из условий (52)-(54) однозначно определяется $\rho_{k+1}(t)$, $x_k(t)$, $w_{k+1}(\tau)$, $\psi_{k+1}(\tau)$:

$$\rho_{k+1}(t) = \frac{z_{k+1}}{A_2(t)} - \frac{B_2(t)}{A_2(t)} x_k(t) - \frac{\rho'_k}{A_2(t)} \quad (59)$$

$$x_k(t) = \frac{\beta_{12}\beta_{20} - \beta_{22}\beta_{10}}{A_2(t)} \frac{\rho'_k}{A_2(t)} - \frac{z_{k+1}}{A_2(t)} \frac{v_{10}(t)}{P} + \int_1^t \frac{z_{k+1} - \rho'_k}{A_2(t)} \frac{v_{10}(s)}{v_{10}(1)} ds \quad (60)$$

$$w_{k+1}(\tau) = \frac{A_2(0) \cdot L_1 x_0}{\beta_{10}} - \int_0^\tau \Phi_{k+1}(s) ds \cdot e^{-A_2(0)\tau} + \int_0^\tau \Phi_{k+1}(s) e^{-A_2(0)(\tau-s)} ds \quad (61)$$

$$\psi_{k+1}(\tau) = -\frac{L_1 x_0}{\beta_{10}} \cdot e^{-A_2(0)\tau} + \int_0^\tau M_{k+1}(s) e^{-A_2(0)(\tau-s)} ds \quad (62)$$

Из формул (59)-(62) для $x_k(t)$, $\psi_{k+1}(\tau)$, $\rho_{k+1}(t)$, $w_{k+1}(\tau)$ вытекает справедливость следующих оценок:

$$x_k(t) \leq K \cdot e^{\mu(0)t}, \quad \rho_{k+1}(t) \leq K \cdot e^{\mu(0)t} \\ \psi_{k+1}(\tau) \leq K \cdot e^{\mu(0)\tau}, \quad w_{k+1}(\tau) \leq K \cdot e^{\mu(0)\tau}$$

Таким образом, все члены разложения (42) построены.

Доказательство справедливости асимптотического разложения решения краевой задачи.

Для доказательства справедливости асимптотического разложения решения задачи (1), (2) определим члены разложения (11), (10), (42) до номера N включительно и образуем частичную сумму $y_N(t; \varepsilon)$, $x_N(t; \varepsilon)$ разложения (11), (10), (42):

$$y_N(t; \varepsilon) = \sum_{k=0}^N \varepsilon^k y_k(t) + V_\varepsilon \frac{t}{\varepsilon}, \quad x_N(t; \varepsilon) = \sum_{k=0}^N \varepsilon^k x_k(t) + w_\varepsilon \frac{t}{\varepsilon} \quad (63)$$

Лемма 1. Пусть выполнены условия I^0 - 2^0 . Тогда функция $y_N(t; \varepsilon)$, $x_N(t; \varepsilon)$, выражаемая формулой (63), удовлетворяет сингулярно возмущенным задачам (1), (2) с точностью порядка $O(\varepsilon^{N+2}) + \varepsilon^{N+1} e^{-\frac{t}{\varepsilon}}$.

Доказательство леммы непосредственно следует из самого способа построения функций $y_k(t)$, $z_k(t)$, $u_k(\tau)$, $v_k(\tau)$, $x_k(t)$, $w_\varepsilon(\tau)$

Теорема 1. Пусть выполнены условия I^0 - 2^0 . Тогда при достаточно малых $\varepsilon > 0$ на сегменте $0 \leq t \leq T$ решение задачи (1), (2) существует единственно и удовлетворяет оценке

$$y(t; \varepsilon) = \sum_{k=0}^N \varepsilon^k y_k(t) + V_\varepsilon \frac{t}{\varepsilon} + O(\varepsilon^{N+1}) \quad (64) \\ x(t; \varepsilon) = \sum_{k=0}^N \varepsilon^k x_k(t) + w_\varepsilon \frac{t}{\varepsilon} + O(\varepsilon^{N+1})$$

Доказательство. Положим $y - y_N(t; \varepsilon) = R_1(t; \varepsilon)$, $x - x_N(t; \varepsilon) = R_2(t; \varepsilon)$, где $y(t; \varepsilon)$, $x(t; \varepsilon)$ решение задачи (1), (2), а $R_1(t; \varepsilon)$, $R_2(t; \varepsilon)$ - частичная сумма. Подставим

$$y = R_1(t; \varepsilon) + y_N(t; \varepsilon), \quad x = R_2(t; \varepsilon) + x_N(t; \varepsilon)$$

в задачу (1) и получим следующую задачу:

$$\varepsilon R_1'' + A_1(t) R_1' + B_1(t) R_1 = G_1(t)$$

$$\varepsilon R_2' + A_2 t R_2 + B_2 t R_2 = G_2 t \quad (65)$$

где $G_1(t) = F t - \varepsilon y_N'' - A_1 t y_N' - B_1 t y_N$.

$$G_2(t) = y_N' + R_1' - \varepsilon x_N'' - A_2 t x_N' - B_2 t x_N$$

В уравнении (65) сделаем замену: $R_1' = P_1$, $R_2' = P_2$

И получим следующее уравнение, эквивалентное (65)

$$\begin{aligned} \varepsilon P_1' + A_1 t P_1 + B_1 t R_1 &= G_1(t) \\ \varepsilon P_2' + A_2 t P_2 + B_2 t R_2 &= G_2 t \end{aligned} \quad (66)$$

Решение уравнения (66) имеет вид:

$$\begin{aligned} P_1 t; \varepsilon &= \frac{1}{\varepsilon} \int_0^t G_1 - B_1 t R_1 E_1(t, s) ds \\ P_2 t; \varepsilon &= \frac{1}{\varepsilon} \int_0^t G_2 - B_2 t R_2 E_2(t, s) ds \end{aligned} \quad (67)$$

где $E_1 t; s = e^{-\int_0^t \frac{A_1(\xi)}{\varepsilon} d\xi}$, $E_2 t; s = e^{-\int_0^t \frac{A_2(\xi)}{\varepsilon} d\xi}$

В уравнении 67 вернемся к заменам $R_1' = P_1$, $R_2' = P_2$. Решение исходного уравнения примет вид:

$$R_1 t; \varepsilon = \int_0^t D_1 p, \varepsilon dp - \frac{1}{\varepsilon} \int_0^t dp \int_0^t G_1 - B_1 t R_1 E_1(t, s) ds$$

$$R_2 t; \varepsilon = \int_0^t D_2 p, \varepsilon dp - \frac{1}{\varepsilon} \int_0^t dp \int_0^t G_2 - B_2 t R_2 E_2(t, s) ds \quad (68)$$

где $D_1 p, \varepsilon = \frac{1}{\varepsilon} \int_0^t G_1(t) E_1(t, s) ds$, $D_2 p, \varepsilon = \frac{1}{\varepsilon} \int_0^t G_2(t) E_2(t, s) ds$

В уравнении (68) сделаем замену

$$Q_1 t; s; \varepsilon = -\frac{1}{\varepsilon} B_1 \int_s^t E_1(p, s) dp, \quad Q_2 t; s; \varepsilon = -\frac{1}{\varepsilon} B_2 \int_s^t E_2(p, s) dp$$

Уравнение (68) имеет вид:

$$R_1 t; \varepsilon = \int_0^t D_1 p, \varepsilon dp + \int_0^t Q_1 t; s; \varepsilon R_1 ds \quad R_2 t; \varepsilon = \int_0^t D_2 p, \varepsilon dp + \int_0^t Q_2 t; s; \varepsilon R_2 ds \quad (69)$$

Для функции $G_1 t$, $G_2(t)$ справедливо неравенство:

$$G(t) \leq K \varepsilon^{N+2} + \varepsilon^{N+1} e^{-\frac{t}{\varepsilon}},$$

удовлетворяет неравенству

$$E(t; s) \leq e^{\frac{-\gamma(t-s)}{\varepsilon}}, \quad D(t, \varepsilon) \leq K \varepsilon^{N+2} + \varepsilon^{N+1} e^{-\frac{t}{\varepsilon}},$$

$$Q(t; s; \varepsilon) \leq K \left(1 + e^{\frac{-\gamma(t-s)}{\varepsilon}}\right), \quad 0 \leq s \leq t \leq T$$

Обозначим резольвенту ядро $Q(t; s; \varepsilon)$ будем обозначать через $R(t; s; \varepsilon)$. Тогда решение будет в виде:

$$\begin{aligned} R_1(t; \varepsilon) &= \int_0^t D_1(p, \varepsilon) dp + \int_0^t R(t; s; \varepsilon) R_1(s) ds \\ R_2(t; \varepsilon) &= \int_0^t D_2(p, \varepsilon) dp + \int_0^t R(t; s; \varepsilon) R_2(s) ds \end{aligned} \quad (70)$$

Функция $R(t; s; \varepsilon)$ удовлетворяет неравенству так же, как и его ядро:

$$R(t; s; \varepsilon) \leq K \left(1 + e^{\frac{-\gamma(t-s)}{\varepsilon}}\right), \quad 0 \leq s \leq t \leq T$$

Таким образом, на сегменте $0 \leq t \leq T$ уравнения (1) и (2) имеют единственное решение. Теорема доказана.

Из доказанной теоремы следует, что в точке $t = 0$ решение задач (1), (2) обладает явлением начального скачка:

$$\lim_{\varepsilon \rightarrow 0} y(0, \varepsilon) - y(0) = \Delta_y, \quad \lim_{\varepsilon \rightarrow 0} x(0, \varepsilon) - x(0) = \Delta_x$$

где

$$\begin{aligned} \Delta_y &= \sum_{j=0}^1 L_2 u_{10} \cdot \alpha_{11+j} - L_1 u_{10} \cdot \alpha_{21+j} \int_0^1 \frac{u'_{10}(s)}{u_{10}(s)} \frac{F(s)}{\mu(s)} ds - \\ &\quad L_1 u_{10} \cdot a_2 - L_2 u_{10} \cdot a_1 + L_2 u_{10} \cdot \alpha_{12} - L_1 u_{10} \cdot \alpha_{22} \frac{F(1)}{A_1(1)}; \\ \Delta_x &= L_1 V_{10} \cdot b_2 - L_2 V_{10} \cdot b_1 - L_2 V_{10} \cdot \beta_{12} - L_1 u_{10} \cdot \beta_{22} \frac{y(1)}{\lambda(1)} + \\ &\quad + \sum_{j=0}^1 L_2 V_{10} \cdot \beta_{11+j} - L_1 V_{10} \cdot \beta_{21+j} \frac{V_{10}^j(1)}{\lambda(0)} \frac{\Delta_1}{V_{10}(0)} - \\ &\quad - \sum_{j=0}^1 L_2 V_{10} \cdot \beta_{11+j} - L_1 V_{10} \cdot \beta_{21+j} \int_0^1 \frac{V_{10}^j(s)}{V_{10}(s)} \frac{y(s)}{\lambda(s)} ds \end{aligned}$$

причем

$$\lim_{\varepsilon \rightarrow 0} y(t, \varepsilon) = y(t), \quad \lim_{\varepsilon \rightarrow 0} x(t, \varepsilon) = x(t), \quad 0 \leq t \leq 1,$$

$$\lim_{\varepsilon \rightarrow 0} y'(t, \varepsilon) = y'(t), \quad \lim_{\varepsilon \rightarrow 0} x'(t, \varepsilon) = x'(t), \quad 0 < t < 1,$$

ЛИТЕРАТУРА

1. Нургабыл Д.Н., Окпебаева Г.Ш. Асимптотическое поведение решения неразделенной краевой задачи для линейных дифференциальных уравнений с малым параметром при производных. // Материалы международной научно практической конференции «Мой Казахстан: вчера, сегодня, завтра», 18-19 мая, 2011, Сс.332-337
2. Нургабыл Д.Н. Асимптотическое разложение решения краевой задачи с начальным скачком // Вестник КарГУ, серия математика, 2008, №1, Сс.40-47.
3. Буркитбаев Ж.И. Асимптотическое разложение решения одной краевой задачи для сингулярно возмущенной линейной системы интегро-дифференциальных уравнений типа Вольтера // Материалы Всесоюзной конференции по асимптотическим методам в теории сингулярно-возмущенных уравнений, Алма-Ата, 1979, часть 1, Сс.94-96

УДК 517.9

А.С. Омуралиев, Ш.К. Шейшенова
Манасский Кыргызско-Турецкий университет

АСИМПТОТИКА РЕШЕНИЯ ЗАДАЧИ С УГЛОВЫМ ПАРАБОЛИЧЕСКИМ ПОГРАНИЧНЫМ СЛОЕМ И ОСЦИЛИРУЮЩЕЙ ПРАВОЙ ЧАСТЬЮ

Мақалада асимптотика тапсырмаларды бұрыштық параболалық шекаралық қабатпен және осьтік оң бөлікпен шешу қарастырылған.

The article deals with asymptomaticy of solving problems with angular parabolic interfaces and vibratony right paert.

П.1.Введение. Рассмотрим задачу

$$L_{\varepsilon} u(x, t, \varepsilon) \equiv \partial_t u - \varepsilon^2 \Delta u - b(x, t) u = f(x, t) \exp \frac{i\theta t}{\varepsilon}, \quad x, t \in \Omega_1, \\ u(x, t, \varepsilon)|_{t=0} = h(x), \quad u(x, t, \varepsilon)|_{\partial\Omega} = 0, \quad (1)$$

где $\Omega_1 = \Omega \times [0, T]$, $\Omega = \{x = (x_1, x_2) : x_1, x_2 \in [0, 1]\}$. Здесь $\varepsilon > 0$ -малый параметр, $i = \sqrt{-1}$, $\Delta \equiv \partial_{x_1}^2 + \partial_{x_2}^2$.

Задача (1), когда правая часть не является быстроосцилирующей функцией изучена в [1], там построена асимптотика решения, содержащая параболические и угловые параболические погранслойные функции. Присутствие в правой части быстроосцилирующей функции приводит к возникновению в асимптотике погранслойной функции, имеющей быстро-осцилирующий характер изменения вдоль $t=0$.

Предположим выполненными следующие условия:

1. функции $b(x, t), f(x, t) \in C^\infty(\Omega_1), h(x) \in C^\infty(\Omega), \theta(t) \in C^\infty([0, T])$;
2. $\forall t \in [0, T]$ функция $\theta'(t) \neq 0$;
3. выполнены условия согласования начальных и граничных условий $h(x)|_{\partial\Omega} = 0$.

П.2.Регуляризация задачи. Введем регуляризующие переменные

$$\xi_l = \frac{x_l}{\varepsilon}, \quad \eta_l = \frac{1-x_l}{\varepsilon}, \quad \tau = \frac{t}{\varepsilon^2}, \quad v = \frac{\theta(t) - \theta(0)}{\varepsilon}, \quad \zeta_l = \frac{\xi_l}{\varepsilon}, \quad q_l = \frac{\eta_l}{\varepsilon}, \quad l = 1, 2$$

и объявим их, наряду с переменными (x_1, x_2, t) , независимыми переменными расширенной функции $u M, \varepsilon$, $M = (x, t, \xi, \eta, \zeta, q, \tau, v)$ такой, что

$$u M, \varepsilon_{\mu=\psi x, t, \varepsilon} \equiv u x, t, \varepsilon, \quad (2)$$

$$\mu = \xi, \eta, \zeta, q, \tau, v, \quad \xi = \xi_1, \xi_2, \quad \eta = \eta_1, \eta_2, \quad \zeta = \zeta_1, \zeta_2,$$

$$q = q_1, q_2, \quad \psi x, t, \varepsilon = \frac{x}{\varepsilon}, \frac{1-x}{\varepsilon}, \frac{x}{\varepsilon^2}, \frac{1-x}{\varepsilon^2}, \frac{t}{\varepsilon^2}, \frac{\theta t - \theta_0}{\varepsilon}$$

Найдем производные $\partial_t u$, $\partial_x^2 u$, с учетом регуляризующих переменных, получим

$$\partial_t u x, t, \varepsilon \equiv \partial_t u M, \varepsilon + \frac{1}{\varepsilon^2} \partial_\tau u M, \varepsilon + \frac{1}{\varepsilon} \theta' t \partial_v u M, \varepsilon_{\mu=\psi x, t, \varepsilon},$$

$$\partial_{x_l} u x, t, \varepsilon \equiv \partial_{x_l} u M, \varepsilon + \frac{1}{\varepsilon} \partial_{\xi_l} u M, \varepsilon - \partial_{\eta_l} u M, \varepsilon + \frac{1}{\varepsilon^2} \partial_{\zeta_l} u M, \varepsilon - \partial_{q_l} u M, \varepsilon_{\mu=\psi x, t, \varepsilon},$$

$$\partial_{x_l}^2 u x, t, \varepsilon \equiv (\partial_{x_l}^2 u M, \varepsilon + \frac{1}{\varepsilon^2} \partial_{\xi_l}^2 u M, \varepsilon + \partial_{\eta_l}^2 u M, \varepsilon + \frac{1}{\varepsilon} L_{\xi, l} - L_{\eta, l} u M, \varepsilon + \frac{1}{\varepsilon^2} \partial_{\zeta_l}^2 + \partial_{q_l}^2 u M, \varepsilon + \frac{1}{\varepsilon} L_{\zeta, l} - L_{q, l} u M, \varepsilon)_{\mu=\psi x, t, \varepsilon}, \quad L_{\zeta, l} \equiv 2[\partial_{\xi, \zeta_1}^2 + \partial_{\xi, \zeta_2}^2],$$

$$L_{q, l} \equiv 2[\partial_{\xi, q_1}^2 + \partial_{\xi, q_2}^2], \quad L_{\eta, l} \equiv 2[\partial_{\xi, \eta_1}^2 + \partial_{\xi, \eta_2}^2], \quad L_{\xi, l} \equiv 2[\partial_{\xi, \xi_1}^2 + \partial_{\xi, \xi_2}^2],$$

На основании (1),(2),(3) для расширенной функции $u M, \varepsilon$ поставим задачу

$$L_\varepsilon u M, \varepsilon \equiv \frac{1}{\varepsilon^2} T_1 u M, \varepsilon + \frac{1}{\varepsilon} \theta' t \partial_v u M, \varepsilon + T_2 u M, \varepsilon - [L_\zeta - L_q] u M, \varepsilon + \varepsilon L_\xi - L_\eta u M, \varepsilon - \varepsilon^2 \Delta u M, \varepsilon = f x, t \exp i v + \frac{i \theta_0}{\varepsilon}, \quad M \in Q,$$

$$u M, \varepsilon_{t=\tau=v=0} = h x, \quad u M, \varepsilon_{\partial Q_1} = 0, \quad (4)$$

здесь введены обозначения

$$Q = \Omega_1 \times D \times \tau \geq 0 \times v \in R, \quad D = \xi, \eta, \zeta, q \geq 0, \quad Q_1 = \Omega \times D,$$

$$T_1 \equiv \partial_\tau - \Delta_\zeta - \Delta_q, \quad T_2 \equiv \partial_t - \Delta_\xi - \Delta_\eta - b x, t, \quad \Delta_\zeta \equiv \partial_{\zeta_1}^2 + \partial_{\zeta_2}^2,$$

$$\Delta_q \equiv \partial_{q_1}^2 + \partial_{q_2}^2, \quad \Delta_\xi \equiv \partial_{\xi_1}^2 + \partial_{\xi_2}^2, \quad \Delta_\eta \equiv \partial_{\eta_1}^2 + \partial_{\eta_2}^2, \quad L_\zeta \equiv \sum_{l=1}^2 L_{\zeta, l},$$

$$L_q \equiv \sum_{l=1}^2 L_{q, l}, \quad L_\xi \equiv \sum_{l=1}^2 L_{\xi, l}, \quad L_\eta \equiv \sum_{l=1}^2 L_{\eta, l}.$$

Расширенная задача (4) регулярна по ε при $\varepsilon \rightarrow 0$, ибо имеет место тождество:

$$L_\varepsilon u M, \varepsilon_{\mu=\psi x, t, \varepsilon} \equiv L_\varepsilon u x, t, \varepsilon. \quad (5)$$

Поэтому вправе искать решение расширенной задачи (4) в виде ряда обычной теории возмущения

$$u(M, \varepsilon) = \sum_{k=0}^{\infty} \varepsilon^k u_k(M) \quad (6)$$

Подставим ряд (6) в задачу (4) и приравняем коэффициенты при одинаковых степенях ε , тогда получим следующие итерационные задачи:

$$\begin{aligned} T_1 u_0(M) &= 0, \quad T_1 u_1(M) = -\theta' t \partial_v u_0(M), \quad T_1 u_2(M) = -\theta' t \partial_v u_1(M) + \\ &+ f(x, t) \exp i\eta + \frac{i\theta}{\varepsilon} - T_2 u_0(M) + L_{\zeta} u_0(M) - L_q u_0(M), \\ T_1 u_k(M) &= -\theta' t \partial_v u_{k-1}(M) - T_2 u_{k-2}(M) + L_{\zeta} u_{k-2}(M) - \\ &- L_q u_{k-2}(M) + L_{\xi} u_{k-3}(M) - L_{\eta} u_{k-3}(M) + \Delta u_{k-4}(M), \\ u_0(M)|_{t=\tau=v=0} &= h(x), \quad u_k(M)|_{t=\tau=v=0} = 0, \quad u_k(M)|_{\partial Q_1} = 0, \quad k \geq 1. \end{aligned} \quad (7)$$

П.3. Решение итерационных задач. Итерационные задачи (7) будем решать в специальном классе функций. Малый параметр при лапласиане приводит к возникновению параболических пограничных слоев вдоль $x_1 = 0, x_2 = 0, x_1 = 1, x_2 = 1$ и угловых пограничных слоев вдоль ребер. Быстроосциллирующая функция, присутствующая в правой части, также приводит к возникновению пограничного слоя вдоль $t=0$, имеющей такой же характер изменения. Исходя из сказанного вытекает, что этим классом решения является класс функций:

$$\begin{aligned} U = u(M) : u(M) &= v(x, t) + \exp iv \cdot c(x, t) + \sum_{i=1}^2 (Y_i N_i + Z_i P_i) + \\ &+ \sum_{i=1}^2 \left[y_i(x, t) \operatorname{erfc} \frac{\xi_i}{2\sqrt{t}} + d_i(x, t) \operatorname{erfc} \frac{\eta_i}{2\sqrt{t}} \right] + \\ &+ \sum_{i,j=1}^2 \omega_{i,j}(x, t) \operatorname{erfc} \frac{\xi_i}{2\sqrt{t}} \operatorname{erfc} \frac{\eta_j}{2\sqrt{t}}, \quad Y_i N_i < c \exp -\frac{\zeta_i^2}{8\tau}, \\ Z_i P_i &< c \exp -\frac{q_i^2}{8\tau}, \operatorname{erfc} x = \frac{2}{\pi} \int_x^{\infty} \exp -s^2 ds, P_i = (x, t, \tau, q_i), \\ v(x, t), c(x, t), y_i(x, t), d_i(x, t), \omega_{i,j}(x, t) &\in C^{\infty}(\Omega_1), N_i = (x, t, \tau, \zeta_i). \end{aligned}$$

Угловой параболический пограничный слой описывается слагаемым

$$\sum_{i,j=1}^2 \omega_{i,j}(x, t) \operatorname{erfc} \frac{\xi_i}{2\sqrt{t}} \operatorname{erfc} \frac{\eta_j}{2\sqrt{t}}.$$

Кроме такого углового параболического пограничного слоя, решение содержит еще другой угловой пограничный слой, который описывается произведением быстроосциллирующей и параболической погранслоевых функций.

Удовлетворим функцию $u(M)$ из класса U краевыми условиями из (7):

$$v(x, 0) + c(x, 0) + \sum_{i=1}^2 Y_i N_i|_{t=\tau=0} + Z_i P_i|_{t=\tau=0} +$$

$$\begin{aligned}
 & + \sum_{l=1}^2 y_l(x, 0) \cdot 0 + d_l(x, 0) \cdot 0 + \sum_{l,j=1}^2 \omega_{l,j}(x, 0) \cdot 0 = h(x), \\
 & v(x, t)_{x_l=0} + \exp i v \left[c(x, t)_{x_l=0} + \sum_{l=1}^2 Y_l N_l \zeta_{l=0} + Z_l P_l \eta_{l=\frac{1}{\varepsilon}} \right] + \\
 & \sum_{l=1}^2 \left[y_l(x, t)_{x_l=0} + d_l(x, t)_{x_l=0} \operatorname{erfc} \frac{1}{2\varepsilon \sqrt{t}} + \right. \\
 & \left. + \sum_{j=1}^2 \omega_{l,j}(x, t)_{x_l=0} \operatorname{erfc} \frac{1}{2\varepsilon \sqrt{t}} \right] = 0, \\
 & v(x, t)_{x_l=1} + \exp i v \left[c(x, t)_{x_l=1} + \sum_{l=1}^2 Y_l N_l \zeta_{l=1/\varepsilon} + Z_l P_l \eta_{l=0} \right] + \\
 & \sum_{l=1}^2 \left[y_l(x, t)_{x_l=1} \operatorname{erfc} \frac{1}{2\varepsilon \sqrt{t}} + d_l(x, t)_{x_l=1} + \right. \\
 & \left. + \sum_{j=1}^2 \omega_{l,j}(x, t)_{x_l=1} \operatorname{erfc} \frac{1}{2\varepsilon \sqrt{t}} \right] = 0.
 \end{aligned}$$

Из этих соотношений определим начальные условия для произвольных функций, входящих в $u(M)$:

$$\begin{aligned}
 v(x, t)_{t=0} &= -c(x, 0), \quad Y_l N_l \tau_{t=0} = 0, \quad Z_l P_l \tau_{t=0} = 0, \quad y_l(x, t)_{t=0} = n_l(x), \\
 d_l(x, t)_{t=0} &= m_l(x), \\
 \omega_{l,j}(x, t)_{t=0} &= b_{l,j}(x), \quad Y_l N_l \zeta_{l=0, x_l=0} = -c(x, t)_{x_l=0}, \\
 y_l(x, t)_{x_l=0} &= -v(x, t)_{x_l=0}, \quad \omega_{l,j}(x, t)_{x_l=0} = -d_l(x, t)_{x_l=0}, \\
 Z_l P_l \eta_{l=1, q_l=0} &= -c(x, t)_{x_l=1}, \quad d_l(x, t)_{x_l=1} = -v(x, t)_{x_l=1}, \\
 \omega_{l,j}(x, t)_{x_l=1} &= -y_l(x, t)_{x_l=1}.
 \end{aligned} \tag{8}$$

Основным уравнением в итерационных уравнениях является $T_1 u = 0$, из которого, при соответствующих условиях из (8), определяются функции $Y_l(N_l)$ и $Z_l(P_l)$. Остальные функции, входящие в решения, определяются из уравнений, получаемых как условия разрешимости итерационных уравнений в классе функций U , и они решаются при соответствующих начальных условиях из (8).

Таким способом определим все коэффициенты частичной суммы

$$u_{n,\varepsilon}(M) = \sum_{k=0}^n \varepsilon^k u_k(M). \tag{9}$$

По аналогии [2], используя тождество (5), легко устанавливается, что построенное решение при $\mu = \psi(x, t, \varepsilon)$ является асимптотическим решением задачи (1). Справедлива теорема.

Теорема. Пусть выполнены условия 1)-3). Тогда частичная сумма (9) при $\mu = \psi(x, t, \varepsilon)$ и достаточно малых $\varepsilon > 0$ является асимптотическим решением задачи (1), т.е. справедлива оценка

$$|u(x, t, \varepsilon) - u_{n,\varepsilon}(x, t, \psi(x, t, \varepsilon))| < c \varepsilon^{n+1}$$

для $n = 0, 1, 2, \dots$

ЛИТЕРАТУРА

1. Омуралиев А.С., Садыкова Д.А. Асимптотика решения одной задачи с угловым параболическим пограничным слоем // Материалы Междунар. науч.-практич. Конф. "Совр. проблемы математики, механики и информат. технол". – Талды-корган, 2007. - Т.2. - Сс.85-89.
2. Омуралиев А.С. Регуляризация сингулярно возмущенных параболических задач. – Бишкек: ИЦ "Техник" КТУ. - 2005.-152 с.

УДК 512.56

А.М. Санкайбаева

Жетысуский государственный университет им. И.Жансугурова, г.Талдыкорган

О НЕКОТОРЫХ СЛЕДСТВИЯХ ТОЖДЕСТВА МОДУЛЯРНОСТИ

Берілген жұмыста модулярлық теңестіктің бірнеше салдары алынды.
The given work includes some identities of modulation.

В известной монографии [1] Г. Гретцера «Общая теория решеток» имеется проблема «Описать многообразия решеток, каждое из которых задается одним тождеством с тремя переменными». В связи с этим рассматриваются следующие тождества:

$$x + y \quad y + z = y + x \quad y + z \quad (1)$$

$$x + y \quad y + z = x \quad y + z + y + z \quad x + y \quad (2)$$

$$x + y \quad y + z \quad z + x = x \quad y + z + y \quad x + z + z \quad x + y \quad (3)$$

$$x + y \quad x + z + z \quad x + y \quad y + x \quad y + z + z \quad x + y \quad z + x \quad y + z + y \quad x + z = x \quad y + z + y \quad x + z + z \quad x + y \quad (4)$$

Заметим, что тождество (1) есть известное тождество модулярности, тождества (2) и (3) встречаются в работе Икбалуннисы [2], их называют i – модулярностью и s – модулярностью соответственно. А тождество (4) взято из работы Негру [3]. Возникает естественный вопрос: является ли тождество (4) следствием тождества модулярности (1)?

На этот вопрос отвечает положительно следующее утверждение.

Теорема. Тождество (4) следует из тождества модулярности (1).

Доказательство этой теоремы непосредственно следует из следующих трех лемм.

Лемма 1. $1 \Rightarrow 2$.

Лемма 2. $2 \Rightarrow 3$.

Лемма 3. $3 \Rightarrow 4$,

где $\alpha \Rightarrow \beta$ означает, что из тождества α следует тождество β .

Доказательство леммы 1. Ясно, что $x + y \geq x$. Обе части этого неравенства умножив на $y + z$, получим $x + y \cdot y + z \geq x \cdot y + z$. Аналогично из $y + z \geq z$ имеем $x + y \cdot y + z \geq z \cdot x + y$. Кроме этого, из $x + y \geq y$ и $y + z \geq y$ следует $x + y \cdot y + z \geq y \cdot y = y$. Теперь полученные эти три неравенства почленно складываем:

$$x + y \cdot y + z + x + y \cdot y + z + x + y \cdot y + z \geq x \cdot y + z + y + z \cdot x + y$$

В силу идемпотентности по объединению тождеств решетки, отсюда

$$x + y \cdot y + z \geq x \cdot y + z + y + z \cdot x + y.$$

Очевидно, что $x \cdot y + z + y + z \cdot x + y \geq y + z \cdot x + y$.

Теперь непосредственно видно, что $1 \Rightarrow 2$, что и требовалось доказать.

Доказательство леммы 2.

Введем обозначения:

$$R = x + y \cdot y + z \cdot z + x, \quad S = x \cdot y + z + y \cdot x + z + z \cdot x + y,$$

$$t_x = x + y \cdot x + z, \quad t_y = x + y \cdot y + z, \quad t_z = x + z \cdot z + y.$$

Очевидно, что верны следующие соотношения:

$$xR = x \cdot y + z, \quad yR = y \cdot x + z, \quad zR = z \cdot x + y.$$

Отсюда следует, что $xR + yR + zR = S$. Теперь, прибавляя к обеим частям этого тождества элемент x , получим

$$x + yR + zR = x + S.$$

Аналогично,

$$y + xR + zR = y + S \text{ и } z + xR + yR = z + S.$$

С другой стороны видно, что

$$R = t_x t_y = t_x t_z = t_y t_z = t_x t_y t_z.$$

Далее, применяя тождество (2), имеем, что

$$S + x = x + y \cdot x + z + z \cdot x + y = x + y \cdot x + z = t_x.$$

В силу симметрии $S + y = t_y$, $S + z = t_z$.

Наконец, применяя тождество (2) еще раз, из $R = t_x t_y = S + x \cdot S + y$ имеем

$$R = S + x \cdot S + y + y \cdot S + x = S + x \cdot y + z + y \cdot x + z = S.$$

Аналогично, при $R = t_y t_z$ и $R = t_x t_z$, получим $R = S$, то есть тождество (3).

Доказательство леммы 3.

Сначала заметим, что $x + y \geq x$, $x + y \geq y$, $x + z \geq x$ и $x + y \geq z$, $x + y \geq y$.

Теперь складываем почленно эти неравенства:

$$x + y + x + y + x + y \geq x + y + x + z + z + x + y.$$

В силу идемпотентности отсюда

$$x + y \geq x + y + x + z + z + x + y.$$

В силу симметрии получим

$$y + z \geq y + x + y + z + z + x + y \text{ и } x + z \geq z + x + y + z + y + x + z.$$

Теперь, умножая почленно эти три неравенства, имеем

$$\begin{aligned} x + y + y + z + z + x &\geq x + y + x + z + z + x + y + y + x + y + z + z + x + y + z + \\ x + y + z + y + x + z &. \end{aligned}$$

Далее, складывая почленно к обеим частям неравенства $x \geq x + y + z$

выражение $y + x + z + z + x + y$, получим

$$x + y + x + z + z + x + y \geq x + y + z + y + x + z + z + x + y = S.$$

В силу симметрии получим

$$y + x + y + z + z + x + y \geq S \text{ и } z + x + y + z + y + x + z \geq S$$

$$\begin{aligned} x + y + y + z + z + x &\geq x + y + x + z + z + x + y + y + x + y + z + z + x + y + z + \\ &\geq S \cdot S \cdot S = S \end{aligned}$$

Автор искренне выражает благодарность научному руководителю Ж.А. Омарову за его постоянное внимание к работе.

ЛИТЕРАТУРА

1. Гретцер Г. Общая теория решеток //– М.: Мир.-1982.
2. Iqbalunnisa., On types of lattices // Fund. Math. – Vol. 59 – №1.-1966. – p. 97 – 102.
3. Негру Н.С. Об алгебраических свойствах структуры классов Поста и их многозначных обобщений // Исследование по неклассическим логикам к формальным системам. – М.: - 1983. - с. 300 – 315.

ӘОҚ 517.9

Д.Н. Нұрғабыл, Д.Т. Төлегенова

И. Жансүгіров атындағы Жетісу мемлекеттік университеті, Талдықорған қаласы

ОҢ ЖАҒЫ ҮЗІЛІСТІ ЖАЙ ДИФФЕРЕНЦИАЛДЫҚ ТЕНДЕУЛЕР ҮШІН ШЕКТІК ЕСЕБІНІҢ ШЕШІМІНІҢ АСИМПТОТИКАСЫ

В работе исследуется явления внутреннего начального скачка для дифференциальных уравнений с разрывной правой частью.

In this article investigate the phenomenas of internal initial jump for differential equations with discontinuous second member.

[1] жұмыста бірінші ретті теңдеулер үшін Коши есебінің шешімінің асимптотикасын құру мәселелері қарастырылған. Сонымен қатар, көптеген зерттеулер жоғарғы ретті туындысының жанында кішкене параметрі бар теңдеулер үшін Коши және шектік есептерінің шешімдерінің асимптотикалық жуықтауларын табуға арналған. Алайда шектік есептер, соның ішінде шешімінің бастапқы мәнінде секірісі (айырмашылығы) бар шектік есептер салыстырмалы түрде аз зерттелген деп айтуға болады, сондықтан олар қосымша математикалық зерттеулерді қажет етеді (мысалы [2],[3],[4]- жұмыстарды қараңыз).

Келесі шектік есебін қарастыралық.

$$\varepsilon \cdot y'' = F(y, y'), y(0, \varepsilon) = \alpha, y(\varepsilon) = \beta \quad (1)$$

Мұнда әрбір шекті $y \in D = \{y; 0 \leq t \leq 1, |y| < \infty\}$

нүктесі үшін $y' \rightarrow \infty$ кезінде

$$F = y^{(n)} \cdot \left[f(y) + O\left(\frac{1}{y'}\right) \right], \quad 1 \leq n \leq 2 \quad (2)$$

асимптотикалық кескіндемесі орындалсын.

М.И.Вишик пен Л.А.Люстернактың [5], К.А. Касымовтың [2] жұмыстарында (1) шектік есебін зерттеу үшін $y'(0, \varepsilon)$ бастапқы мәні, ε параметрінің шексіз аз мәні үшін, шексіз үлкен болатын Коши есебін шығарудың қажеттілігі көрсетілген.

Бұл жұмыстарда

$$\lim_{\varepsilon \rightarrow 0} y(t, \varepsilon) = \bar{y}(t), \quad 0 < t \leq 1 \quad (3)$$

болатындығы дәлелденген. Мұнда $\bar{y}(t)$ функциясы

$$0 = F(y, y') \quad (4)$$

теңдеуімен және

$$\bar{y}(0) = \alpha + \Delta\alpha, \quad \Delta\alpha > 0 \quad (5)$$

бастапқы шартымен анықталады. Мұндай есептерді бастапқы мәнінде секірісі бар шектік есептер деп атады.

Кейінгі кезде ішкі нүктедегі мәнінде секірісі бар шектік есептер де қарастырыла бастады [6]. Біз жұмыста $F(y, y')$ функциясының тәуелсіз айнымалы t бойынша

$t = t_0, \quad 0 < t < 1$ нүктесінде бірінші текті үзіліс нүктесі бар болған жағдайында ішкі секіріс құбылысын сызықты теңдеу үшін зерттелік.

Есептің қойылымы

Біз екінші ретті дифференциалды теңдеулер үшін келесі

$$\varepsilon \cdot y'' = a(\cdot)y' + b(\cdot)y + f(\cdot), \quad (6)$$

$$y(0, \varepsilon) = \alpha, \quad y(1, \varepsilon) = \beta \quad (7)$$

шектік есебін қарастыралық. Мұнда α, β - берілген сандар; ε - оң кішкене параметр.

Келесі шарттар орындалсын:

$$I. \ a(\cdot) \in C^{N+1}([0, t^0] \cup [t^0, 1]), \quad b(\cdot), f(\cdot) \in C^{N+1}([0, 1]) \quad \text{болсын.}$$

II. $a(\cdot)$ функциясының $t = t^0$ нүктесінде бірінші текті үзіліс нүктесі бар болсын және

$$\eta_1 < a(\cdot) < \eta_2, \quad 0 \leq t \leq t^0,$$

$$\eta_3 < -a(\cdot) < \eta_4, \quad t^0 < t \leq 1$$

теңсіздіктері орындалсын.

Бұл жұмыста (6), (7) шектік есебінің шешімі $y(\cdot, \varepsilon)$ - нің асимптотикасының алғашқы жуықтауын құрамыз және оның бар болуы мен жалғыздығын дәлелдейміз. Сонымен бірге,

$$\lim_{\varepsilon \rightarrow 0} y(\cdot, \varepsilon) = \bar{y}(\cdot), \quad 0 \leq t \leq t^0, \quad t^0 < t \leq 1 \quad (8)$$

болатындығын көрсетеміз. Мұнда $\bar{y}(\cdot)$ функциясы

$$a(\cdot)\bar{y}' + b(\cdot)\bar{y} + f(\cdot) = 0$$

теңдеуімен және (7) шартымен анықталады.

1-анықтама. (6) дифференциалдық теңдеуінің шешімі деп осы теңдеуді $0 \leq t \leq 1$ аралығының $t = t^0$ нүктесінен басқа нүктелерде қанағаттандыратын

$$y(\cdot, \varepsilon) \in C'([0, 1])$$

функциясын айтамыз.

Көмекші Коши есебінің шешімінің асимптотикасын құру. Берілген (6), (7) есебінің шешімінің асимптотикасын құру үшін көмекші Коши есебін қарастыралық:

$$\varepsilon \cdot y'' = a(\cdot)y' + b(\cdot)y + f(\cdot), \quad (9)$$

$$y(0, \varepsilon) = \lambda, \quad y'(0, \varepsilon) = \frac{c}{\varepsilon}. \quad (10)$$

Бұл есепті шешу үшін $z = \varepsilon \cdot y'$ алмастыруын жасалық. Сонда

$$\begin{cases} \varepsilon \cdot z' = a(\cdot)z + \varepsilon \cdot b(\cdot)y + f(\cdot)\varepsilon \\ \varepsilon \cdot y' = z \end{cases} \quad (11)$$

$$y(0, \varepsilon) = \lambda, \quad z(0, \varepsilon) = c \quad (12)$$

есепін аламыз. Бұл есептің шешімін

$$\begin{aligned} z &= \bar{z}_\varepsilon + u_\varepsilon, & \tau &= \frac{t-t^0}{\varepsilon}, \\ y &= \bar{y}_\varepsilon + u_\varepsilon, & \tau &= \frac{t-t^0}{\varepsilon} \end{aligned} \quad (13)$$

түрінде іздейміз. Мұнда

$$\tau = \frac{t-t^0}{\varepsilon} \geq 0, \quad \text{егер} \quad t^0 \leq t \leq 1; \quad \tau = \frac{t-t^0}{\varepsilon} \leq 0, \quad \text{егер} \quad 0 \leq t \leq t^0;$$

(13) қосындыларын (11) – ші жүйеге қойып, τ және t айнымалылары бойынша алынған өрнектерді жеке-жеке теңестірсек:

$$\begin{aligned} \varepsilon \frac{d\bar{z}_\varepsilon}{dt} &= a \bar{z}_\varepsilon + \varepsilon \cdot b \bar{y}_\varepsilon + \varepsilon \cdot f, \\ \varepsilon \frac{d\bar{y}_\varepsilon}{dt} &= \bar{z}_\varepsilon \end{aligned} \quad (14)$$

$$\begin{aligned} \frac{dv_\varepsilon}{dt} &= u_\varepsilon, \\ \frac{du_\varepsilon}{dt} &= a + \varepsilon \cdot \tau \cdot u_\varepsilon + \varepsilon \cdot b + \varepsilon \tau \cdot v_\varepsilon \end{aligned} \quad (15)$$

жүйелерін аламыз. Енді (14)-тің шешімін

$$\begin{aligned} \bar{z}_\varepsilon &= z_0^+ + \varepsilon \cdot z_1^+ + \dots + \varepsilon^k \cdot z_k^+ + \dots, \\ \bar{y}_\varepsilon &= y_0^+ + \varepsilon \cdot y_1^+ + \dots + \varepsilon^k \cdot y_k^+ + \dots \end{aligned} \quad (16)$$

түрінде, ал (15) –тің шешімін

$$\begin{aligned} u_\varepsilon &= u_0^+ + \varepsilon \cdot u_1^+ + \dots + \varepsilon^k \cdot u_k^+ + \dots, \\ v_\varepsilon &= v_0^+ + \varepsilon \cdot v_1^+ + \dots + \varepsilon^k \cdot v_k^+ + \dots \end{aligned} \quad (17)$$

түрінде ізделік. Мұнда «+» белгісі бар өрнектер $t^0 \leq t \leq 1$ аралығына, ал «-» белгісі бар өрнектер $0 \leq t \leq t^0$ аралығына сәйкес келеді. Енді (16) жіктелісіне (14) –ке, ал (17) жіктелісін (15) – ке апарып қойсақ және $a + \varepsilon \cdot \tau$, $b + \varepsilon \tau$ функцияларын ε дәрежелері бойынша Тейлор қатарына жіктеп жазатын болсақ, онда ε –нің бірдей дәрежелерінің алдындағы коэффициенттерін теңестіруден келесі теңдеулерді аламыз:

$$0 = a z_0^+ \quad (18)$$

$$\frac{du_0^\pm}{d\tau} = a_\pm u_0^\pm, \quad (19)$$

$$\frac{dv_0^\pm}{d\tau} = u_0^\pm \quad (20)$$

$$\frac{dz_0^\pm}{dt} = a z_1^\pm + b y_0^\pm + f \quad (21)$$

$$\frac{dy_0^\pm}{d\tau} = z_1^\pm \quad (22)$$

$$\frac{du_1^\pm}{d\tau} = a_\pm u_1^\pm + \Phi_1^\pm \quad (23)$$

$$\frac{dv_1^\pm}{d\tau} = u_1^\pm \quad (24)$$

$$\frac{dz_{k-1}^\pm}{dt} = a z_k^\pm + b y_{k-1}^\pm, k > 1, \quad (25)$$

$$\frac{dy_{k-1}^\pm}{d\tau} = z_k^\pm \quad (26)$$

$$\frac{du_k^\pm}{d\tau} = a_\pm u_k^\pm + \Phi_k^\pm \quad (27)$$

$$\frac{dv_k^\pm}{d\tau} = u_k^\pm \quad (28)$$

Мұндағы:

$$\Phi_1^\pm = a'_\pm \tau \cdot u_0^\pm + b v_0^\pm; \quad (29)$$

$$\Phi_k^\pm = \sum_{s=1}^k \frac{a_\pm \tau^s}{s!} \cdot u_{k-s}^\pm + \sum_{m=0}^{k-1} \frac{b_\pm \tau^m}{m!} \cdot v_{k-1-m}^\pm, k \geq 2. \quad (30)$$

Бұл тендеулердің шешімдерін бірімәнді анықтау үшін оларға бастапқы мәндер қажет. Осы мақсатпен (12), (16), (17) жіктелістерін (11) бастапқы шартына апарып қоялық және параметрінің бірдей дәрежелерінің коэффициенттерін теңестірілік:

$$z_0^\pm + u_0^\pm = c; \quad (31)$$

$$y_0^\pm + v_0^\pm = \lambda; \quad (32)$$

$$z_k^\pm + u_k^\pm = 0; \quad (33)$$

$$y_k^\pm + v_k^\pm = 0. \quad (34)$$

(18)-ші теңдеуден $z_k^{\pm} = 0$ шешімін аламыз, ал дербес жағдайда $z_k^{\pm} = 0$ болатындығы шығады. Осыны ескере отырып, (31) –тен

$$u_k^{\pm} = c \quad (35)$$

бастапқы шартын аламыз. Онда (19) , (35) есебінің шешімі

$$u_k^{\pm} = c \cdot e^{a_{\pm} \tau} \quad (36)$$

түрінде анықталынады. Бұдан және II- ші шарттан

$$\lim_{\tau \rightarrow +\infty} u_0^+ = 0, \quad \lim_{\tau \rightarrow -\infty} u_0^- = 0 \quad (37)$$

теңдіктерін аламыз. (36) –ты (20) –ке қойып, (20) –ті (32) бастапқы шартын пайдалана отырып шешетін болсақ,

$$v_0^{\pm} = v_0^{\pm} + \frac{c}{a_{\pm}} (e^{a_{\pm} \tau} - 1) \quad (38)$$

шешімін аламыз. Бұл шешімде $v_0^{\pm}$ бастапқы мәні белгісіз. Оны табу үшін, $v_0^{\pm}$ функциялары үшін қосымша шарттар қоялық:

$$\lim_{\tau \rightarrow +\infty} v_0^+ = 0, \quad \lim_{\tau \rightarrow -\infty} v_0^- = 0 \quad (39)$$

болсын. Осы шарттарды ескере отырып (38)-ден

$$v_0^{\pm} = \frac{c}{a_{\pm}} \quad (40)$$

бастапқы шарттарын аламыз. Енді (40) –ті (38)-ге қойсақ,

$$v_0^{\pm} = \frac{c}{a_{\pm}} e^{a_{\pm} \tau} \quad (41)$$

шешімін аламыз. (40)-ті (32)-ға **апарып қойсақ үшін бастапқы** шарттар табамыз:

$$y_0^{\pm} = \lambda - \frac{c}{a_{\pm}} \quad (42)$$

Енді (21) теңдеуінен $z_0^{\pm} = 0$ шешімін ескере отырып,

$$z_1^{\pm} = \frac{b}{a_{\pm}} y_0^{\pm} + \frac{f}{a_{\pm}} \quad (43)$$

теңдігіне келеміз. (43) мен (22)-на салыстыра отырып,

$$\frac{dy_0^{\pm}}{dt} = -\frac{b}{a_{\pm}} y_0^{\pm} + \frac{f}{a_{\pm}}, \quad t \in I^{\pm} \quad (44)$$

теңдеуіне келеміз. Бұдан (44), (42) есебінің шешімі

$$y_0^{\pm} = \left(\lambda - \frac{c}{a_{\pm}} \right) \cdot e^{-\int_{t^0}^t \frac{b}{a} dp} ds \quad (45)$$

түрінде анықталатындығы шығады. Бұл шешімдер (44) теңдеуін сәйкесінше $0 \leq t < t^0$, $t^0 < t \leq 1$ аралықтарында қанағаттандырады. (45) және (43) теңдіктерінен $z_1^{\pm}$ табылады.

Енді (23), (33) есебінен

$$u_1^{\pm} = -z_1^{\pm} e^{a_{\pm} t^0} + \int_0^{\tau} \Phi_1^{\pm} e^{a_{\pm} t^0} \tau^{-s} ds \quad (46)$$

шешімін аламыз. Ал (24) теңдеуінен

$$v_1^{\pm} = v_1^{\pm} + \int_0^{\tau} u_1^{\pm} ds \quad (47)$$

өрнегін табамыз. Мұнда $v_1^{\pm}$ мәні белгісіз. Оны анықтау үшін (39)-тегідей қосымша шарттар қоялық:

$$\lim_{\tau \rightarrow +\infty} v_1^+ = 0, \quad \lim_{\tau \rightarrow -\infty} v_1^- = 0.$$

Сонда

$$v_1^{\pm} = \int_0^{\pm\infty} u_1^{\pm} ds \quad (48)$$

бастапқы мәнін және

$$v_1^{\pm} = - \int_{\tau}^{\pm\infty} u_1^{\pm} ds \quad (49)$$

шешімін табамыз. Сонымен, (16), (17) жіктелістерінің

$y_0^{\pm}, z_0^{\pm}, u_0^{\pm}, v_0^{\pm}, z_1^{\pm}, u_1^{\pm}, v_1^{\pm}$ мүшелері табылды. Дәл осы әдіспен

$y_k^{\pm}, z_k^{\pm}, u_k^{\pm}, v_k^{\pm}$ функцияларын қосымша

$$\lim_{\tau \rightarrow +\infty} v_k^+ = 0, \quad \lim_{\tau \rightarrow -\infty} v_k^- = 0$$

шарттарының көмегі арқылы бір мәнді анықтауға болады.

Сонда (36), (41), (43), (45), (46), (49) теңдіктерін және I, II – шарттарды ескере отырып, келесі лемманың дұрыстығына көз жеткізуге болады.

1-лемма. $y_k^\pm, z_k^\pm, u_k^\pm, v_k^\pm$ – функциялары үшін

$$\begin{aligned} |y_k^\pm| &\leq K, & |z_k^\pm| &\leq K, t \in I^\pm, \\ |v_k^+| &\leq K \cdot e^{-\eta \cdot \tau}, & |u_k^+| &\leq K \cdot e^{-\eta \cdot \tau}, \tau \geq 0, \\ |v_k^-| &\leq K \cdot e^{\eta \cdot \tau}, & |u_k^-| &\leq K \cdot e^{\eta \cdot \tau}, \tau \leq 0 \end{aligned}$$

теңсіздіктері орындалады.

Қалдық мүшені бағалау. (13), (16), (17) жіктелістерін ескере отырып,

$$y^\pm \varepsilon = y_0^\pm \varepsilon + v_0^\pm \varepsilon, \quad \tau = \frac{t-t^0}{\varepsilon}, \quad (50)$$

$$z^\pm \varepsilon = z_0^\pm \varepsilon + u_0^\pm \varepsilon + \varepsilon \cdot z_1^\pm \varepsilon, \quad \tau = \frac{t-t^0}{\varepsilon} \quad (51)$$

функцияларын құралық.

2-лемма. I, II шарттар $N=1$ үшін орындалсын. Онда $y^+ \varepsilon, z^+ \varepsilon$ функциялары, $t^0 < t \leq 1$ аралығында, ал $y^- \varepsilon, z^- \varepsilon$ функциялары $0 \leq t < t^0$ аралығында (11) жүйесін дәлдікпен қанағаттандырады.

I-Теорема. I, II –шарттар $N=1$ үшін орындалсын. Онда (11), (12) есебінің $t^0 < t \leq 1$ аралығында бір ғана шешімі $z^+ \varepsilon, y^+ \varepsilon$ бар болады және ол шешімнің асимптотикалық кескіндемесі (жіктелісі) аралығында $t^0 < t \leq 1$

$$\begin{aligned} y \varepsilon &= y_0^+ \varepsilon + v_0^+ \varepsilon + O(\varepsilon) \\ z \varepsilon &= u_0^+ \varepsilon + O(\varepsilon) \end{aligned} \quad (52)$$

теңдігімен анықталады.

Дәлелдеуі.

$$y - y^+ \varepsilon = R_1 \varepsilon, \quad z - z^+ \varepsilon = R_2 \varepsilon, \quad (53)$$

белгілеулерін енгізейік. Оларды (11) жүйесіне және (12) бастапқы шартына қоятын болсақ, онда

$$\begin{aligned} \varepsilon \cdot \frac{dz^+}{dt} + \varepsilon \cdot \frac{dR_2}{dt} &= a \varepsilon + R_2 \varepsilon + b \varepsilon + R_1 \varepsilon + f \varepsilon \\ \varepsilon \cdot \frac{dy^+}{dt} + \varepsilon \cdot \frac{dR_1}{dt} &= z^+ + R_2 \end{aligned}$$

немесе

$$\varepsilon \cdot \frac{dR_2}{dt} = a(\cdot)R_2 + \varepsilon \cdot b(\cdot)R_1 + \Psi_\varepsilon(\cdot), \quad \varepsilon \cdot \frac{dR_1}{dt} = R_2 \quad (54)$$

$$R_1(\cdot, \varepsilon) = 0, \quad R_2(\cdot, \varepsilon) = O(\varepsilon) \quad (55)$$

есебін аламыз. Мұнда

$$\Psi_\varepsilon(\cdot) = \varepsilon \cdot f(\cdot) \frac{dz^+}{dt} + a(\cdot)z^+ + \varepsilon \cdot b(\cdot)y^+ \equiv O(\varepsilon^2) \quad (56)$$

Сонда (55)-шы бастапқы шартты қанағаттандыратын (54)-ші жүйенің шешімі деп

$$R_1(\cdot, \varepsilon) = R_2(\cdot, \varepsilon) + \frac{1}{\varepsilon} \int_{t^0}^t a(\cdot) R_2(\cdot, \varepsilon) dp + \frac{1}{\varepsilon} \int_{t^0}^t [b(\cdot) R_2(\cdot, \varepsilon) + \Psi_\varepsilon(\cdot)] dp \quad (57)$$

$$R_1(\cdot, \varepsilon) = \frac{1}{\varepsilon} \int_{t^0}^t R_2(\cdot, \varepsilon) ds$$

жүйесінің үзіліссіз шешімін айтамыз. Ол (54) жүйесін $t^0 \leq t \leq 1$ аралығының $t = t^0$ нүктесінен өзге нүктелерінде қанағаттандырады. Ал (57) жүйесінің $t^0 \leq t \leq 1$ аралығында шешімі бар және біреу ғана болады. Олай болса (53) алмастыруына сәйкес (11), (12) есебінің $t^0 \leq t \leq 1$ аралығында бір ғана шешімі бар болады. Енді (53) формуласын дәлелдеу үшін (57) жүйесін

$$R_2(\cdot, \varepsilon) = R_2(\cdot, \varepsilon) + \frac{1}{\varepsilon} \int_{t^0}^t \left[a \left(s + \int_{t^0}^t b(\cdot) dp \right) \right] \cdot R_2(\cdot, \varepsilon) ds + \frac{1}{\varepsilon} \int_{t^0}^t \Psi_\varepsilon(\cdot) dp$$

$$R_1(\cdot, \varepsilon) = \frac{1}{\varepsilon} \int_{t^0}^t R_2(\cdot, \varepsilon) ds \quad (58)$$

түрінде жазып алайық. (58) жүйесінің бірінші тендеуінде (55), (56) теңдіктерін пайдалана отырып, Гронуолл – Беллман теңсіздігін қолданатын болсақ, онда

$$\left| R_2(\cdot, \varepsilon) \right| \leq \varepsilon \cdot K \cdot e^{\frac{\bar{\eta} \cdot (-t^0)}{\varepsilon}}, \quad \left| R_1(\cdot, \varepsilon) \right| \leq \varepsilon \cdot K \quad (59)$$

теңсіздігін аламыз. Бұл теңсіздікті және (50)-ті ескере отырып (53)-ден (52) – ні аламыз. Теорема дәлелденді.

Дәл осы сияқты келесі теореманы да дәлелдеуге болады.

2-Теорема. *I, II-шарттар $N=1$ үшін орындалсын. Онда (11), (12) есебінің $0 \leq t < t^0$ аралығында бір ғана шешімі $z \in \mathcal{C}^\infty, y \in \mathcal{C}^\infty$ бар болады және ол шешімнің асимптотикалық кескіндемесі (жіктелісі) $0 \leq t < t^0$ аралығында*

$$\begin{aligned} y \in \mathcal{C}^\infty &= y_0^- \in \mathcal{C}^\infty + v_0^- \in \mathcal{C}^\infty + O(\epsilon) \\ z \in \mathcal{C}^\infty &= u_0^- \in \mathcal{C}^\infty + O(\epsilon) \end{aligned} \quad (60)$$

теңдігімен анықталады.

Сонымен көмекші (11), (12) Коши есебінің аралығында бір ғана шешімі бар болады және оның асимптотикалық жіктелісі

$$\begin{aligned} y \in \mathcal{C}^\infty &= \begin{cases} u_0^- \in \mathcal{C}^\infty + O(\epsilon) \\ u_0^+ \in \mathcal{C}^\infty + O(\epsilon) \end{cases} & \begin{aligned} 0 \leq t < t^0, \\ t^0 \leq t \leq 1 \end{aligned} \\ y \in \mathcal{C}^\infty &= \begin{cases} u_0^- \in \mathcal{C}^\infty + O(\epsilon) \\ u_0^+ \in \mathcal{C}^\infty + O(\epsilon) \end{cases} & \begin{aligned} 0 \leq t < t^0, \\ t^0 \leq t \leq 1 \end{aligned} \end{aligned} \quad (61)$$

түрінде анықталады.

Енді бастапқы (6), (7) шектік есебін қарастыралық.

Шектік есебінің шешімінің асимптотикасын құру. (6) жүйесін

$$\begin{cases} \epsilon \cdot z' = a \in \mathcal{C}^\infty z + \epsilon \cdot b \in \mathcal{C}^\infty y + f \in \mathcal{C}^\infty e \\ \epsilon \cdot y' = z \end{cases} \quad (62)$$

түрінде жазалық та (62), (7) есебін шешу үшін көмекші (10), (4) Коши есебінің $y \in \mathcal{C}^\infty, a, c, \epsilon \in \mathcal{C}^\infty, \alpha$, асимптотикалық жіктелісін пайдаланалық. Енді (58), (7) шектік есебін шешу үшін көмекші (10), (11) Коши есебінің асимптотикалық жіктелісін пайдаланалық. Бұл шешімді a, ca, c және ϵ параметрлерінің функциясы ретінде қарастыралық, яғни $y \in \mathcal{C}^\infty, a, c, \epsilon \in \mathcal{C}^\infty, z \in \mathcal{C}^\infty, a, c, \epsilon \in \mathcal{C}^\infty$ болсын. Мұндағы a және c параметрлерін $y \in \mathcal{C}^\infty, a, c, \epsilon \in \mathcal{C}^\infty$ функциясы (7) шарттарын қанағаттандыратындай таңдап алалық. Сонда

$$y \in \mathcal{C}^\infty, a, c, \epsilon \in \mathcal{C}^\infty = \beta \quad (63)$$

алгебралық жүйесін аламыз. Бұл жүйедегі a және c параметрлерін анықтау үшін (63)-ге $y \in \mathcal{C}^\infty, a, c, \epsilon \in \mathcal{C}^\infty$ шешімінің асимптотикалық жіктелісі (61)-ны қоялық. Сонда шекаралық функциялардың бағамдарын ескере отырып

$$y_0^- \in \mathcal{C}^\infty, a, c \in \mathcal{C}^\infty = \alpha, \quad y_0^\pm \in \mathcal{C}^\infty, a, c \in \mathcal{C}^\infty = \beta \quad (64)$$

жүйесін аламыз. Ал (45)-дан бұл жүйедегі $y_0^- \in \mathcal{C}^\infty, a, c \in \mathcal{C}^\infty, y_0^+ \in \mathcal{C}^\infty, a, c \in \mathcal{C}^\infty$ өрнектерінің a және c параметрлерінен сызықты тәуелді болатындығын және олардың a және c параметрлері бойынша алынған туындыларының

$$\begin{aligned}\frac{dy_0^+}{da} &= e^{-\int_{t_0}^1 \frac{b}{a} dp}, & \frac{dy_0^-}{da} &= e^{-\int_{t_0}^0 \frac{b}{a} dp}, \\ \frac{dy_0^+}{da} &= \frac{1}{a_+} e^{-\int_{t_0}^1 \frac{b}{a} dp}, & \frac{dy_0^-}{da} &= \frac{1}{a_-} e^{-\int_{t_0}^0 \frac{b}{a} dp}\end{aligned}$$

формулаларымен анықталатындығын көреміз. Бұл туындыларды пайдалана отырып (64) –ші жүйенің функционалдық анықтаушының

$$\left| \frac{D \begin{pmatrix} y_0^-, a, c \end{pmatrix}, y_0^+ \begin{pmatrix} a, c \end{pmatrix}}{D \begin{pmatrix} a, c \end{pmatrix}} \right| = \begin{pmatrix} a_+ \end{pmatrix} - a_- \begin{pmatrix} a_+ \end{pmatrix} M \neq 0. \quad (65)$$

болатындығын дәлелдейміз. Мұнда

$$M = \exp \left[-\int_{t_0}^1 \frac{b}{a} dp - \int_{t_0}^0 \frac{b}{a} dp \right].$$

Онда (64) –ші жүйенің бір ғана шешімі a_0, c_0 бар болады.

Енді (63)-ші жүйенің функционалдық анықтаушы

$$\Delta = \left| \frac{D \begin{pmatrix} y, a, c, \varepsilon \end{pmatrix}, y \begin{pmatrix} a, c, \varepsilon \end{pmatrix}}{D \begin{pmatrix} a, c \end{pmatrix}} \right| \neq 0 \quad (66)$$

болатындығын көрсетелік. Шындығында бұл анықтаушының компоненттері

$$\begin{aligned}\varepsilon \cdot \frac{d}{dt} \left(\frac{\partial z}{\partial a} \right) &= a \cdot \frac{\partial z}{\partial a} + \varepsilon \cdot b \cdot \frac{\partial y}{\partial a}, & \frac{\partial z}{\partial a} \Big|_{t=0} &= 0, \\ \varepsilon \cdot \frac{d}{dt} \left(\frac{\partial y}{\partial a} \right) &= \frac{\partial z}{\partial a}, & \frac{\partial y}{\partial a} \Big|_{t=0} &= 1,\end{aligned} \quad (67)$$

$$\begin{aligned}\varepsilon \cdot \frac{d}{dt} \left(\frac{\partial z}{\partial c} \right) &= a \cdot \frac{\partial z}{\partial c} + \varepsilon \cdot b \cdot \frac{\partial y}{\partial c}, & \frac{\partial z}{\partial c} \Big|_{t=0} &= 1, \\ \varepsilon \cdot \frac{d}{dt} \left(\frac{\partial y}{\partial c} \right) &= \frac{\partial z}{\partial c}, & \frac{\partial y}{\partial c} \Big|_{t=0} &= 0\end{aligned} \quad (68)$$

есептерінің шешімдері болып табылады. Бұл есептерді (10), (11) есебін шығарғандай шығаратын болсақ, онда

$$\Delta = \left| \frac{D \begin{pmatrix} y, a, c \end{pmatrix}}{D \begin{pmatrix} a, c \end{pmatrix}} \right| = \left| \frac{D \begin{pmatrix} y_0^-, a, c \end{pmatrix}, y_0^+ \begin{pmatrix} a, c \end{pmatrix}}{D \begin{pmatrix} a, c \end{pmatrix}} \right| + O \neq 0$$

теңсіздігін аламыз.

(10), (11) Коши есебінің $a = a_0, c = c_0$ болғандағы

$y(a_0, c_0, \varepsilon), z(a_0, c_0, \varepsilon)$ шешімін қарастыралық. Бұл шешім (63)-ші жүйені $O(\varepsilon)$ дәлдікпен қанағаттандырады:

$$\begin{aligned} y(a_0, c_0, \varepsilon) &= y_0^-(a_0, c_0) + O(\varepsilon) = \alpha + O(\varepsilon), \\ y(a_0, c_0, \varepsilon) &= y_0^+(a_0, c_0) + O(\varepsilon) = \beta + O(\varepsilon). \end{aligned}$$

Онда (66) –ге сәйкес, $\Delta \neq 0$ болғандықтан, (a_0, c_0) нүктесінің маңайынан бір ғана $(\tilde{a}, \tilde{c})$ нүктесі табылып

$$y(\tilde{a}, \tilde{c}, \varepsilon) = \alpha, \quad y(\tilde{a}, \tilde{c}, \varepsilon) = \beta$$

теңбе-теңдіктерінің және

$$|\tilde{a} - a_0| \leq K \cdot \varepsilon, \quad |\tilde{c} - c_0| \leq K \cdot \varepsilon \quad (69)$$

теңсіздіктерінің орындалатындықтары шығады. Олай болса, $y(\tilde{a}, \tilde{c}, \varepsilon), z(\tilde{a}, \tilde{c}, \varepsilon)$ шешімі (6), (7) шектік есебінің шешімі болады және ол жалғыз болады. Сонымен келесі теорема орынды болады:

3-теорема. (6), (7) шектік есебінің $0 \leq t \leq 1$ аралығында бір ғана шешімі $y(\varepsilon)$ бар болады және оның асимптотикалық жіктелісі

$$y(\varepsilon) = \begin{cases} y_0^-(\varepsilon) + v_0^- \left(\frac{t-t^0}{\varepsilon} \right) + O(\varepsilon), & 0 \leq t < t^0, \\ y_0^+(\varepsilon) + v_0^+ \left(\frac{t-t^0}{\varepsilon} \right) + O(\varepsilon), & t^0 \leq t \leq 1 \end{cases} \quad (70)$$

түрінде анықталады.

Дәлелдеуі. $y(\tilde{a}, \tilde{c}, \varepsilon)$ шешімінің бар болуы және оның жалғыздығы жоғарыда дәлелденген, ал (70) -ші жіктеліс 1,2-теоремалардан және (69) теңсіздіктен шығады.

Теорема дәлелденді.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Нұрғабыл Д.Н. Дифференциалдық теңдеулер шешімдерінің асимптотикалық жіктелістері. – ЖезУ, 1999. 59 б.
2. Касымов К.А. О задаче с начальным скачком для нелинейных систем дифференциальных уравнений, содержащих малый параметр. – ДАН, 1968, 179, № 2, С.275-278.
3. Касымов К.А., Нургабылов Д.Н. О краевых задачах с внутренним начальным скачком. // Вестн. АН КазССР, 1984, № 1, С. 56-69.
4. Биадиллов Н.Б. Сингулярно-возмущенное квазилинейное дифференциальное уравнение второго порядка с внутренним начальным скачком. // Вест. АН КазССР 1990. 5, С. 7-11.
5. Вишик М.И., Люстерник Л.А. - ДАН, 1960, №6, С.1242-1245.

6. Касымов К.А., Нургабылов Д.Н. О краевых задачах с внутренним начальным скачком. //Вестн. АН КазССР, 1984, №1, С.56-69.

ПЕДАГОГИКА, ПСИХОЛОГИЯ И МЕТОДИКА ОБУЧЕНИЯ

ЭОК 371.315.7:004.4:512

А.О. Алдабергенова, І.Ж. Есенғабылов, Е.С. Хаймулданов

І.Жансүгіров атындағы Жетісу мемлекеттік университеті, khaimuldanov_e@mail.ru

АҚПАРАТТЫҚ-ЛОГИКАЛЫҚ МОДЕЛЬДЕУДІ ФИЗИКАНЫ ОҚЫТУДА ҚОЛДАНУ ӘДІСТЕРІ

В данной статье рассматриваются вопросы формирования системы умения и навыков о методах информационно-логического моделирования.

This article discusses the formation of skills on how information and logic simulation.

Қоғамдағы өндірістің, әлеуметтік, экономикалық және саяси өмірдің күрделенуі мен адамзат іс-әрекетінің барлық саласындағы үдерістердің серпінді өзгерісі, біріншіден білімге деген сұраныстың өсуіне алып келсе, екіншіден осы сұраныстарды қанағаттандырудың жаңа құралдарын жасау мен технологияларын анықтауды талап етеді.

Бүгінгі ақпараттық технологиялардың даму деңгейі мен оларды физиканы оқытуда қолдану деңгейінің арасындағы қайшылықтарға байланысты білім берудің неғұрлым тиімді технологияларын іздестіру көкейкесті мәселе болып саналады. Сондай-ақ, оқу-ағарту саласының жетік компьютерлендірілгендігі және оларға арналған компьютерлік оқыту бағдарламаларының көптеп енуі, ал екінші жағынан мектепте физиканы оқытуда ақпараттық-логикалық модельдеуді қолдану мәселесі теориялық жағынан негізделген.

Қазіргі ақпараттық технологиялардың қарқынды даму кезеңінде орта білім беретін оқу орындарының оқу үдерісінің тиімділігі заманауи педагогикалық технологияларды ұтымды қолдана білуге тікелей қатысты. Сол себепті ақпараттық-компьютерлік технологиялар құралдарын педагогикалық іс-әрекетте кеңінен қолдана білу іскерліктерінің жоғары деңгейде қалыптасуы орта арнаулы оқу орындары мамандарының кәсіби дайындығына қойылатын талаптар қатарына енеді. Осы орайда, орта оқу орындарының педагогикалық үдерісінде ақпараттық технологиялар мен бағдарламалық құралдарды қолдану және осының негізінде ақпараттық-логикалық модельдеуді оқыту үдерісінде пайдалану өзекті мәселе болып табылады. Бүгінгі ақпараттық қоғамның материалдық технологиялық қоры компьютерлік техникалар мен компьютерлік желілер, ақпараттық технологиялар мен телекоммуникациялық байланыстарға негізделген жүйелер болып табылатындығы айқын болып отыр [1].

Сондықтан, оқушыларға білім беруде ақпараттық-логикалық модельдеуді физиканы оқытуда қолдану арқылы тәжірибелік іс-әрекеттер барысында пайда болатын мәселелерді қалыпты түрде сипаттау, яғни ақпараттық-логикалық модельдеу әдістері туралы біліктілік, іскерлік пен машықтар жүйесін қалыптастыруды қажет етеді. Сонымен бірге, негізгі алгоритмдік құрылымдарды, бағдарламалау технологияларын білу, есептерді математикалық модельдер бойынша шешу, компьютер және оның құрылғыларымен, ақпараттық технология құралдарымен жұмыс істеу, құрылған алгоритм бойынша бағдарламалау тілдерінің көмегімен компьютерге арнап бағдарлама құру және бұл білімдер мен іскерліктерді зерттеу нысанының, құбылыстың ақпараттық-логикалық моделін құру үшін қолдану негізгі мәселе болып саналады.

Осы аталған талаптардың қажетті көлемде жүзеге асырылуы оқушылардың

ақпараттық-логикалық модельдеу бойынша сауаттылығының жоғары деңгейде қалыптасуын қамтамасыз етеді. Ақпараттық-логикалық модельдеу ұғымы «Ақпараттық мәдениеттілік» ұғымына компьютерлік сауаттылықтың құраушы ретінде енді және ол жаңа ұғымдарды енгізу арқылы пайда болады, яғни барлық жаңа ұғымдар компьютер көмегімен физикалық есептерді шешу үшін ақпараттық-логикалық модельдеу әдістерін қолдану мәселелеріне арналады.

Орта оқу орындарында ақпараттық-логикалық модельдеу арқылы білім беруді теориялық тұрғыдан негіздеуден, оқыту үдерісінде компьютерлік оқыту бағдарламаларын қолдану жағдайында білім берудің дидактикалық негіздерін анықтаудан, ақпараттық-логикалық модельдеу арқылы оқыту технологиясын даярлаудан, орта оқу орындарында ақпараттық-компьютерлік білім беру мазмұнын анықтаудан және физиканы оқытуда ақпараттық-логикалық модельдеу негізінде жасалған компьютерлік оқыту бағдарламаларының құрылымын айқындаудан тұрады.

Модельдеу қоршаған ортаны, табиғат пен қоғамда болып жатқан ақпараттық үдерістерді тану әдісі ретінде ерекше мәнге ие болады. Сондықтан да, ақпараттық-логикалық модельдеуге ерекше назар аударуға тура келеді. Себебі, ол оқушылар меңгеруге тиісті білім қорын таным тәсілі мен мазмұны тұрғысында қарастырады. Бұл ақпараттық-логикалық модельдеу мәселесі, қоршаған шындықты танып-білудің әдістері ретінде оқып-үйренуді қажет етеді.

Оқытудың басты бір әдісі ретінде физика ілімінің мамандары модельдеуді үлкен назарда ұстап отыр. Атап айтқанда, Л.И.Резник физиканы оқып-үйренуде графикалық модельдерді қолданудың әдістемесін зерттеді. С.Е.Каменецкий модель-аналогиялардың ролі мен мүмкіндіктерін көрсетті. Л.Р.Калапуша және И.И.Логвинов белгілерді қолданатын модельдерді қолдану ерекшеліктерін ашты. Д.И.Пеннер ядро құрылысын оқып-үйрену барысында және физикалық оптикадағы модельдеудің ролін зерттеді [2].

Осы аталған ғалымдардың еңбектеріне жүргізілген талдау нәтижелеріне сүйенсек, олардың жалпы ортақ мақсатты көздейтіндіктерін байқауға болады. Физика курсына модельдеуді оқып-үйренудің негізгі мақсаты, бұл «Оқушылар арасында қазіргі замананың ғылыми көзқарасын қалыптастыру, бұл жерде ақпарат - табиғаттың іргелі сөз маңнасының қасиеті ретінде қарастырылады, ал ақпараттық үдерістер кез-келген техникалық, әлеуметтік және табиғи жүйелердің, оның ішінде адамзатты қоршаған ортаны тану үдерістерінің де маңызды интеллектуалды компоненттері болып табылады». Сонымен бірге, аталған зерттеулер бүгінгі заманның ғылыми әдістемелерін негізге ала отырып, ақпараттық модельдеудің теориялық мәселелерін оқып-үйренуге бағытталады.

Ал Т.А.Яковлева компьютердің көмегімен есепті шешудің келесі кезеңдерін атап көрсетеді: есептің нақты зерттеу нысанында қойылуы, формальдау және модельдеу, алгоритм және бағдарлама құру, компьютер жұмысының нәтижелерін алу және талдау. Модельдеу элементтерімен, ғылыми танымның әдісі ретінде оқушылар кіші сыныптарда математика курсына танысады. Модельдер сызба, формула, теңдеулер және т.б. түрде ұсынылуы тиіс. Сонан соң модельдеу басқа пәндерді (химия, биология, информатика, физика және т.б.) оқып-үйрену барысында қолданылады. Компьютерді қолдану арқылы модельдеу, яғни компьютерлік моделдеу технологиясы қазіргі ғылыми танымның неғұрлым жемісті технологияларының бірі болып табылады. Ол «Оқушылардың эксперименттік және зерттеушілік әрекеттерін арттырады, модельдеу технологиясына негізделген оқыту үдерісін нақты таным үдерісіне жақындату мүмкіндігін береді». Осы айтылған пікірлерге сүйене отырып, физика курсының кез-келген тақырыбы, мүмкіндігінше, компьютерлік модельдеу идеологиясына сәйкес құрылуы тиіс. Физика курсының оқулықтарындағы есептерді модельдеу элементтерін оқып-үйренудің дидактикалық шарттарына байланысты топтастыру қажет.

Физиканы оқытудағы модельдеу әдісінің мәні мынада, яғни қандай да бір зерттеу нысанын оқып-үйрену барысында, алдыңғы зерттеу нысанын алмастыратын басқа зерттеу

нысаны қолданылады. Түпнұсқаны алмастыратын зерттеу нысанын модель деп атайды. Модельдеу кезінде, бір зат туралы білімдер басқа бір зерттеу нысанына тасымалданады. Молекулалық физиканы, электродинамиканы, оптиканы, атомдық және атомдық ядро физикасын, заттардың құрылысы және өрістер, молекула мен атомдардың құрылысын, олардың қозғалысын оқып-үйрену үдерісінде оқушыларда модельдік ұғымдарды және олар туралы түсініктерді қалыптастыру қажеттігі туындайды. Бұл кезде көрнекі құрал ретінде модельдерді жиі пайдалануға тура келеді. Ал құбылыстар туралы тұжырым мен қорытындыны ұқсастық бойынша жасайды. Бұл жерде техникалық және зертханалық құрылғылар мен тәжірибелердің модельдері қолданылады, яғни олар Резерфорд тәжірибесі, Штернь тәжірибесінің моделі, үдеткіш, циклотрон, бетатрон, ядролық реакторлардың және т.б. модельдері. Мұндай модель-ұқсастықтар оқушыларға құбылыстың ішкі механизмін түсіну үшін маңызды мәнге ие болады [3].

Модельдеу табиғатты зерттеу әдісі ретінде физикалық зерттеу нысанын тану үшін ертеден қолданылып келеді. Физикадағы модельдеудің ғылыми негіздерінің дамуы И.Ньютонның атымен байланысты. Ол алғаш рет ұқсастық туралы екі теореманы ұсынады, сонымен, модельдеуді теориялық танымның әдісі ретінде тұңғыш бастама жасады. Бұл бағыттағы келесі қадамды, физикалық құбылысты математикалық модельдеу тұрғысынан қарастыруды Д.Максвелл жасады. Идеал газдың моделі мен заттардың атомдық-молекулярлық құрылысының моделі, заттардың молекулярлық-кинетикалық теориясының дамуына ықпал етті және бірқатар эксперименттік газ заңдарын (Бойль-Мариотт, Гей-Люссак, Шарль) түсіндіруге көмектесті.

Физикада құру тәсілі бойынша барлық модельдерді материалдық және идеалды деп бөлуге болады. Материалды модель деп зат түріндегі элементтен тұратын және белгілі бір табиғи заңдылықтарымен нақты қызмет ететін модельдерді айтады. Олар зерттеу нысанының құрылымын, өту сипатын және қарастырылып отырған физикалық процестің немесе техникалық құбылыстың мәнін жаңғыртуға арналады.

Материалдық модельдер физикалық модельге ұқсас (электродвигательдердің моделі, бу трубиналары); кеңістіктегі ұқсас (автомобильдердің, кемелердің, ұшақ қанатының, іштей жану, магниттік қосқыш двигательдерінің модель-макеті және басқа микроәлемнің демонстрациялық модельдері және т.б.). оларды суреттердің, мультипликацияның, белгілі бір символдардың көмегімен көрсетуге болады. Дегенмен, элементтердегі барлық түрлендірулер бұл жағдайда адам санасында логикалық, математикалық және физикалық ережелер мен заңдар бойынша іске асырылады.

Ақпараттық модельдеудің жалпы идеяларын қарастыру барысында мына сұрақтарға басымдылық беріледі: ақпараттың қалыпты белгілер түріндегі сипаты; компьютерді дискретті белгілер құрылымдарын ұсыну және түрлендіру құралы ретінде пайдалану; зерттеу нысаны-тіл-зерттеу нысанының бейнесі; формальды модельдерді жүйелі ақпараттық тілде сипаттаудың негізгі конструкциялары; ақпараттық модельдерді құру барысындағы технологиялық тізбек және оларды компьютердің көмегімен жүзеге асыру.

Есептерді шешуді автоматтандырудың қажетті деңгейін қамтамасыз ету үшін компьютер қолданылады. Математикалық модельдерді компьютер бағдарламаларының жиынтығы түрінде іске асыру оның компьютерлік моделі деп аталады.

Ақпараттық модель – бұл сезімдік және теориялық ойлауға сүйенетін табиғи немесе арнайы тілдердің көмегімен оқып-үйренетін пәнді дәл, нақты сипаттау. Компьютерлік модель – ақпараттық-компьютерлік-ақпараттық модель арқылы ұсынылған пәндер мен құбылыстар туралы нақты білімдерді жалпы анықтау нәтижесі ретінде қарастырылады [4].

Оқушы пәнді жақсы білумен қоса, негізі информатикалық ақпараттық-логикалық модельдеу әдістемесін де жетік меңгеруі тиіс. Оқушыларды ақпараттық-логикалық модельдеу негізінде кәсіби іскерлікке бейімдеп оқыту жүйесі ғылыми-әдістемелік тұрғыда жетілдіріліп, шешілуінің керектігі теориялық-әдіснамалық тұрғыда анықталды, яғни философиялық, психологиялық, педагогикалық, әдістемелік, физикалық, информатикалық әдебиеттерді, іргелі

ғылыми-зерттеу жұмыстарын жан-жақты талдау, ізденіс жұмыстарының бағыттарын анықтауға мүмкіндік берді.

Мектепте, жоғары оқу орнында сапалы оқу бағытын айқындайтын жаңа жолдардың бірі – пәндерді модульдік технология арқылы оқыту екендігі теориялық және тәжірибелік жағынан дәлелденуде. Бұл мәселені ғалымдар Дж. Рассель, П.Юцявичене, М. Жанпейісова т.б дәлелдеп келеді. Модуль ұғымының этимологиялық мәні білімді қолданысқа, меңгеруге ыңғайлы етіп жүйелеу, шоғырландыру, жинақтау болып табылады. Модульдік технологиялармен қатар жаңа технологиялардың бірнеше түрін сабақ жүйесінде қолдануға болады. Қазіргі уақытта сабақ жүйесінде компьютерлік технология көп қолданылып жүр.

Мультимедиялық технологиялар мультимедиа өнімдерінің жасалу үрдісімен байланысты, яғни, электрондық кітаптар, мүмкіндігінше энциклопедиялар, компьютерлік фильмдер. Бұл өнімдердің өзіндік ерекшеліктері мәтіндік, графикалық, аудио-бейне, ақпараттық анимацияның бірігуі болып табылады. Мультимедиа технологиясы компьютерді тең дәрежедегі әңгіме-дүкен құрушыға айналдырып қана қойған жоқ, оқушыға сыныптан, үйден шықпай-ақ үлкен ғалымдар мен педагогтардың дәрістеріне қатысуына, өткен және қазіргі тарихи оқиғаларға куә болуына, әлемнің ең белгілі мұражайлары мен мәдени орталықтарына, жер шарының ең алыс және қызық түкпірлеріне сапар шегуіне мүмкіндік жасады [5].

Оқытудың компьютерлік әдіс-тәсілдердің тиімділігінің бағасы, әдетте, дәстүрлі әдіс-тәсілдерді инновациялық әдістермен салыстыру арқылы беріледі. Оқытудың дәстүрлі әдіс-тәсілдері пәндік білімнің жеткілікті түрде игерілуін қамтамасыз етуге жол ашады. Инновациялық әдіс-тәсіл алдыңғы орынға оқыту үрдісінде әр оқушының жеке ойлауын дамытуды қояды. Инновациялық оқытудың әр кезеңінде оқушының жоғары белсенділік деңгейі сақталатын өзара іс-қимыл формасы басты рөл атқарады.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Захарова И. Г. Информационные технологии в образовании: Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений. – М.: Академия, 2003г.
2. Лыткина Н.П. Повышение познавательного интереса учащихся на уроках физики с использованием информационных технологий обучения.
3. Майер Р.В. Применение информационных технологий при изучении физики.
4. Самойлова Е.А. Использование компьютерных технологий на уроках физики.
5. Телегин С.И. Использование информационных технологий при обучении физики.

УДК 372.857

А.С. Бахтаулова, Ж. Жакыпова

*Жетысуский государственный университет им. И. Жансугурова, г. Талдыкорган
СШ №2 п. Кабанбай, Аксуского района*

ПРИМЕНЕНИЕ ИНФОРМАЦИОННО-КОМПЬЮТЕРНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ НА УРОКАХ ХИМИИ И БИОЛОГИИ КАК СРЕДСТВО ПОВЫШЕНИЯ ЭФФЕКТИВНОСТИ СОВРЕМЕННОГО УРОКА

Мақалада биология және химия сабақтарында ақпараттық-компьютерлік технологияларды пайдаланудың әртүрлі бағыттары қарастырылған. Бейне, аудиоматериалдарды, көрсетілімдерді қолданудың оңтайлы жақтары келтіріліп, жүйеленген.

The article deals with different directions of use of informative and computer technologies at lessons of biology and chemistry. Positive aspects of using video-, audio materials and presentations are systematized and given.

Образование – это та сфера деятельности, которая формирует будущее любого общества, обеспечивая его членов знаниями, умениями, навыками. С каждым днем в обществе повышаются требования к уровню владения информационными и компьютерными технологиями. Среди очень широкого спектра профессий принципы работы с компьютером требуются повседневно, начиная с сотового телефона и заканчивая электронными справочниками. Все это говорит о том, что необходимый уровень должен закладываться еще на стадии школьного образования [1].

В данное время меняются цели и задачи, стоящие перед современным образованием, - происходит смещение усилий с усвоения знаний на формирование компетентностей, акцент переносится на личностно-ориентированное обучение. Но, тем не менее, урок был и остается главной составной частью учебного процесса. Учебная деятельность учащихся в значительной мере сосредоточена на уроке. Качество подготовки учащихся определяется содержанием образования, технологиями проведения урока, его организационной и практической направленностью, его атмосферой, поэтому необходимо применение новых педагогических технологий в образовательном процессе [2].

Использование информационно-компьютерных технологий позволяет значительно расширить и разнообразить содержание обучения химии и биологии. Информационно-компьютерные технологии вносят значительные изменения в организацию процесса обучения учащихся:

1. Происходит более рациональная организация познавательной деятельности школьников, а это ведет к экономии времени урока.
 2. Значительно повышается мотивация обучаемого.
 3. Полученные знания остаются в памяти на более долгий срок и легче восстанавливаются для применения на практике после краткого повторения.
 4. Компьютер позволяет изучать процессы и явления на микро- и макро - уровнях, внутри сложных биологических систем на основе использования средств компьютерной графики и моделирования.
 5. Имеется возможность представить в учебном для изучения масштабе различные биологические процессы, реально протекающие с очень большой или малой скоростью.
 6. Использование новых информационных технологий в курсе химии и биологии способствует повышению успешности обучения за счет новизны деятельности, интереса к работе с компьютером.
 7. Применение компьютера, безусловно, делает современные уроки более наглядными и интересными.
 8. Уроки с применением информационно-компьютерных технологий не заменяют учителя, а напротив, делают общение с учащимися содержательным, деятельным, индивидуальным.
 9. Позволяет довести до учащихся огромный поток информации, развивая при этом зрительную память, акцентируя внимание на важных объектах.
 10. Сочетание текста, рисунка, анимации, звукового сопровождения "включает" максимальное количество видов памяти: слуховую, эмоциональную, зрительную.
- Использование ИКТ на уроках химии и биологии позволяет:
- индивидуализировать и дифференцировать процесс обучения за счет возможности изучения с индивидуальной скоростью усвоения материала;
 - вовлечь учащихся в активную познавательную и исследовательскую деятельность;
 - способствует стремлению учащихся реализовывать себя, проявлять свои возможности;
 - работать в интерактивном режиме;
 - визуализировать микромир, в том числе скрытый в реальном мире;

- осуществлять контроль, самоконтроль и самокоррекцию;
- проводить лабораторные и практические работы в условиях имитации.

При проведении уроков по биологии и химии применялись следующие формы использования ИКТ:

- использование готовых электронных продуктов;
- использование ресурсов сети Интернет;
- использование интерактивной доски и программного обеспечения PROMETHEAN;
- ИКТ в сочетании с методом проектов;
- ИКТ на конкретном уроке.

Работа с мультимедийными пособиями дает возможность разнообразить формы работы на уроке за счет одновременного использования иллюстративного, статистического, методического, а также аудио- и видеоматериала.

Такая работа может осуществляться на разных этапах урока:

- как способ создания проблемной ситуации,
- как способ объяснения нового материала,
- как форма закрепления изученного,
- как форма проверки домашнего задания,
- как способ проверки знаний в процессе урока.

Совмещение видео-, аудио- и текстового материала, комплексное освещение темы обеспечивают более глубокое погружение в материал, способствуют его творческому осмыслению, повышает мотивацию учения.

Презентация - форма подачи материала в виде слайдов, на которых могут быть представлены таблицы, схемы, рисунки, иллюстрации, аудио- и видеоматериалы. Презентация позволяет представить учебный материал как систему ярких опорных образов, наполненных исчерпывающей структурированной информацией в алгоритмическом порядке. В этом случае задействуются различные каналы восприятия, что позволяет заложить информацию не только в фактографическом, но и в ассоциативном виде в долговременную память учащихся. На сегодняшний день нами разработано более 60 тематических презентаций по разделам химии и биологии. В результате применения презентаций расширяются возможности демонстрационного материала путем:

- определения пошаговой последовательности урока;
- демонстрации фильмов, анимаций;
- выделения нужной области изучаемого материала;
- введения гиперссылки на конкретный материал;
- применения интерактивности обучающихся;
- создания движущихся объектов;
- внедрения моделирования.

Специфика подготовки урока-презентации безусловно определяется типом урока. В нашей учебной практике широко используются уроки-лекции, обобщающие уроки, уроки с использованием ИКТ для осуществления контроля знаний, уроки с использованием ИКТ для закрепления знаний, уроки с использованием ИКТ во внеурочной деятельности.

При изучении влияния использования информационно-компьютерных технологий в образовательном процессе установлено, что применение ИКТ с одной стороны для обучающихся:

- способствует повышению познавательного интереса к предмету;
- содействует росту успеваемости учащихся по предмету;
- позволяет учащимся проявить себя в новой роли;
- формирует навыки самостоятельной продуктивной деятельности;
- способствует созданию ситуации успеха для каждого ученика.

ИКТ работает на конкретного ребенка. Ученик берет столько, сколько может усвоить, работает в темпе и с теми нагрузками, которые оптимальны для него. Несомненно, что ИКТ относятся к развивающимся технологиям, и должны шире внедряться в процесс обучения.

С другой стороны для учителя использование информационно-компьютерных технологий дает:

- экономию времени на уроке;
- глубину погружения в материал;
- повышенную мотивацию обучения;
- интегративный подход в обучении;
- возможность одновременного использования аудио, видео-, мультимедиа-материалов;
- возможность формирования коммуникативной компетенции учащихся, т.к. ученики становятся активными участниками урока не только на этапе его проведения, но и при подготовке, на этапе формирования структуры урока;
- привлечение разных видов деятельности, рассчитанных на активную позицию учеников, получивших достаточный уровень знаний по предмету, чтобы самостоятельно мыслить, спорить, рассуждать, научившихся учиться, самостоятельно добывать необходимую информацию.

В результате двухстороннего образовательного процесса с использованием ИКТ значительно повышается эффективность усвоения изучаемого материала на современном уровне преподавания. Реализуются новые цели образования: организация самостоятельной продуктивной деятельности; формирование информационной грамотности и компетентности; индивидуализация процесса; ценностно-смысловое определение учащихся. Значительно повышается эффективность познавательной деятельности учащихся и педагоги, использующие наработанные материалы, освобождаются от выполнения трудоемкой рутинной работы при подготовке к занятию и проверке учащихся.

Очень важно не останавливаться на месте, ставить новые цели и стремиться к их достижению - это основной механизм развития личности, как ученика, так и учителя.

ЛИТЕРАТУРА

1. Сигов А.С., Мордвинов В.А. Мобильные информационные технологии в учебном процессе школы и вуза. Магистр, № 5-6, 2001.
2. Образование и 21 век. Информационные и коммуникационные технологии. – М. 1999.

ӘОЖ 371.12.014.3 (574)

Г.Қ. Белгібекова

І. Жансүгіров атындағы Жетісу мемлекеттік университеті, Талдықорған қаласы

БОЛАШАҚ МАМАНДЫ КӘСІПКЕ ДАЯРЛАУ ШАРТТАРЫ

В статье анализируются основные положения принципа преемственности в подготовке педагогических кадров. Прослеживаются основные условия организации эффективной подготовки педагогических кадров в новых социально-экономических условиях.

In the article are analysed the fundamental theses of the succession 'S principle in pedagogic personnel's' training. The fundamental conditions in the organization of the effective pedagogic personnel's' training in new social – economical condition are retraced.

Тәуелсіз ел тірегі – білімді ұрпақ десек, жаңа дәуірдің күн тәртібінде тұрған келелі мәселе – білім беру, ғылымды дамыту. Өркениет біткеннің өзегі – білім, ғылым, тәрбие екендігіне ешкімнің таласы жоқ. Осы орайда, білім ордасы – мектеп, ал мектептің жаны – мұғалім екендігі баршаға мәлім.

Баланың бойына білім нәрін себетін басты тұлға – ұстаз. Яғни жас ұрпақты оқытуда тиімді жағдайлар жасау көбіне мұғалімге тікелей байланысты. Өйткені ұстаз алдында егемен еліміздің болашағы отыр. Сондықтан ХХІ ғасырдың мұғалімін даярлауға қойылатын талаптар студенттерді – ертеңгі ұстаздарды оқытудың жаңа түрлерімен қаруландыра отырып, қазіргі уақыттағы мектеп талабына сай кәсіптік дағдыларды игеруге бағытталған оқытудың жаңа жолдарын енгізуді көздейді. Осының бәрі, сайып келгенде, болашақ мұғалімді кәсіби әрекетке даярлау аса көкейтесті мәселе екендігін айғақтайды.

А.Байтұрсынұлы өзінің «Мектеп керектері» еңбегінде былай деп жазады: «мұғалім қандай болса, мектеп һәм сондай болмақшы. Яғни мұғалім білімді болса, ол мектептен балалар көбірек білім алып шықпақшы. Солай болған соң, ең әуелі мектепте керегі білімді, педагогика, методикадан хабардар, жақсы оқыта білетін мұғалім».

Бүгінгі таңда мұғалімдердің кәсіби даярлығының теориялық негіздерін ашып көрсететін маңызды зерттеулер баршылық О.А.Абдуллина, Ю.П.Азаров, А.Н.Алексюк, Ш.А.Амонашвили, Н.В.Кузьмина, В.А.Кан-Калик, В.А.Сластенин, Н.Д.Хмель, А.И.Щербаков және т.б. оларда болашақ мұғалімдерді даярлау мәселесі қарастырылып, кәсіби қабілетін анықтау бойынша жұмыстар жүйеленген. Ал, Н.Д.Хмель, Б.Р.Айтмамбетова, Ш.Әбеннова, А.А.Иванова, Н.И.Ильясов, К.Т.Каргин, В.И.Коркина, К.С.Оспанов, С.І.Әбілдина, Қ.А.Сарбасова және т.б. зерттеулерінде жоғары оқу орынында мамандарды даярлауға аса мән беріліп, жас педагог тұлғасын қалыптастыру мәселесі өз шешімін тапқан.

Осы ғылыми бағыттардағы еңбектерде мұғалімдерді жалпы педагогикалық даярлау мәселесі әр қырынан зерттелген. Даярлық мәселесінің өзі бірнеше жыл бойы психологиялық-педагогикалық зерттеулердің арқауы болып келеді, мұның өзі оның үнемі дамып отыратын ұғым екендігін көрсетеді. Бүгінге дейінгі зерттеулерде даярлық ұғымы психологиялық жағдай, жеке тұлғаның күрделі құрылымы, жеке тұлғаның қасиеті ретінде қарастырылады.

Жоғарыда аталған еңбектердің барлығында мұғалімнің жалпы педагогикалық даярлық мәселесі қарастырылғанымен, бастауыш сынып мұғалімінің интегративті оқытуды жүзеге асыруға кәсіби даярлығын қалыптастыру мәселесі зертеу нысанына айналмағаны аңғарылды. Жалпы білім беретін мектептегі оқу-тәрбие үрдісіндегі интеграция мәселесінің жалпы педагогикалық негіздерін сипаттайтын А.А.Бейсенбаева, С.Рахметова, Ә.Мұханбетжанованың ғылыми еңбектері көпшілік көңілінен шыққан жөн.

Интеграция іс-әрекеттің кезектесуі, балалар меңгерген білім немесе іс-әрекеттің бір пәннен екінші пәнге ауысуы, «баланың білімін бекіту үшін оқыту үрдісін шапшаңдату» деп есептеледі. Интегративті оқыту нәтижесінде жаңа оқу пәндері, интеграция әдістері мен құралдары құрамына кіретін өзіндік мақсаты бар оқытудың жаңа сапалы жүйесі қалыптасады.

Білім бастауы – бастауыш мектепте берілетіні айқын. Демек, бастауыш сынып мұғалімінің даярлығын қалыптастыруға аса зор көңіл бөлу – кезек күттірмейтін өткір мәселе. Сондықтан «болашақ бастауыш сынып мұғалімінің жаңа моделін» жасап, олардың интегративті оқытуды жүзеге асыруға даярлығын қалыптастыру бүгінгі таңдағы жоғары мектеп алдындағы маңызды педагогикалық мәселе екендігін мойындауға тиіспіз.

Ұлы ағартушы Ы. Алтынсариннің: «маған жақсы мұғалім бәрінен қымбат, өйткені жақсы мұғалім-мектептің жүрегі» дегені мәлім.

Білім беру ісінде дағдарысты жағдайдан шығу тәсілдерінің бірі-оның іргесін осы заманғы деңгейге сай, берік ұстап тұра білу. Мұндай көзқарасты ұстану идеясы ірге ғылымдағы оқыту пәні материалды ғылыми тұрғыдан мазмұндау тәсіліне сәйкес құрылуы тиіс дегенге саяды. Бұл қандай да бір пәннің құрылымы таңдаған мамандықтың, пәннің, білімнің осы саласының немесе ның бір бөлігінің негізгі басты мәні болып табылатын тұжырымдар мен ұғымдардың мәні арқылы ашылады деген сөз.

Әдетте, педагогикалық қызметті жобалай білу, құрастыра, ұйымдастыра білу және талдай білу, сондай-ақ оқушылардың оқуын ұйымдастыра білу, оны басқара білу, нәтижесін бағалай білу теориялық және әдістемелік әзірліктің өзара байланыста болуын көздейді.

Мұның өзі болашақ мұғалімнің кәсіптік әзірлігін жетілдіре түседі. Психология-педагогика ғылымында студенттерді әдістемелік әзірлеу мәселелеріне барған сайын жігі назар аударылып отыр. Өйткені, мұның өзі оқытушының мектептегі және басқа оқу орындарындағы жұмысының сапасына тікелей байланысты болмақ.

Күнделікті қызметте болашақ мұғалімдер тез өзгеріп отыратын жағдайларға тап болады. Сондықтан, кәдуілгі тиімді тәсілдерге негізделген шешімдермен қатар кейде қалыптан тыс әдістер мен тәсілдерді талап ететін шешімдер қабылдауға тура келеді. Міне, нақ осы кезде шығармашылық көзқарас керек, яғни, жұмыстың жаңа тәсілдерін, жаңа ғылымды меңгеру жалпы адамның дамуын қамтамасыз ететін нәрсенің бәрін пайдалана білу қажет болады.

Осы айтылғандардан шығатын қорытынды мынадай: студенттердің ғылыми – теориялық ойлауын дамыту арқылы педагог зерттеп отырған объектісінің басты байланысын табуға мүмкіндік алады. Содан кейін оның мазмұнын бірте-бірте кеңейте отырып, жаңа байланыстар ашуға, сөйтіп зерттеліп отырған объектінің тұтас бір бейнесін жасауға болады.

Мұғалімнің оқу-тәрбие мақсатын іске асыруына қажетті ғылым жүйесі-болашақ мұғалімнің кәсіптік әзірлігінің елеулі буыны. Болашақ мұғалім бұдан былай кәсіби қызметке әзірлену мақсатында педагогикалық үрдістің қалай болса солай дамымайтынын білуі керек.

С.Л.Рубенштейн «оқытудың негізгі мазмұны мен аса маңызды міндеті тиісті машықтарды меңгерумен ұштасатын ғылым жүйесін игеру болып табылады» деп көрсеткен болатын. Ол сабақ берген кезде сабақ алушының ой-өрісін дамыту керек, оның қабілетін қалыптастыру керек, оны байқай білуге, ойлай білуге тәрбиелеу керек екенін жазады. Осыған байланысты студенттердің оқу-танымдық қызметтерін негіздеп, дәлелді түрде қамтамасыз ету, танымдық негіздерді кәсіби айналдырудың психологиялық механизмдері мен әдістемелік тәсілдерін анықтау қажет болады. Бұл студенттің оқу-танымдық қызметінен маманның еңбек қызметіне көшуін көздейді.

Мұғалімді кәсіптік даярлаудың осы заманғы жүйесі оқыту үрдісін мұғалім мен оқушы-лардың бірлескен қызметі ретінде қарастыруы керек. Мұнда мұғалім басты назарды оқушының қызметіне аударуы, оны жетілдірудің жолдары мен тәсілдерін іздестіруі тиіс, оқушылар жұмысқа құлшына кірісіп кетулері үшін олардың жеке мүдделігін оята білуі керек. Атап айтқанда, кез келген пәнді оқытқан кезде ілгері теориялар мен заңдардың негізгі қағидалары мен мән-мағынасын түсіндіре білу керек. Сондықтан да, сабақ беру барысында алға қойылған мақсат түсінікті болып қана қоймай, оны оқушылар жан-дүниесімен қабылдай алатындай болғаны жөн.

Болашақ мұғалімді кәсіптік даярлауда пәндерді оқыту барысында оқушылардың ой-өрісін дамытуға назар аударады. Мұғалім даярлаған кезде бұл жайт ғылым пәні әдіснамасының мәселелерімен байланыстырылады. Мұның өзі оқушылардың шығармашылық қабілетінің дамуына ғылыми ұғымдар жүйесінің заңдылықтар мен ғылыми дүниетанымның қалыптасуына жәрдемдеседі.

Болашақ мұғалімдер үшін аса қажетті, әрі маңызды жәйттердің қатарына біз алдымен мыналарды жатқызар едік:

- ойлау мәдениетін игеру, ойлау қызметінің жалпы заңдылықтарын білу, құбылыстар мен үрдістердің жекеленген ерекшеліктерін жазбаша және ауызша сауатты түрде жеткізе білу және өз байқауларының нәтижелерін сараптай білу, сондай-ақ оқушылардың мінез-құлқының жекеленген ерекшеліктерін білу;

- танымның осы заманғы ғылыми әдістерінің мүмкіндіктерін түсіну және оны кәсіптік міндеттерді шеше білу үшін қажетті деңгейде игеру;

- сабақ берген кезде және сабақтан тыс уақытта түрлі үрдістер мен құбылыстарды байқап, ажырата білу оларды талдап нақтылап және қорыта білу, салыстырып түсіндіре білу; пән бойынша ғылыми, оқу және оқулық әдістемелік әдебиеттерді пайдалана білу;

- Мұғалімді кәсіптік даярлаудың болашақ мұғалім мамандығының мән-мағынасы мен әлеуметтік маңыздылығын түсіну.

Болашақ мұғалім даярлауды жетілдіруде психологиялық-педагогикалық факторлардың орасан зор рөлін атап көрсете отырып, орта және жоғары мектеп педагогтарының едәуір бөлігінің бұған әлі болса тиісті мән бермей келе жатқанын айта кеткен жөн. Мектеп мұғалімдері мен жоғары оқу орындары оқытушыларының көпшілігі өздерінің негізгі қызметі тек білім берсек болды деп есептейді. Сондықтан да кәсіптік әзірліктің жоғары деңгейін қамтамасыз ететін аса маңызды психологиялық-педагогикалық факторлар, кәсіптік-педагогикалық бағдар және біліктілік студенттердің педагогикалық мақсатқа сай тәсілдерін таңдауға бағдарлау қолға алынуы қажет. Қазіргі кезде отандық мектеп реформаланып даму үстінде, оның табысты болуын көптеген жағдайларға, соның ішінде, болашақ мұғалімдерді оқытуды психологиялық-педагогикалық тұрғыдан қамтамасыз етуге байланысты болмақ.

Педагог мамандардың біліктілігін көтеру – бүгінгі күннің негізгі міндеттерінің біріне айналып отыр. Сондықтан педагог мамандардың біліктілігін көтеруді ақпараттандыру туралы тұжырымдаманы, стандарт және оқу тақырыптық жоспарларын жасақтау қажет. Аталған қажеттілікті шешу барысында педагог мамандардың біліктілігін ақпараттық технологияны өз қызметтеріне пайдалану саласы бойынша тұжырымдама, модульдік жұмыс бағдарламалары жасалады. Сонымен бірге білім беруді ақпараттандыру жағдайында педагог мамандардың ақпараттық сауаттылығын, ақпараттық мәдениетін және ақпараттық құзырлығы сияқты қабілеттіліктерді қалыптастыру мәселесі бүгінгі күннің өзекті мәселесіне айналып отыр. Қазіргі таңда жоғарыда аталған мәселе қалай жүзеге асырылып жатыр деген сауал туындайды. Әсіресе, мемлекеттік тілде осы бағыттағы мәселелер әлі де жеткілікті деңгейде емес.

Білім беру жүйесіндегі қайта құрулардың негізгі субъектісі – мұғалім. Қазіргі мектепте шығармашылық ізденіс қабілеті дамыған, жаңа педагогикалық технологияларды жете меңгерген, мамандық шеберлігі қалыптасқан мұғалімдер қажет. Ол бір уақытта педагог – психолог және оқу процесін ұйымдастырушы технолог бола білуі керек. Компьютердің мүмкіндіктерін ескере отырып, оқыту мәселелеріне талдау жасасақ, психологияның, педагогиканың іргелі оқыту теориясынан психологиялық-педагогикалық, әдістемелік мәселелер туындайды.

Жаңа технологиялар – педагогтың мүмкіндігін күшейтетін құрал, бірақ ол мұғалімді алмастыра алмайды. Компьютер мүмкіндіктері психология мен дидактика тұрғысынан талданып, керек кезінде педагогикалық талаптарға сай қолданылуы керек.

Білім беру қызметкерлерін даярлау практикалық және жобалық сипатты анықтайды. Ол ақпараттық және коммуникациялық технологияны қолдану тәжірбиесі, сабақты ақпараттық ортаға бейімдеп, жобалау және т.б. жұмыстарды қамтиды.

Қоғамды ақпараттандырудың негізгі бөлігі – білім беруді ақпараттандыру.

Олай болса, ол – білім беру қызметкерлерін ақпараттандыру саласы бойынша біліктілігін көтеру болып табылады. Оқушылардың ақпараттық мәдениетін қалыптастыруда мұғалімдердің біліктілігін арттыру ерекше мәнге ие. Сондықтан, білім беру қызметкерлерін ақпараттық-коммуникациялық технологияны өз қызметтеріне пайдалануға жан-жақты дайындық курстарын ұйымдастыру қажет.

Білім беруді ақпараттандыру жағдайында компьютер оқыту дидактикалық тұрғыдан құралып отыр. Сондықтан қазіргі білім беру саласында мультимедиалық электронды құралдарын мектеп пәндерін оқытуға пайдалану өзекті мәселелердің бірі. Олай болса, бұл мәселелерді жан-жақты шешу үшін мұғалімдердің біліктілігін көтерудің орны ерекше.

Аталған мәселені дамыту үшін, білім беру қызметкерлері үшін түрлі тренинг курстар өткізілуі қажет, ол үшін бір жүйеге келтірілген, әрі білім беру қызметкерлерінің категорияларының ерекшелігі ескеріліп оқу бағдарламалары жасақталуы қажет. Бұл мәселе қазіргі таңда көкейкесті мәселердің біріне айналып отыр. Аталған мәселені шешу бағытында ғылыми түрде дәлелденген және бір жүйеге бағытталған тұжырымдама жасақталады.

Мамандардың біліктілігін арттыратын жүйе бойынша негізгі қойылған міндеттерді жүзеге асыруда, ақпараттық-коммуникациялық технология саласы бойынша мамандардың

дайындығын жетілдіру үшін келесі бағыттар іске асырылуы қажет екенін жасақталған тәжірибелердің негізінде байқауға болады:

- педагог мамандардың ақпараттық мәдениетін қалыптастыруды қамтамасыз ететін дайындық өткізуді жетілдіру;
- қашықтықтан оқыту технологиясын біліктілікті арттыру жүйесіне енгізу мәселелерін байқаудан өткізу және оны ендіру;
- біліктілікті арттыру жүйесіне вертуальды консалтингтік қызметті енгізу моделін жасақтау және оны ендіру;
- институттың web-беттерінің мазмұнын ақпараттандыру саласы бойынша өткізілетін курстық материалдармен, информатиканы оқытуда инновациялық технологияларды қолдану мазмұнымен, тыңдаушылардың шығармашылық жұмыстарымен және т.б. материалдармен толықтыру
- мектеп басшылары мен мектеп пәндерінің мұғалімдерінің практикалық қызметіне қолданылатын қолданбалы программалық құралдары (электрондық оқулық, энциклопедия) жинақтау банкісін толықтыруды жалғастыру.

Үздіксіз педагогикалық білім беру жүйесі – бұл көп деңгейлігімен, ізгіліктілігімен, көпсатылығымен және ашықтығымен ерекшелетін динамикалық даму жүйесі. Сонымен, институтта ақпараттық-коммуникациялық технология саласы бойынша ұйымдастырылған курстардың негізгі мақсаты білім беру қызметкерлерінің кәсіби шеберлігін ақпараттық мәдениетті қалыптастыру мен байланыстыруға бағытталған. Басқаша айтқанда, курсты ұйымдастыру барысында тыңдаушының өздігінен білім алуына және өзін-өзі дамуына жағдай жасау арқылы білім сапасын көтерудің негізгі шарттарының біріне айналып отыр.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Садықов Т.С., Абылқасымов А.Е. Дидактические основы обучения в высшей школе. – Алматы: – 2000.
2. Годник С.М. Процесс преемственности высшей и средней школы. Воронеж – 1981.
3. Сластенин В.А. Формирование личности учителя. –
4. Әбиев Ж., Бабаев С., Құдиярова А. Педагогика. Дарын – Алматы: –2004.

ӘОҚ 37.01

Р.Қ. Дүйсембінова

І.Жансүгіров атындағы Жетісу мемлекеттік университеті, Талдықорған қаласы

«ПЕДАГОГИКА ЖӘНЕ ПСИХОЛОГИЯ» МАМАНДЫҒЫ БОЙЫНША ЖОҒАРЫ БІЛІМНЕН KEЙІН БІЛІМ БЕРУ

В статье рассматриваются проблемы организации, содержания и формы послевузовского образования. Особое внимание уделяется вопросам формирования академической мобильности магистрантов, а также методического сопровождения обучения.

The article deals with problems of organization, content and forms of undergraduate education. Special attention is paid on issues of undergraduate's academic mobility formation and methodic basis of education.

Бүгінгі таңдағы нарықтық экономика жағдайында өмір сүру мамандардың бәсекеге қабілетті болуына және табыстылықпен өзін өзі жүзеге асыра алуын кепілдік бере алатын жоғары және жоғары білімнен кейін білім беру сапасымен қамтамасыз етіледі. Тәжірибе көрсеткендей, елдің зияткерлік әлеуетінің деңгейі де тек қана экономикалық және әлеуметтік дамудың ғана емес, сонымен қатар, елдің экономикалық және саяси дербестігінің онан әрі алға басуының өте маңызды факторы саналатын білім сапасымен анықталады.

Қазақстан Республикасы білім жүйесінің дүниежүзілік білім кеңістігіне кірігуін көздейтін «ҚР білім беру жүйесін 2015 жылға қарай дамыту тұжырымдамасының», сонымен қатар, «Білім беру жүйесін дамытудың 2005-2010 жылға мемлекеттік бағдарламасының» қабылдануы, ең алдымен, білім сапасын жоғарылау, ұлттық білім стандарттарының алдыңғы озық елдердің білім стандарттарымен үйлестірілуін болжайды.

«Сапалы білім беру Қазақстанның индустриаландыруының және инновациялық дауының негізіне айналуы тиіс» екендігі күні кеше ғана жарияланған ҚР Президенті Н.Ә. Назарбаевтың «Болашақтың іргетасын бірге қалаймыз» атты Қазақстан халқына Жолдауында аталып өткен-ді.

Бұл құжаттардың өз кезегінде Қазақстандық жоғары оқу орындарында білім беру саясатының білімнің жаңа сапасына бағдарлануы, осы процесті ұйымдастыруды модернизациялаудың қажеттігін талап етуі І.Жансүгіров атындағы Жетісу мемлекеттік университетінің ұлттық және еуропалық квалификациялық аяда білім беру үдерісінің құрылымын мен технологиясын өзгертуге қозғау салды. Білім шаңырағында 2007 жылы магистратура, 2010 жылы докторантура ашылды. Сөйтіп, кәсіби мамандарды даярлау бойынша академиялық кредиттер жүйесіне негізделген бакалавриат – магистратура - докторантура (PhD) үш деңгейлі жүйесі қамтамасыз етілді.

І. Жансүгіров атындағы Жетісу мемлекеттік университетінің осы бағыттағы үздіксіз кәсіби білім беру кешеніне сәйкес жүзеге асырылатын іс-әрекеті жоғары және орта арнайы білім мекемелері үшін әртүрлі мамандықтар бойынша оқытушылық қызмет жөніндегі әлеуметтік сұраныстарды қанағаттандару болып табылады. Міне, осыған байланысты қандай ғылым саласында болмасын оқытушылық қызмет атқарушы кадрларды таңдаған педагогикалық іс-әрекеті саласында мамандануы педагогикалық білімге негізделуі тиіс. Сондықтан университеттегі магистратураның барлық мамандақтарының білім мазмұнына «Жоғары мектеп педагогикасы», «Жаңа педагогикалық және ақпараттық технологиялар» пәндері енгізілген.

Біздер сөз еткелі отырған бағыт бойынша педагогика және психология кафедрасының жанында ашылған 6М010300 «Педагогика және психология» мамандығы бойынша магистратураның (№01000357, №0110530, №0110531 лицензиялар) білім беру бағдарламасы бойынша оқуды бітірген тұлғаға «магистр» академиялық дәрежесі тағайындалады, ал 6D010300 «Педагогика және психология» мамандығы бойынша докторантураның (№0106998 лицензия) білім беру бағдарламасы бойынша оқуды бітірген тұлғаға «Бейіндік даярлау бойынша (PhD)» академиялық дәрежесі тағайындалады, дипломға қосымшамен (транскриптпен) қоса мемлекеттік үлгідегі диплом беріледі. Үстіміздегі оқу жылында «Педагогика және психология» мамандығы бойынша 14 магистрант білім алуда. Олардың 10-ы мемлекеттік гранттың иегерлері болса, бірқатарына университет ректорының арнайы гранты тағайындалған. Мамандыққа қатысты даярлау ҚР МЖМБС 5.04.033-2008 және ҚР МЖМБС 7.09.102-2009, сонымен бірге ҚР Білім және ғылым министрлігінің 2008 жылдың 6 мамыр күнгі №259 Ережесіне, І.Жансүгіров атындағы Жетісу мемлекеттік университеті ректоры, заң ғылымдарының докторы профессор Ә.Е.Бектұрғановтың 2009 жылдың 01 ақпан күнгі бекіткен магистратура жөніндегі СМЖ ЖМУ П/М. 11-2009 Ережесіне сәйкес күндізгі оқыту нысаны бойынша жүзеге асырылады.

6М010300- «Педагогика және психология» мамандығы бойынша магистрдің түйінді құзыреттілігі бойынша бейіндік даярлыққа қатысты түсінігі педагог-психолог басқарушылық құзыреттіліктер, сананың мінездік параметрлері мен әрекетіндегі аксиологиялық, дүниетанымдық сапаларының қалыптасқандығын сипаттайтын білім, білік, дағдылар көлемі жөніндегі *түсініктерінің* болуы; қазіргі білім саясатының басымдылықтарын, маман тұлғасына қоғам мен мемлекет қойып отырған кәсіби талаптарды, білім беру ұйымдарында оқытудың, тәрбиелеу мен дамытудың теориялық-әдіснамалық негіздерін, біртұтас педагогикалық процесті басқарудың негізі жөніндегі *теориялық білімдермен* қаруланулары тиіс.

«Педагогика және психология» мамандығы бойынша магистраттарға үздіксіз, жүйелі білім берудегі оқу-тәрбиелік бағдарламалардың іске асуы, ұйымдастыру, этно және көп мәдениетті ортада толерантты қарым-қатынас жасау тетіктерін қолдануды, білім беру ұйымдарында оқу-тәрбие үрдісін қазіргі білім беру әдістерін шығармашылықпен қолдануды, тактикалық және жедел бақылауды жүзеге асыру іскерліктері талап етіледі. Ол үшін кәсіби тілдік мәдениетті білу, білімдік үрдіс субъектілерімен диалог жүргізу, туындайтын педагогикалық жағдаяттарды шешу жағымды психологиялық ахуал орнату, көкейкесті әдістемелік мәселелерді анықтаумен практикалық тұрғыда шешу дағдыларының қалыптасуының маңызы ерекше.

Педагогикалық үрдістің жаңаруы мен дамуындағы білім берудің әдістемелік негізі мен қазіргі тұжырымдамалар жөніндегі өз түсінігінің жаңаруы мен жүзеге асуы білім беру үрдісінің жоспарлану, құрастырылу, талдау, кәсіби іс-әрекеттегі міндеттерді шешу әлеуметтік өзара байланыстар және өзін-өзі анықтауға сәйкес тұлғаның дамуға қажетті болашақ маманның кәсіби құзыреттілігіне де арнайы назар аударылады.

6М010300 «Педагогика және психология» мамандығы бойынша магистратура бітірушілерінің кәсіби қызметінің ауқымы да кең, өйткені магистр академиялық дәрежесін иеленген маман ретінде педагогикалық білім жүйесінің менеджері ретінде *ұйымдастырушылық-басқарушылық*, білім саласындағы педагог-психолог мамандарды даярлау және қайта даярлау бойынша *білімдік*, әртүрлі білім мекемелеріндегі ғылыми қызметкер санатында *ғылыми-зерттеушілік* бағытында қызмет атқаруға даяр болады.

Мамандық бойынша магистранттардың таңдаған ғылыми және педагогикалық бағытындағы іс-әрекетте теориялық, тәжірибелік және жеке дайындығын тереңдету, алған білімі негізінде өзін-өзі дамытуын, өзін-өзі жетілдіруін, өзін-өзі жүзеге асыруын қамтамасыз ететін, педагогикалық және перцептивтік, интеллектуалдық әлеуетін жоғарылату мақсатында типтік оқу жоспарының міндетті компонентінде «Ғылым тарихы мен философия», «Кәсіби шет тілі», «Жоғары мектеп педагогикасы», «Психология», «Педагогикалық менеджмент» пәндерін оқыту межеленген. Заман талабына сәйкес аталған мамандықтың типтік жоспарының міндетті компонентінде магистранттардың ғылыми және педагогикалық даярлығын жан –жақты қамтамасыз етуге, яғни кәсіби, әлеуметтік-психологиялық, педагогикалық, көпмәдениеттілік, зерттеу және өзін – өзі жамыту құзыреттіктері, дүниетанымдық позиция туралы түсініктерінің және жоғары білімнің әлемдік жүйесінің жетістіктерін, кәсіби әрекет жағдайында тұлғааралық өзара әрекеттесудің психологиялық заңдылықтары мен тетіктерін, әлеуметтік психологиялық құбылыстар мен процестердің заңдылықтары жөніндегі білім қорын молайтуды көздейтін «Болашақ мамандарды кәсіби іс - әрекетке даярлаудың психологиялық-педагогикалық әдістемесі мен әдіснамасы», «ЖОО-дағы педагогикалық пәндерді оқыту әдістемесі», «ЖОО-дағы психологиялық пәндерді оқыту әдістемесі» пәндері қарастырылса, магистранттардың педагогикалық жағдаяттарды психологиялық- педагогикалық диагностика жасауда және жобалауда, оқудың тиімді нысандарын, әдістерін, құралдарын оңтайлы таңдауда, кәсіби тәжірибені зерттеу және жинақтауда, қызмет жайлы рефлексия негізінде жетілдіру және өзін-өзі дамытуды ұйымдастыруға, жүзеге асыруға құзыретті, сонымен қатар, педагогикалық-психологиялық әрекетке ғылыми негізделген әдістер мен технологияларды қолдану, кәсіби тұрғыдан маңызды ақпаратты жинаудың, оны игеру мен интерпретациялаудың қазіргі заманға сай ғылыми тұрғыдан негізделген технологияларын игеру, өзінің кәсіби әрекетінде ғылыми зерттеуді жобалау мен ұйымдастырудың заманауи технологияларын иемденуге «Білім жүйесіндегі жаңа ақпараттық және педагогикалық технологиялар», «Педагогикалық психологияның әдіснамалық және теориялық негіздері», «Педагогтың кәсіби іс-әрекетінің теориялық негіздері», «Педагог психологтың кәсіби құзыреттілігін қалыптастыру» сияқты таңдау курстары септігін тигізеді.

Магистранттардың білім жетістігін бақылаудың түрлі формалары мен интербелсенді әдістері қолданылады. Мәселен, «Жаңа педагогикалық және ақпараттық технологиялар»

элективті курсы бойынша бірінші аралық бақылауда 1-ші курс магистранттары Ж.Ж. Әбілғазиева «Дискуссия моделдері», Б.А. Хусаинов «Оқытудағы интербелсенді әдістері», А.А.Ахаева «Модульдік технология», А.С.Байқасымова «Дамыта оқыту», Қ.Е.Берікболов «Іскерлік ойын» технологияларының анықтамаларын, мақсаты мен міндеттерін, жіктемелерін, ерекшеліктерін, белгілері мен құралдарын интербелсенді тақта арқылы баяндады. Магистранттардың оқу жетістіктерінің бақылау нәтижелерін халықаралық білім кеңістігінде танылуын қамтамасыз ету үшін, білімді бағалау әріптік және рейтингтік-балдық жүйе арқылы жүргізіледі.

Магистранттардың ғылыми және педагогикалық даярлығының сапасын олардың халықаралық, республикалық ғылыми практикалық конференциялардың материалдарында жарияланған ғылыми баяндамалары айғақтайды. Мәселен, 2 курс магистрантарының (Мамекова А.Т. «Оқыту процесіндегі оқытудың белсенді әдістері» //Жансүгіров оқулары-37; «Тұлға-аралық қарым-қатынастың психологиялық мәселелері»// ҚазҰУ, 2009ж.; Долговых В.В.: «Я – образ и образ профессионального психолога в сознании студентов» /ЖГУ им.И.Жансугурова, 2010г./, «Профессиональная подготовка будущих педагогов-психологов» //Вестник ЖГУ, январь 2010г./, «Профессиональное самоопределение будущих психологов»// Ученые записки, СПбТИПИСР г. Санкт-Петербург, 2010г.; Сапарғалиева А.: «Духовно-нравственное развитие человека» «Еуропаға жол» экономика білім және ғылым» - халықаралық ғылыми-практикалық конференция, октябрь 2010г., 2) «Проблемы духовно-нравственного воспитания»// Ученые записки СПбТИПИСР, г.Санкт-Петербург, 2010г. Ержанова Г.Ж.: «Интеллекісі дамымаған дизартрия оқушымен жүргізілетін түзету жұмыстары» /Республикалық ғылыми-практикалық конференция материалдары «Жансүгіров оқулары», 2009ж./; «Арнайы мектепте ойын терапиясын пайдалану» /Республикалық ғылыми-практикалық конференция материалдары «Проблемы непрерывного образования: школа, колледж, вуз», 2009ж./; Абиьгазиева Ж.К.: «Использование аутентичных текстов в изучении английского языка» /Материалы Республиканской научно-практической конференции «Жансугуровские чтения», 2009ж. / еңбектерінде зерттеу тақырыбының маңызды аспектілері көрініс тапқан.

Мамандық бойынша жақын және шетел университеттерімен, мекемелермен және елшіліктерімен ынтымақтастықты байланыстар орнатылған. Омск қаласындағы (Ресей) Психологиялық ғылыми-практикалық «Школа лидерства и успеха» орталықпен ынтымақтастық қарым-қатынас туралы келісім бойынша әр жыл сайын психологиялық тренингтер өткізіледі. Докторлық оқу бағдарламасын жасау және дамыту бағытында Қазақстандағы Темпус бағдарламасына қатысуды көздейтін жоба әзірлену үстінде.

Магистранттың зерттеу практикасын жүргізу мақсаты отан және шетел ғылымының жаңа теориялық әдіснамалық және технологиялық жетістіктерімен таныстыру болғандықтан, университеттің ғылыми жұмыстар және халықаралық байланыстар жөніндегі проректор Д.Н.Нұрғабылдың бастамасымен Санкт-Петербург психология және әлеуметтік жұмыстар университетімен келісім-шарт негізінде мамандық магистранттары соңғы екі жылда тәжірибеленуден өтті.

Магистратураның білім беру бағдарламасын мемлекеттік жалпыға міндетті білім беру стандартындағы базалық және профильдік пәндер циклы бойынша дәрістерді педагогика ғылымдарының докторы, профессор Дүйсембінова Р.Қ., Әбішев Н.А., әлеуметтену ғылымдарының докторы, доцент Аралбаева Р.Қ., педагогика ғылымдарының кандидаты, доцент Х.Т.Наубаева өткізеді.

Оқу үдерісінің оқу - әдістемелік және ақпараттық қамтамасыздығы магистранттардың білім алу бағдарламасын сапалы түрде меңгеруіне кепілдік берілген деп айтуға болады. Осыған орай «Инновациялық типті мектептердің педагогикалық ұжымының білім басқару ұйымдарымен өзара әрекеттесу жүйесі» (Абишев Н.А.), «ҚР білім сферасы әлеуметтік институт ретінде» және «Педагог психологтың кәсіби құзыреттілігін қалыптастыру»

(Аралбаева Р.Қ.), «Білім педагогикасының әдіснамасы» (Дүйсембінова Р.Қ.) монографиялары жарық көрді.

Сайып келгенде, І.Жансүгіров атындағы Жетісу мемлекеттік университетінде 6N0103 (6M010300 «Педагогика и психология» мамандығы бойынша кадрлар даярлау ісі мамандандырылған ғылыми- тәжірибелік, ғылыми- әдістемелік базасы құрылған деуге толық негіз бар. Қосып айтар болсақ, жалпы ауданы 22 к/в м. Арнайы психология кабинеті, әрқайсысы жалпы көлемі 47,7 к/в м. 32 орындық оқу аудиториялары ашылып, 14 жаңа буындағы компьютерлермен, 2 интербелсенді тақталармен жабдықталған.

Университет кітапханасының қоры магистранттардың білім процесін қамтамасыз етуге арналған оқу пәндерінің, оқу жұмыс бағдарламаларының, элективтік таңдау курстарының электрондық каталогтарының, зерттеу, педагогикалық және өндірістік практикаларын ұйымдастыру, өткізу бойынша әдістемелік нұсқаулардың электронды нұсқаларымен толықтырылған.

Білім беру бағдарламаларын дәйектілікпен жүзеге асыруда университеттің материалдық-техникалық және ақпараттық ресурстарының, атап айтқанда, жылдамдығы 5 Мбит/секунт Интернет жүйесінің, серверлік құрылғылар, WWW серверлер, Proxu деректер қоры серверлері, Intranet модулі орналастырылған Web порталдың (www.vuz-zhgu.rz), кітапханадағы электронды сандық кітапхананы қалыптастыруға қызмет ететін «Элар» планетарлы сканерінің, «Lotus Notes» құжат айналымының орналысуының көмегі ұлан асыр.

Магистранттармен тәрбие жұмысы олардың «Студенттер альянсы», «Жасыл ел» қоғамдық ұйымдарға белсенділікпен қатысып, ат салысуын көздейтін кәсіби-бағдарланған сипатта жүзеге асырылады. Магистранттардың бастамашылдығымен қайырымдылық акциялар, салауатты өмір салтын насихаттайтын іс-шаралар ұйымдастырылды. Сонымен қатар, «Менің мамандығым – өмірімнің бастауы», «Магистранттардың академиялық ұтқырлығы» тақырыбындағы кездесулер, дөңгелек үстелдер магистранттардың кәсіби-тұлғалық сапа-қасиеттерінің көрінісін және кәсіби бағдар беру бағытындағы іскерліктерін танытты.

Қорыта айтар болсақ, І.Жансүгіров атындағы Жетісу мемлекеттік университетінде 6M010300 – «Педагогика және психология» мамандығы бойынша магистратураның осы саладағы білікті маман кадр даярлау сұранысын қанағаттандыруға құзыреттілігін дәлеледеп отыр.

ӘОҚ 372.851

Г.Н. Жолтаева, К.Ж. Альменбетова

І.Жансүгіров атындағы Жетісу мемлекеттік университеті, Талдықорған қаласы
karlygasch@mail.ru

МЕКТЕПКЕ ДЕЙІНГІ МЕКЕМЕ МЕН БАСТАУЫШ БУЫН АРАСЫНДАҒЫ САБАҚТАСТЫҚ

В статье рассматриваются вопросы преемственности обучения и воспитания детей в дошкольном учреждении и начальной школе.

The article deals with the question of niccession studs and the education of children the kindergarden and junior schools.

Білім беру және ғылым саласына елеулі өзгерістер енгізіп жатқан қазіргі кезеңде мектепке дейінгі ұйымдар мен бастауыш білім беру ісін жаңа сапалық деңгейге көтеру міндеті – бүгінгі күннің көкейкесті мәселесі. Осы өзгерістер білім саласының алғашқы сатысы болып саналатын мектепке дейінгі ұйымдарда болашақ ұрпақтың дүниетанымын дамытуға, жеке тұлға ретінде қалыптастыруға, сәбилік шақтан бастап толық

жағдай жасауды, тәрбиелеумен білім беруге аса жауапты қарауды басты міндет етіп қойып отыр.

Аталған міндетті шешуде кезек күттірмейтін мәселелердің бірі ретінде мектепке дейінгі тәрбие мен бастауыш білім берудің сабақтастығын қамтамасыз етудің жолдарын айқындаудың маңызы зор.

Балабақша мен бастауыш буын сабақтастығын айқындауда, біріншіден, аталған сатыдағы білім берудің өзіндік мақсаттарының айқындалуы, білім мазмұнының бірыңғай, жүйелі құрылуы, баланың белсенді дамуы арқылы білім берудің келесі сатысына көшудің тиімділігінің қамтамасыз етілуіне; екіншіден, білім беру жүйесінің әрбір әдістемелік компоненттерінің байланысы мен үйлесімділігінің болуына назар аудару керек (мақсаты, міндеттері, мазмұны, әдістемесі, ұйымдастыру түрлері).

Сонымен қатар, сабақтастық сақталу үшін мектепке дейінгі кезеңде – жас ерекшелігіне сәйкес баланың өзін-өзі бағалауының сақталуы, танымдық және тұлғалық дамуы, қоршаған ортамен байланыс жасауға дайындығы қарастырылады. Бастауыш сатыда — мектепке дейінгі шақтағы жетістіктерінің барлық деңгейіне тірек болуды, қарқынды даму жағдайында жеке жұмыстарды, мектепке дейінгі қалыптасып болмаған қасиеттерін жетілдіруге арнайы өзара қарым-қатынас жасау формаларын дамытуды қамтамасыз етеді.

Сабақтастық даму кезеңдері мен сатылардың арасындағы ортақ мақсат-міндеттер, ортақ мазмұнды байланыс, бұл байланыс – олардың толық және жеке жақтарының кейбір элементтерін сақтайтын тұтас жүйе. Жеке тұлғаның даму кезеңінің үздіксіз білім беру деңгейлері мен сатылары нақты мақсаттарды іске асыру жағдайлары мен талаптарының іске асырылуымен анықталады. Осының барлығы бір ғана түпкі мақсатқа — баланы жүйелі сатылы дамыту, бір буыннан екінші буынға неғұрлым сәтті өтуге бағытталуы тиіс.

Сабақтастық білім беруде:

- балалардың жеке тұлғалық дамуын қалыптастырып, олардың одан арғы өмірлік қызметтерін қамтамасыз етеді;
- білім беру кезеңдерінде үздіксіз білім беру (балабақша-мектеп, мектеп жоғары оқу орны);
- біртұтас білім беру жүйесінде осы кезеңдердің және оқыту түрлерінің біртұтас-тығын ұйымдастыруға өз әсерін тигізеді.

Мектепке дейінгі мекеме мен бастауыш сынып арасындағы сабақтастықтың негіздемесі:

- балалардың білуге деген құмарлығын дамыту;
- балалардың өздігінен шығармашылық жұмыс тапсырмаларын шеше білу қабілетін дамыту;
- балалардың интеллектуалдық және тұлғалық дамуына бағытталған шығармашылық қиялын дамыту;
- тілдік қарым-қатынасын дамыту (құрбы-құрдастарымен, ересектермен тіл табысып, сөйлесе білу).

Сабақтастық үрдісін 2 жақты қарауға болады:

1. Мектепке дейінгі буын сатысында мектепке дейінгі балалық шақтың өзіндік құндылығы қысқартылады және балалардың жеке тұлғалық сапасының негізі қалыптасады.

2. Мектеп өз жұмысын жоқтан құрмайды. Мектепке дейінгі балалардың жетістігін қапсырып алып, балалардың жинақтаған әлеуетін педагогикалық практиканы ұйымдастыра отыра дамытады. Сабақтастықтың осындай түсінігі балалардың дамуы мен оқып үйренуін үздіксіз іске асырып отырады.

Бұл:

- мектепке дейінгі мекеме мен мектептегі білім үрдісінің мақсатын, міндетін, мазмұнын, бағыттап отырады;
- әр баланың дамуына жағдай жасайды (денсаулығын сақтау, эмоционалдық саулығы).

Балабақша мен бастауыш білім сатысының сабақтастығын тек баланы мектепке дайындау деп түсінбеу керек, мұнда педагогтар мектепке дейінгі ұйымдарда білім берудің формалары, әдіс-тәсілдерімен жете танысып, 6 жас пен 7 жас аралығындағы психологиялық ерекшелікті анықтай отырып мектепке біртіндеп жеңіл бейімделуіне жағдай жасау шарт.

Мектепке дейінгі мекеменің міндеттері:

- салауатты өмір сүру салтының құндылығына балаларды қатыстыру;
- эмоционалдық аман-саулығын қамтамасыз ету, әртүрлі көркемдік іс-әрекет түріне жағдай жасау;
- талабын, білуге құмарлығын, еркіндігін дамыту;
- айналадағы әлем жайында білімін қалыптастыру;

Бастауыш мектептің міндеттері:

- салауатты өмір сүру салтының құндылығын қалыптастыру және өзінің тәртібін осыған сай реттеу;
- қоршаған ортамен белсенді қарым-қатынас дайындығын дамыту (эмоционалды, интеллектуалды, коммуникативті және іскери);
- мектепте, оқуға, үйренуге деген тілегін қалыптастыру;
- әртүрлі әрекетте бірлесе жұмыс істей білуі мен өздігінен жұмыс істеуін дамыту;
- мектепке дейінгі мекемедегі жетістігін жетілдіру, мектепке дейінгі мекемеде даму барысында қалыптаспаған сапасына арнайы көмек көрсету;

Мектепке дейінгі мекеме мен бастауыш сыныптың сабақтастық бойынша жұмысын ұйымдастыру:

- мектепте оқып үйренуіне жағдай жасау;
- мектепте оқуға психологиялық дайындығын қалыптастыру;
- бала дамытатын үдіксіз білім беру жүйесін құру.

Мектепке дейінгі мекеменің мақсаты:

- денсаулығын сақтау, нығайту;
- психологиялық дамуына жағдай жасау (есте сақтау, ойлау, қабылдау);
- мектепте оқуға дайындау (мектеп, мектеп ережесі, қоңырау, үзіліс).

Бастауыш мектептің мақсаты:

- денсаулығын сақтау, нығайту;
- қабілеттерін, ойлауын дамыту;
- ерік, жігер сезімін дамыту.

Екі ұйым арасындағы әрекет:

Мектепке дейінгі мекеме – танымдық әрекет – мағлұмат алады, талдайды, ойнайды, білім алып, тәжірибе жасайды. Бастауыш сынып – оқу әрекеті – оқи алуға үйренеді, оқығысы келеді, жаңа мазмұнды меңгереді, жаңа түсініктер қалыптасады.

Мектеп пен мектепке дейінгі мекемедегі сабақтарды салыстыра отыра, келесі ұқсастықтарды атап айтуға болады:

1. Бірмаңыздылық: балалардың танымдық әрекетін басқару, білім және білікпен қаруландыру бір мезетте жан-жақты тәрбиелеу. Оқыту мектепте де, мектепке дейінгі мекемеде де бағдарлама бойынша өткізіледі.

2. Айқын және қатаң ұйымдастыру: әрқашан, әр уақытта нақты сабақ кестесі, әр баланы оқыту міндеті, педагогтың барлық балалармен ұжымдық жұмыс жүргізуі.

Балаларды мектепке даярлау кезеңінде назардан тыс қалатын жағдайлар да болып жатады:

- баланың дене бітімімен бірге, саусақ сүйектерінің дамуы мен көру қабілеті т.б. ;
- іс-әрекетін жүйелі ұйымдастыра білуі;
- құрбыларымен, үлкендермен қарым-қатынасы;
- қоршаған ортасын қабылдау бейімі т.б.

Сондықтан алты жасар балаларға жағдай туғызудың негізгі жолдарын алдын-ала жан-жақты талдап, нақты шешімдер қабылдауды қажет ететін талаптар бар. Олардың ең бастылары арнайы білім беру кеңістігін құратын орта:

- оқу, ойын, жататын бөлмелері;
- жас ерекшеліктеріне сай оқуға, жазу-сызуға арналған парталар;
- гигиеналық талапқа сай асхана;
- сынып бөлмесінде әр баланың оқу-ойын құралдары сақталатын арнайы орын;
- баланың бойына ескеріліп құрылған сынып тақтасы.

Мектепке дейінгі білім беру мекемесі мен бастауыш мектеп сатысында мынадай жағдайлар туындайды: Бастауыш мектеп мектепалды дайындық тобында берілетін тәрбиелену, білім беру және дамыту моделінен оқытудың мектептік моделіне үздіксіз байланыста өтуін қамтамасыз ету керек. Бұл жерде білім, білік, дағдылардың сабақтастығынан да балалармен жұмыс істеудегі әдіс-тәсілдердің сабақтастығы жоғары рөл атқарады. Басты мақсат – мектепалды дайындық тобынан бастауыш мектепке көшудегі балалармен жұмыс түрлерінің тығыз сабақтастығы.

Көбіне бастауыш мектепте мектепалды дайындық тобының әдіс-тәсілдерін, жұмыс түрлерін қолданғысы келмейді, ал даярлық тобы тәрбиешілері көбіне бастауыш мектеп моделін пайдалануға мәжбүр болады. Балаларды оқытудағы бастауыш мектеп моделі даярлық тобындағы балалардың мектеп талаптарына сай білім, білік, дағдылары қалыптасқан, ұйымдастырылған оқушыны алғысы келеді. Мұндай сабақтастықтың нәтижесінде мектепке дейінгі балалықты бағалау түсіністігі жоғалады және баланың даярлық тобына баруы мектепке дайындық ретінде ғана қарастырылады. Мектепалды дайындық тобының мұғалімдері мен тәрбиешілері баланы мектепке даярлау мақсатында балаларды партаға отырғызып, мектептік типте сабақтар жүргізеді.

Мұндай жерде көбіне балалардың негізгі қызметі ойын екені естен шығарылады. Тек танымдық, дамытушылық ойындардың көмегімен білім негізі қалыптаса бастайды. Осылайша, қазіргі заманда сабақтастықтың құрылымы табиғи жолмен емес, жасанды түрде жүзеге асады, себебі бастауыш мектептегі әдіс-тәсілдер, балалармен жұмыс түрлері мектепалды дайындық топтарында кең қолданылады. Сондықтан да бұл мәселені бірден 2 жақты қарастырған жөн. Ал, ұйымдастыру жоспарында мәселені шешудің мынадай жолдарын қарастыруға болады: біріншіден, балалардың мектепалды дайындық тобында қалыптасқан білім, білік, дағдыларын бағалау қажет емес, олардың даму деңгейін бағалау қажет деп ойлаймыз. Екіншіден, бастауыш мектеп мұғалімдері білім беру мен тәрбиелеу үрдісінде мектепалды дайындық тобына сай ойын әдістерін тиімді қолдана білуі қажет.

Сонымен қатар, бұл шақта баланың көрнекі-әрекеттік және бейнелі-ойлау түрлерін де жетілдіруді қажет етеді. Өкінішке орай, көптеген әріптестеріміз ойлаудың бұл екі түрін көп елемей, тез арада сөздік-логикалық ойлауды дамытуға кіріседі. Алайда, бала ойлауының жоғарғы формаларының жетік қалыптасуы нақ осы көрнекі-әрекеттік, көрнекі-бейнелілік түрлерін берік қалыптастырып, сөздік логикалық ойлау түрлерін біртіндеп дамытуға байланысты жұмыстар жүргізілуі қажет.

Көрнекі-әрекеттік ойлау – нақты заттарды пайдаланып, белгілі мақсатты көздейді. Ойлаудың бұл түрін қалыптастыру арқылы баланың бойында өзінің іс-әрекетін саналы басқару және бақылау, бағыттап, ойластырып әрекет ету қабілеті дамытылады. Көрнекі-бейнелілік ойлау-заттардың бейнелерімен ойда әрекет ете отырып, белгілі бір мақсатты шешуді көздейді. Ойлаудың бұл түрін қалыптастыру арқылы баланың бойында мақсатқа жетудің әртүрлі жолдарын, бағыттарын, әдіс-тәсілдерін табу қабілеті дамиды.

Сөздік-логикалық ойлау — сөз немесе белгі арқылы бейнеленген ұғымдармен нақты ережелерге бағына әрекет ете отырып, белгілі мақсатты шешуді көздейді. Ойлаудың бұл түрін қалыптастыру арқылы баланың бойында пайымдау және сол пайымдау арқылы берілген шарттан ауытқымай, нақты қорытынды шығара білу қабілеті дамиды.

Осындай жұмыстарды бірлесе отыра атқаратын істер сабақтастық мәселесін шешудің тиімді бағыты деуге болады.

Сонымен қатар, сабақтастық мәселесін шешуде ата-аналармен жұмыс жүргізу бала дамуының бірыңғай кеңістігін жасаудың белсенді бағыты ретінде де қаралуы тиіс. Өйткені, ата-аналардың көпшілігі бала тәрбиесіндегі педагогикалық талаптардан бейхабар болуы мүмкін. Сондай-ақ баланың физиологиялық-психологиялық даму ерекшелігінен де назардан тыс қалатын жағдайлар да болып жатады. Сондықтан педагог қауымның алдына қойған қосымша – ата-аналармен жұмысты одан әрі жетілдірудің тың жолдарын қарастыра отырып, ортақ мақсатқа жетудің ұтымды сәттерін жіберіп алмау.

Мектепке дейінгі мекеме, бастауыш буын мен ата-ана арасындағы сабақтастық сақталғанда баланың мектепке жалпы, арнайы және психологиялық жағынан қамтамасыз етіледі. Сондай-ақ, бастауыш сыныптағы оқыту мен тәрбие беру жұмыстарының негізі қаланып, мектепке дейінгі балалық шақтан жүйелі оқытуға кедергісіз көшу үшін жағдай жасалады. Қорыта айтқанда, тәрбие-білім беру әрбір баланың мектепке келуге және жетістіктерге қол жеткізуге деген қызығушылығын арттыру үшін жағдай туғызуға, білім алуға үнемі алға басуына кепілдік беріп отыруы қажет.

Әрине, мектепке дейінгі жастағы балалардың меңгеретін білім жүйесі мен бастауыш мектеп жасындағы балалардың білімі арасында айырмашылық бар. Дегенмен, мектепке баратын балада оқу іс-әрекетіне қажетті болатын нақты бір білім, білік және дағдылар жүйесі қалыптасуы керек. Түрлі зерттеулердің нәтижелері негізінде мектепке дейінгі жастағы бала негізгі білімді, кейбір құбылыстардың байланысын айырып көрсете алатыны анықталған.

Мектепалды даярлау бағдарламасы балалардың білім жүйесін дамытуға бағытталған. Балалар меңгеретін материал мөлшері, оны түсінуі мен түйсінуі және жаңа материалды меңгеру сапасы бағдарламада көрсетілген білім мазмұнына байланысты. Ал бағдарламада балаға мектепте табысты оқу үшін қажетті болатын білім, білік және дағды жүйесін қалыптастыру ескерілген.

Мектепке дайындықты қалыптастыру тіл дамытуға, қарапайым математикалық түсініктерді дамытуға қатысты кейбір арнайы білім, білік және дағдыларды меңгертусіз мүмкін емес. Бастауыш сынып мұғалімдері де осыларды ерекше атап көрсетеді. Балаларда санау дағдыларының, санды қатынастар туралы білімдерінің, қарапайым есептер шығару біліктерінің қалыптасуы олардың мектепте математиканы табысты оқуының кепілі болады.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. «Мектепке дейінгі тәрбие мен оқыту. Негізгі ережелер» Қазақстан Республикасының мемлекеттік жалпыға міндетті білім беру стандарты. – Астана, 2009.
2. Власова Н.В. Мектептегі психологиялық диагностика: Әдістемелік құрал. – Астана: 12 жылдық білім беру республикалық ғылыми–практикалық орталығы, 2005.
3. Чейпи Дж. Готовность к школе: Как родители могут подготовить детей успешному обучению в школе // Пер.с англ. – М.: Педагогика – Пресс, 1992.
4. Мектепке дейінгі ересек жастағы (5 жастан 6 жасқа дейінгі) балаларды тәрбиелеу мен оқытуға арналған «Біз мектепке барамыз» бағдарламасы. – Астана, 2009.
5. Леонтьев А.Н. Психологическое развитие ребенка в дошкольном возрасте // Вопросы психологии ребенка дошкольного возраста. – М.-Л., 1948
6. Запорожец А.В. Развитие рассуждений у ребёнка младшего школьного возраста // Научные записки Харьковского гос. пед. института. т. VI. – Харьков: 1941.

Жетысуский государственный университет им. И. Жансугурова, г. Талдыкорган

LANGUAGE LEARNING STYLES AND STRATEGIES IN TEACHING A FOREIGN LANGUAGE

Мақалада шет тілін үйретудің әртүрлі әдістемелік тәсілдері қарастырылған.

Рассматриваются различные методические подходы в обучении иностранному языку на современном этапе.

Language learning styles and strategies are among the main factors that help to determine how and how well – our students learn a foreign language. A foreign language is a language studied in an environment where it is not the primary vehicle for daily interaction and where the use of language is restricted.

Learning styles are general approaches – for example, global or analytic, auditory or visual – that students use in acquiring a new language or in learning any other subject. The following statement is of great relevance to the article: “Learning style is the biologically and developmentally imposed set of characteristics of that make the same teaching method wonderful...” (Dunn and Yrrioo 1988, p.33)

Learning strategies are defined as “specific actions, behaviors, steps, or techniques – such as seeking out conversation patterns, or giving oneself encouragement to tackle a difficult language task – used by students to enhance their learning.” (Scarcella and Oxford 1992, p. 63)

Learning strategies can be classified into 6 types: cognitive, metacognitive, memory-related, compensatory, affective and social.

Any strategy is neither good nor bad; it is neutral until the context of its use is thoroughly considered. What makes a strategy positive and helpful for a given learner? A strategy is useful if the following conditions are present: a) the strategy relates well to the language task; b) the strategy fits the particular student’s learning style; c) student uses the strategy effectively and links it with other relevant strategies. Learning strategies can also enable students to become independent, autonomous, lifelong learners. (Allivritght 1990; Little, 1991)

Yet, students are not always aware of the power of consciously using language strategies to make learning quicker and more effective. It is necessary. That skilled teacher should help their students to develop an awareness of learning strategies and enable them to use a wider range of appropriate strategies.

If the teacher wants to develop students reading skills, she plans a manageable task: reading a newspaper article every day until she develops a rapid reading rate and is able to understand published information. In addition, she could use strategies such as skimming for the main points, reading carefully for supporting details, keeping a notebook for vocabulary, using the dictionary to look up difficult words, guessing the meaning of words from the context. This set of strategies might be called a strategy chain – a set of unlocking, related and mutually supportive strategies.

It might be better to start with small strategy inventions, such as helping students to learn to analyze words and guess meanings from the context, rather than with full –scale strategies based instruction involving a vast array of learning strategies and the four language skills (reading, writing, speaking and listening). In evaluating the success of any strategy instruction, teacher should look for students’ progress toward foreign language proficiency and motivation.

Foreign language teachers should conduct different ways of strategy instruction interwoven with the general communicative language teaching approach.

In evaluating the success of any strategy instruction, teachers should look for students’ progress toward FL proficiency and for signs of increased self-efficacy or motivation.

The more that teachers know about their students preferences, the more effectively they can orient their FL instruction. Some learners might need instruction presented more visually, while

others might require more auditory types of instruction. Without adequate knowledge about their individual students' style preferences, teachers cannot systematically provide the needed instructional variety. Instead of choosing a specific instructional methodology, foreign language teachers would do better to use a broad instructional approach, notably the best version of the communicative approach that contains a combined a focus on form and fluency. Such an approach allows for creative variety to meet the needs of all students in the class.

Six major groups of FL learning strategies have been identified by Oxford. (1990)

Cognitive strategies enable the learner to manipulate the language material in the direct ways, through reasoning, analysis, notetaking summarizing, synthesizing, outlining , reorganizing information to develop stronger schemas as (knowledge structures), practicing structures and sounds. Cognitive strategies were significantly related to FL proficiency in studies by Kato (1996), Oxford and Ehrman (1995), Oxford, Judd, and Giesen (1998) etc.

Metacognitive strategies (e.g., identifying one's own learning style preferences and needs, planning for a task, gathering and organizing materials, arranging a study space and a schedule, monitoring mistakes, evaluating the success of any type of learning strategy) are employed for managing the learning process overall.

Memory-related strategies help learners link one item or concept with another. Various memory-related strategies enable learners to learn information in an orderly string.

Compensatory strategies deal with guessing from context in listening and reading, using synonyms and "talking around" the missing word to aid speaking and writing.

Affective strategies is identifying one's mood and anxiety level, talking about feelings, rewarding oneself for good performance and using deep breathing or positive self-talk.

Social strategies are used to ask for clarification of a confusing point, asking for help in doing a language task, tabbing with a native-speaking partner and norms and help the learner understand the target culture as well as the language.

FL teachers should consider various ways of preparing to conduct strategy instruction in their classes. Strategies-based instruction is not a separate instructional method" but it is inter woven with the general communicative language teaching approach.

The following activities can be suggested to develop students' Foreign Language Proficiency.

Find published learning style instrument and administer it to yourself. Score it. What kind of learner are you?

Write down ways that your learning style affects your teaching. Compare your findings with those of a colleague or friend. Consider in what ways you can build flexibility into your instruction to meet the needs of your students.

Take a strategy survey, responding according to the most recent L2 you have learned. What are your patterns of strategy use? Which categories of strategies do you use the most, and which do you use the least? Consider why this is so?

Administer a style instrument and a strategy instrument to your FL students. Score these two instruments and compare the group's results on both. What linkages do you see between the students' styles and their strategies? What differences exist?

Start weaving strategy instruction into your FL teaching. What effects do you see? What might you do next to strengthen strategy instruction?

ЛИТЕРАТУРА

Cohen, A. D. 1998 Strategies in Learning and Using a Second Language. Essex, UK: Longman.

Ehrman, M. 1996. Second Language Learning Difficulties: Looking Beneath the Surface. Thousand Oaks, GA: Sage.

O'Malley, J. M., and A. U. Chamot. 1990. Learning Strategies in Second Language Acquisition. Cambridge University Press.

Oxford, R. L. 1990. Language Learning Strategies: What Every Teacher Should Know. Boston, MA: Heinle & Heinle Publishers.

Oxford, R. L. 1996. Language Learning Strategies Around the World: Cross-cultural Perspectives. Manoa: University of Hawaii Press.

Reid, J. 1995. Learning Styles in the ESL/EFL Classroom. Boston, MA: Heinle & Heinle Publishers.

УДК 378.147.

М.Х. Кылышпаева, Ш.С. Жаукумова

Жетысуский государственный университет им.И.Жансугурова, г.Талдыкорган

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ МУЛЬТИМЕДИЙНЫХ ПРЕЗЕНТАЦИЙ НА УРОКАХ ИНОСТРАННОГО ЯЗЫКА

Бұл мақалада шет тілі сабақтарында жаңа компьютерлік технологияларды қолдану және оның іске асырылуы қарастырылады. Жаңа компьютерлік технологияларды қолдану сабақты тиімді ұйымдастыруға мүмкіндік береді.

This article deals with using of new computer technologies in teaching of foreign languages. It gives more opportunities to make classes interesting and informative.

Использование информационных (компьютерных) технологий кардинально расширяет возможности преподавателя в выборе материалов и форм учебной деятельности, делает уроки яркими и увлекательными, информационно и эмоционально насыщенными.

Использование информационных технологий в сочетании со знаниями и умениями в области иностранных языков позволит студентам получить представление о реалиях современной экономической и социальной ситуации в стране и в мире, будет способствовать успешной социальной адаптации [1].

В основу использования на занятиях иностранного языка мультимедийных презентаций положен коммуникативный подход к овладению всеми аспектами иноязычной культуры: познавательным, учебным, развивающим и воспитательным, а внутри учебного аспекта – всеми видами речевой деятельности: чтением, говорением, аудированием, письмом.

Остановимся подробнее на этих аспектах.

Познавательный (социокультурный) аспект

Работая над созданием презентации, в соответствии с выбранной темой студенты из всего многообразия поисковой информации о разных сторонах действительности англо-говорящих стран и Казахстана (университет, досуг, искусство, работа, быт, общественные организации, литература, телевидение, хобби и т. д.) отбирают явления, события, факты, которые наиболее им интересны. Выявляются наиболее актуальные проблемы обсуждения, представляющие взаимный интерес. Важным в усвоении информации данной в презентации является сочетание вербального канала получения студентами информации с визуальным, т.к. широко используются средства зрительной наглядности, анимации, звука, аутентичные опоры в слайдах: фотографии, рисунки, почтовые открытки, письма, выдержки, вывески, рекламные объявления, карты, схемы, таблицы, диаграммы и т. д.

Знакомство с культурой страны изучаемого языка происходит путем сравнения и постоянной оценки, имевшихся ранее знаний и понятий с вновь полученными, со знаниями и понятиями о своей стране, о себе самих. В результате происходит своеобразный диалог культур устами студентов при защите презентации. Сравнивая зарубежного сверстника и

самих себя, страны, факты, события, студенты выделяют общее и специфическое, что способствует объединению, развитию понимания и доброго отношения к стране, её людям, традициям. При подготовке и защите презентации по теме “Subculture” студенты давали не только описание различных субкультур, они сравнивали молодёжные группировки в Америке, в США и в Казахстане, высказывали своё отношение к разным молодёжным движениям, при этом был задействован материал не только учебника и рабочей тетради, но и использован дополнительный материал из ресурсов Интернета, молодёжных журналов, а также свои собственные познания в этой области. Такое сравнение требует от студентов проявления собственного отношения, собственной активной жизненной позиции. Это в свою очередь стимулирует и мотивирует стремление постоянно увеличивать и углублять объём знаний о собственной стране и о других странах. Таким образом, познавательный аспект в работе над презентацией способствует созданию мотивации.

Учебный аспект

Создавая презентацию, студенты сочетают все виды речевой деятельности: чтение, говорение, аудирование, письмо. Остановимся на каждом из них.

Говорение: Студенты дают расширенную информацию по каждому слайду. Предметное содержание говорения строится вокруг темы презентации и отдельного слайда, по проблемным вопросам, представляющим интерес для студентов. Высказывание создателя или создателей презентации (если это коллективная работа) должно быть логическим, грамматически верным, правильно оформленным в языковом отношении и отвечающим поставленной коммуникативной задаче. Студенты учатся передавать информацию, содержание которой не всегда известно всем остальным, а поэтому имеют реальный стимул к высказыванию. Происходит не только комментирование написанного на слайде материала, но и озвучивание дополнительной информации, той, которая, как говорится, осталась за кадром. Перед первым заданием по созданию презентации по теме “Молодёжные субкультуры” мы показали студентам свою презентацию по этой теме. Мы вместе обсудили основные её части, этапы создания презентации и выработали единые требования и критерии оценки. Поэтому при подготовке своих презентаций студенты обращались к нам за помощью в проверке того устного дополнительного материала, который они приготовили для озвучивания на защите своей презентации.

Чтение: Развитие умения читать является одной из главных целей обучения при работе над презентацией. Тексты для чтения в первой своей функции используются для поиска информации по теме презентации. Тексты могут быть взяты из учебника, из дополнительной литературы. Для того, чтобы отобрать необходимый для своей презентации материал, студентам приходится проштудировать немало печатного материала. Тексты для чтения во второй своей функции используются непосредственно на самих слайдах презентации. При чтении таких текстов на защите у студентов формируются лексические, грамматические, произносительные навыки чтения. Кроме этого, при работе над созданием презентации большое значение имеет самостоятельное обращение студентов к лингвострановедческому справочнику, к энциклопедическому словарю. Используя показ слайдов своей презентации, преподаватель может знакомить студентов с разнообразием лексических значений английских, русских и казахских слов. Так, на одном из слайдов презентации по теме “Is it easy to be young?” – “Легко ли быть молодым?” мы предоставили студентам возможность разобраться в таких, на первый взгляд, одинаковых понятиях, как закон, правило, право, обязательство, обязанность. Толкование этих слов было взято из энциклопедического словаря. Это расширяет общеобразовательный кругозор студентов, формирует потребность и развивает умение пользоваться дополнительной справочной литературой, стимулируя тем самым познавательную активность студентов.

Аудирование: Выступает как средство и как цель обучения при защите презентаций. В первой функции аудирование используется тогда, когда в ходе прослушивания речи выступающего с защитой презентации другие воспринимают его речь на слух, знакомятся с

новым материалом, узнают на слух и припоминают уже известную ранее информацию. На защите презентации аудирование часто сочетается со зрительной опорой. Вместе с тем аудирование с пониманием основного содержания строится на материале текстов, содержащих незначительное количество незнакомых слов. Основная задача при этом – научить студента умению, с одной стороны, выделять основную информацию, наиболее существенное содержание, с другой – как бы опускать, игнорировать несущественное, в том числе незнакомые слова, не мешающие понять основное содержание. Студенты должны понимать на слух речь в нормальном темпе в предъявлении преподавателя, студента или группы студентов, создавших презентацию. Интересным является использование в презентации и озвучивание пословиц, загадок, стихотворений. В презентации по теме “Hobby and pastime” – “Хобби и свободное время” студентам было предложено разгадать стихотворение-загадку и прорекламировать стихотворение об увлечениях английского автора.

Письмо: Студенты, работающие над презентацией, учатся письменно фиксировать ключевые понятия, фразы, цитаты, короткую текстовую информацию, печатать её на слайдах. Задача преподавателя проверить и при необходимости исправить имеющиеся орфографические ошибки, сделать это корректно, направить студентов на запоминание трудных слов.

Развивающий аспект

Интеллектуальное развитие студентов также является важной задачей обучения иностранному языку при создании и защите презентаций. Процесс работы над созданием каждого отдельного слайда строится как процесс решения постоянно усложняющихся речемыслительных задач, требующих от студентов интеллектуальных поисковых усилий. Продолжается работа над формированием устойчивого интереса и мотивации к дальнейшему изучению иностранного языка.

Готовя презентации по одной теме, студенты подбирают разный по информации материал, пользуясь различными источниками. Они по-разному проводят и защиту презентации. Просмотр таких вариантов своего видения решения проблемы является интересным для студентов. Работа над презентацией развивает у студентов воображение, фантазию, творческое мышление, самостоятельность и другие качества личности.

Воспитательный аспект

Материал презентации по любой теме должен быть ориентирован на усвоение общечеловеческих ценностей. Воспитательные цели могут быть различными: формирование положительного отношения к фактам иноязычной культуры; формирование самостоятельности, способности к решению проблем, связанных с различными представлениями подростков о дружбе, любви, субкультуре и т.д. Участники создания презентации при её защите учатся не только коммуникативности, умению общаться друг с другом, но и учатся проявлять уважение и внимание к другим членам группы, к их труду. У студентов воспитывается уважительное отношение к чужому мнению, к создателю презентации. Ребята учатся лучше понимать друг друга, проявлять чувство товарищества, взаимоподдержки, осознавать свою культуру через контекст культуры англоязычных стран.

На своих уроках мы используем мультимедийные презентации недавно. За три месяца нами были созданы и показаны студентам презентации по таким темам: “Hobby and pastime” – “Хобби и свободное время”, “Subculture” – “Субкультура”, “Is it easy to be young ?” – “Легко ли быть молодым?”. Студенты, имеющие опыт работы с компьютером на уроках информатики и дома, тоже приняли активное участие в создании презентаций по темам : «Why do teens choose a subculture ?» – “Почему подростки выбирают субкультуру?”, “Who are bikers ?” – “Кто такие байкеры?”. Бесспорно, использование этой новой компьютерной технологии на уроках повышает качество и изменяет сам процесс обучения: делает его более эффективным, интересным, углубленным. Создание презентации демонстрирует

способность студентов к анализу и/или синтезу различных видов информации (например, умение интерпретировать, оценивать, теоретизировать и т.д.).

Составление архива мультимедийных презентаций, который будет создан по основным разговорным и грамматическим темам для изучения материала по классам, для использования на уроках, во внеклассных мероприятиях, в неделе иностранного языка в школе – реальность сегодняшнего дня. Использование информационных (компьютерных) технологий открывает поистине невообразимые возможности в изучении иностранного языка, предлагает простые и удобные средства для решения широкого круга задач, усиливает мотивацию, предоставляет учащимся дополнительный стимул в изучении иностранного языка [2].

ЛИТЕРАТУРА

1. Intel «Обучение для будущего» (при поддержке Microsoft). – М.: 2002.
2. Кудра Е.М. Дидактика XXI века: связь традиций и инноваций: Сборник материалов научно-практической конференции Владимирского ИУУ, 2009.

УДК 378.22

Н.В. Митяева

*Саратовский государственный социально-экономический университет, Россия,
г. Саратов, afina610@yandex.ru*

НОВЫЕ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫЕ ТЕХНОЛОГИИ В СГСЭУ

СМЭУ оқу үрдісінде қолданылатын білім беру технологиялары көрсетілген. Инновациялық саясат және халықаралық ынтымақтастық департаменті қызметінің жетістіктері көрсетілген.

The article deals with educational technologies used in the educational process in SSSEU. Achievements of the department of innovative politics and international cooperation are demonstrated.

В настоящее время российская система образования находится в стадии глобального реформирования. Наиболее значимыми моментами являются переход на двухуровневую систему образования (бакалавриат и магистратура), реализация компетентностного подхода, развитие технологии непрерывного образования (образования через всю жизнь).

Саратовский государственный социально-экономический университет (СГСЭУ) является крупным образовательным учреждением, состоящим из восьми факультетов, осуществляющим подготовку широкого круга специалистов, бакалавров, магистров. Активно идет подготовка кандидатов и докторов наук. В университете работает четыре диссертационных совета.

Для преподавателей университета объективным условием постоянного развития и самосовершенствования является работа с аспирантами и соискателями, докторантами, предварительное рецензирование рукописей диссертаций, выступление в качестве официальных оппонентов не только в советах СГСЭУ, но в советах других вузов города и страны.

Дистанционное образование, предполагающее разноплановое использование возможностей информационных технологий и интерактивных методов обучения, в университете осуществляется параллельно с очной и заочной формами обучения.

В структуре университета работает Центр психолого-экономических исследований СГСЭУ при Саратовском научном центре РАН – одно из четырех российских научных подразделений, разрабатывающих инновационные технологии экономико-психологического профиля. Основной особенностью Центра выступает интеграция фундаментальной науки с разработкой инновационной продукции. Ряд инновационных продуктов Центра опережает мировые аналоги на пять-семь лет. К ним относятся: алгоритм экономико-психологического

моделирования, отмеченный IAREP (Международной ассоциацией в сфере экономической психологии) и бронзовой медалью Шестого Саратовского салона изобретений, инноваций и технологий; блок психометрических методик диагностики инновационной готовности экономических субъектов; алгоритм управления развитием человеческого капитала организации. Профилем инновационной деятельности ЦПЭИ СГСЭУ выступает разработка инновационных продуктов для организации инновационной деятельности: технологий, позволяющих повысить эффективность работы технопарков, бизнес-инкубаторов, научных и образовательных учреждений.

В СГСЭУ реализуются программы специализированной подготовки магистров по следующим направлениям: «Экономика», «Менеджмент», «Социология», «Туризм», «Бизнес-информатика», проходит лицензирование направлений «Финансы и кредит» и «Управление персоналом». Уникальность нынешней ситуации заключается в том, что в магистратуре учатся и специалисты – экономисты, желающие получить новую специализацию, и бакалавры, приобретающие второй уровень высшего образования, и специалисты – неэкономисты, стремящиеся получить второе высшее образование. Столь «разношерстная публика» как субъект образовательного процесса накладывает отпечаток на учебный процесс, формирует новые требования к качеству и стилю преподавания.

Концепция модернизации российского образования предполагает изменение акцентов в учебно-воспитательном процессе с учетом индивидуальных запросов и возможностей студентов. Из объекта обучения они должны стать субъектом деятельности, что предопределяет необходимость использования образовательных инноваций.

Обучение в университете по специальности «Юриспруденция» проводится с применением инновационных и современных методов. Занятия со студентами проводятся в учебном зале судебных заседаний, в учебной криминалистической лаборатории. При этом практикуются такие интерактивные формы обучения, как деловая игра, разбор конкретных ситуаций, лабораторная работа. Использование мультимедийного оборудования позволяет изучать дисциплины на примере учебных фильмов, презентаций, слайд-схем. Студенты университета участвуют в работе юридической клиники при проведении бесплатных юридических консультаций под руководством опытных адвокатов.

Качественное усвоение профессиональных знаний и практических навыков требует, чтобы задачи учебной деятельности отвечали познавательным потребностям и интересам обучающихся, соответствовали их профессиональным устремлениям. Это возможно за счет специальной организации учебного процесса с использованием игровых технологий.

Игра относится к тем видам человеческой деятельности, в которых в скрытой форме осуществляется обучение, хотя цели игровой деятельности могут и не декларировать это. Игра – это имитационная модель обучения, которая воссоздает условия, содержание, отношения, динамику профессиональной деятельности и способствует не только усвоению учебных знаний, умений и навыков, но и личностного опыта студентов. В СГСЭУ применяются учебно-деловые, имитационные, ролевые, обучающие, педагогические, операционные, дидактические, познавательные, профориентационные игры.

Игровые технологии позволяют вовлечь студентов в активную деятельность и целенаправленно воздействовать на нее. К ним относятся технологии, которые способствуют формированию умения решать профессиональные задачи на основе компетентного выбора оптимального варианта из числа нескольких альтернативных возможностей. Наиболее эффективно использование игровых технологий на семинарских занятиях.

Кафедрой общей экономической теории традиционно в учебном процессе используются следующие ролевые и деловые игры: имитационная эколого-экономическая игра «У озера», адаптированные к институциональной экономике игры «Мафия» и «Красная шапочка», экономические деловые игры «Межотраслевая конкуренция», «Потребительский излишек», «Экономическое равновесие потребителя», «Несовершенный конкурент», «Долгосрочное распределение и развитие капитала», «Поведение предпринимателя на

олигополистическом рынке», «КВН предпринимательских идей», «Фондовая биржа», «Диверсификация капитала», «Инновационная деятельность предпринимателей», «Банковская система и регулирование рынка», «Потребление и инвестирование».

Кафедрой менеджмента, как правило, используются ролевые игры, предполагающие моделирование тех или иных условий профессиональной деятельности, распределение ролей и «разыгрывание» сложившейся ситуации.

В качестве ролевых игр, способствующих развитию коммуникативных способностей будущих специалистов, используются игры «Пресс-конференция» (может проводиться неоднократно по нескольким темам курса и в рамках разных курсов), «Собеседование с работодателем» (цель игры - выработка навыков эффективной самопрезентации), «Повышение и увольнение» (игра предназначена для отработки тактик самопрезентации и убеждения).

В качестве ролевых игр, усиливающих профессиональную ориентацию будущих специалистов, применяются следующие игры: «Сглаживание конфликтов» (цель игры - отработка умений и навыков сглаживания конфликтов), «Марионетка» (цель игры - дать участникам на собственном опыте испытать как состояние полной зависимости, так и состояние, когда другой полностью зависит от тебя), «Суперигры для менеджеров» (ведущий является заказчиком определенной услуги и выбирает из присутствующих «менеджера». «Менеджер» должен, исходя из рода задачи, описанной ведущим в общих чертах, и способностей присутствующих выбрать исполнителей и организовать оказание услуги), «Патрон» (предметом игры выступают механизмы и динамика формально-статусных отношений).

Целью игры «Ловушки-капканчики» является повышение уровня осознания возможных препятствий (ловушек) на пути к профессиональным целям и представления о путях преодоления этих препятствий. Смысл игрового упражнения «Один день из жизни» - повысить уровень осознания участниками типического и специфического в профессиональной деятельности того или иного специалиста. Не менее интересно проводится аналогичное упражнение, но уже на тему «Сон из жизни...» такого-то специалиста. В этом случае возможно более творческое и бурное фантазирование участников, поскольку речь идет о необычной, почти «мистической» ситуации, связанной с загадочным миром снов...

Учебно-деловая игра рассматривается как имитационная модель, воссоздающая условия, содержание, отношения, динамику профессиональной деятельности и способствует не только накоплению предметных знаний, но и личностного опыта.

Учебно-деловая игра представляет собой процесс обучения, максимально приближенный к реальной практической деятельности; одновременно является коллективной формой и игровым средством обучения; создает особый эмоциональный настрой студентов; позволяет обучающимся приобрести практический опыт самостоятельного решения проблем; создает возможность переноса знаний и опыта деятельности из учебной ситуации в реальную; формирует навыки командной работы.

Деловая игра используется, как правило, в трех разных аспектах: игра-обучение, игра-тренинг, игра-исследование. Наиболее часто в СГСЭУ используются такие учебно-деловые игры, как «Искусство ведения переговоров» (цель игры: активизация умственно-мыслительной деятельности студентов с опорой на ранее полученные знания по предмету), «Проект» (формирование навыка доказательства привлекательности и выгоды постройки), «Подбор персонала» (игра направлена на формирование профессиональных требований к работнику, исходя из особенностей предприятия и подобрать из нескольких кандидатур наиболее подходящую для замещения вакантной должности) и др.

Одним из инновационных образовательных методов является кейс-метод (Case-study) – метод анализа ситуаций. Суть кейс-метода заключается в том, что студентам предлагают осмыслить реальную жизненную ситуацию, описание которой одновременно отражает не

только какую-либо практическую проблему, но и актуализирует определенный комплекс знаний, который необходимо усвоить при разрешении данной проблемы. При этом сама проблема не имеет однозначных решений.

Кейс-метод помогает развить умение решать проблемы с учетом конкретных условий и при наличии фактической информации. Он развивает такие квалификационные характеристики, как способность к проведению анализа и диагностики проблем, умение четко формулировать и высказывать свою позицию, которая поступает в вербальной и невербальной форме. Будучи интерактивным методом обучения, он завоевывает позитивное отношение со стороны студентов, которые видят в нем игру, обеспечивающую освоение теоретических положений и овладение практическими умениями.

Идеи кейс-метода относительно просты:

- кейс-метод предназначен для получения знаний не по точным наукам, а по тем дисциплинам, истина в которых плюралистична, то есть нет однозначного ответа на познавательный вопрос, а есть несколько ответов, которые могут соперничать по степени истинности;

- акцент образования в кейс-методе переносится не на овладение готовым знанием, а на его выработку, на со-творчество студента и преподавателя;

- результатом применения метода являются не только знания, но и навыки профессиональной деятельности;

- технология метода относительно проста: по определенным правилам разрабатывается модель конкретной ситуации, произошедшей в реальной жизни, и отражается тот комплекс знаний и практических навыков, которые студентам нужно получить. Студенты предварительно прочитывают и изучают кейс, привлекая к этому материалы лекционного курса и других источники информации. После этого идет подробное обсуждение содержания. При этом преподаватель выступает в роли ведущего, генерирующего вопросы, фиксирующего ответы, поддерживающего дискуссию, то есть в роли диспетчера процессов со-творчества;

- несомненным достоинством метода является не только получение знаний и формирование практических навыков, но и развитие системы ценностей студентов, профессиональных позиций, жизненных установок своеобразного профессионального мироощущения и миропреобразования;

- при использовании этого метода преодолевается классический эффект традиционного обучения, связанный с сухостью, неэмоциональностью изложения материала. Эмоций, творческой конкуренции и борьбы так много, что хорошо организованное обсуждение кейса напоминает театральный спектакль.

Метод проектов ориентирован на решение определенной проблемы с использованием разнообразных средств обучения, знаний и умений из различных сфер науки, техники, технологии, творческих областей. Метод предполагает самостоятельную деятельность обучаемых (индивидуальную, парную, групповую) и органично сочетается с групповым подходом к обучению. Результаты выполненных проектов должны быть «осязаемыми»: если это теоретическая проблема – то конкретное ее решение, если практическая – конкретный результат, готовый к внедрению. Наиболее часто реализуемыми в СГСЭУ проектами являются «Ток-шоу», «Создание учебного фильма по тематике...», «Дополнение к учебнику», «Словарь терминов», «Библиотека кабинета экономики» и др.

В СГСЭУ созданы все объективные и субъективные предпосылки для развития медиаобразования: высокий уровень обеспеченности студентов компьютерами, постоянно действующие курсы повышения компьютерной грамотности для преподавателей, активное внедрение в процесс обучения образовательной оболочки «Moodle», уникальные возможности использования ресурсов Виртуального филиала Русского музея (проведение занятий, защита курсовых и дипломных работ, магистерских диссертаций).

Тренинг – особый метод получения знаний, который отличается от своих аналогов тем, что его участники учатся на своем собственном опыте. Это специально созданная благоприятная среда, где каждый может с легкостью увидеть и осознать свои плюсы и минусы, достижения и поражения. Помощь и внимание окружающих помогают быстрее понять, какие личностные качества и профессиональные навыки надо развивать. Благодаря тому, что ситуация тренинга учебная, ни один из участников не рискует уже сложившимися отношениями и взглядами, а приобретает и использует свой опыт. В реальной ситуации эксперименты могут привести к нежелательным последствиям. На стадии урока любой навык или качество моделируются на конкретных шагах и немедленно анализируются и проверяются в учебной обстановке, максимально приближенной к действительности. Так, на тренинге можно научиться гибкости, общению, принятию позиции другого, что очень полезно в жизни и творческой работе.

В университете большая работа проводится по организации планомерной и продуктивной деятельности научных кружков и обществ на кафедрах. Систематически проводятся научные студенческие семинары, конференции, конкурсы на лучшую научно-исследовательскую работу студентов. Совет Молодых ученых СГСУЭ регулярно проводит тематические встречи. Проводятся заседания «круглых столов» преподавателей и студентов по актуальным проблемам современности. Активно идет развитие и укрепление научных связей с другими вузами. В структуру департамента инновационной политики и международного сотрудничества входят отдел инновационного развития, отдел международных связей, центр академической мобильности, бизнес-инкубатор.

Основными направлениями деятельности образованного в 2009 году бизнес-инкубатора являются:

- организация конкурсных отборов перспективных инновационных идей среди студентов и аспирантов университета;
- осуществление маркетинговой, информационной и рекламной поддержки проектов, разрабатываемых в бизнес-инкубаторе;
- координация работы по распространению инвестиционных предложений, разработанных в бизнес-инкубаторе, среди потенциальных инвесторов;
- осуществление мониторинга реализации бизнес-планов, сбор отчетов о результатах работы по окончании срока пребывания групп в бизнес-инкубаторе;
- организация предоставления малым предприятиям региона консультационных услуг подразделениями университета по вопросам, входящим в их профессиональную компетенцию;
- организация и проведение конференций, выставок, семинаров по вопросам предпринимательства в инновационной сфере.

В рамках бизнес-инкубатора постоянно действует школа «Мое дело». В апреле 2010 года состоялся региональный форум «Малый и средний бизнес: факторы успеха». Регулярно проводится молодежный конкурс инновационных идей и разработок в сфере малого предпринимательства.

В марте-апреле 2010г. на базе Южного федерального университета проходила Всероссийская студенческая олимпиада «Управление малым бизнесом». Резиденты бизнес-инкубатора прошли конкурентный отбор 1 тура, состоявшегося в марте 2010 г., и были приглашены во 2 тур олимпиады в Ростов-на-Дону, где заняли призовые места.

Университет осуществляет международное сотрудничество, эффективно реализует образовательные технологии, уже прошедшие апробацию в других странах.

Международная деятельность СГСУЭ сегодня – это:

- сотрудничество с вузами-партнерами из США, Канады, Великобритании, Германии, Франции, Италии, Испании, Финляндии, Польши, Словакии, Румынии, Латвии, стран СНГ;
- широкий спектр международных образовательных программ, включающих:

- программы двойных дипломов, предусматривающих выдачу дипломов государственного образца ведущих зарубежных университетов;
- обучение в аспирантуре и написание диссертаций под руководством российских и зарубежных научных руководителей с присуждением научной степени российского кандидата наук и европейского доктора наук PhD;
- содействие академической мобильности студентов, предусматривающее:
- ежегодные студенческие обмены;
- прохождение стажировок в европейских вузах, практика в европейских компаниях;
- возможность продолжения обучения и научной деятельности в одном из вузов-партнеров;
- возможность дальнейшего трудоустройства в международных компаниях;
- участие в международных студенческих конференциях, семинарах, ярмарках;
- выдача выпускникам СГСЭУ европейского приложения к диплому.

На базе СГСЭУ функционируют международные организации:

- AIESEC – локальный комитет Международной ассоциации студентов, изучающих экономику и управление;
- Региональный культурный образовательный центр «Япония»;
- Центрально-российская секция Европейской ассоциации содействия развитию науки и техники – EUROSCIENCE.

В настоящее время СГСЭУ является участником ряда международных программ.

Проект Эразмус Мундус. «Развитие механизмов студенческой мобильности и схем обеспечения их качества (FASTQUAD)». Успешная реализация данного проекта позволит значительно упростить процедуру студенческих обменов, стажировок и международной мобильности для студентов. Консорциум проекта состоит из пяти европейских и четырех российских университетов:

Европа: Университет Пьера Мендеса Франса, Гренобль II - грантодержатель проекта (Франция), Университет Аликанте (Испания), Университет прикладных наук Савонии (Финляндия), Технический университет Клуж-Напоки (Румыния);

Россия: Саратовский государственный социально-экономический университет (СГСЭУ), Уральский государственный технический университет - УПИ (УГТУ), Санкт - Петербургский государственный университет экономики и финансов (ФИНЭК), Новосибирский государственный технический университет (НГТУ).

Проект Темпус (ERAMIS). «Инновационная программа магистров информатики как двойной компетенции». Цель программы - географическое и тематическое расширение существующей программы второго уровня в информатике как второй компетентности и создание сети ERAMIS (Европейско-Российско-Азиатская программа подготовки магистров информатики как второй специальности).

Вузы-партнеры:

Европа: Университет Пьера Мендеса Франса, Гренобль II - грантодержатель проекта (Франция), Технический институт Бойт Берлин (Германия), Люблинский университет технологий (Польша), Университет Аликанте (Испания), Университет прикладных наук Савонии (Финляндия);

Казахстан: Казахский национальный университет им. Аль-Фараби, Алматы, Инновационный Евразийский университет, Павлодар, Карагандинский государственный технический университет, Системотехника – Алматы;

Россия: Воронежский государственный университет, Астраханский государственный университет, Казанский технический университет, Саратовский государственный социально-экономический университет, «Софит. Информационные системы», Саратов;

Кыргызстан: Киргизский государственный технический университет им. И. Раззакова, Киргизский национальный университет им. Ж. Баласагуна, ISP Акнет – Бишкек.

Российско-французская бакалаврская программа (LICENCE). СГСЭУ и Университет Пьера-Мендеса Франса (г. Гренобль, Франция) реализуют совместную программу дистанционного образования, которая дает возможность студентам старших курсов СГСЭУ после годичного обучения получить французский государственный диплом бакалавра (LICENCE). Получение данного диплома является обязательным условием для поступления в магистратуру не только французского университета, но и других европейских университетов в рамках единого европейского образовательного пространства.

Российско-голландская программа РИМА. Совместный проект Московского государственного университета управления, Саратовского государственного социально-экономического университета и Университета INHOLLAND (г. Амстердам, Голландия). РИМА – это программа дополнительного профессионального образования в области маркетинга, европейский уровень образования, государственный диплом о профессиональной переподготовке и диплом Университета INHOLLAND.

Российско-британская программа по международному менеджменту. Англоязычная дистанционная программа по международному менеджменту – результат совместной разработки Бакингермширского Университета (Великобритания) и Саратовского государственного социально-экономического университета. Обучение длительностью 1 год ведется дистанционно на английском языке и доступно для лиц как с законченным, так и с незаконченным высшим образованием. Программа является первой ступенью британской MBA (Master of Business Administration).

Российско-британская программа MBA (Master of Business Administration). Программа предусматривает получение британской степени MBA со специализацией по международному менеджменту. Программа осуществляется на английском языке в режиме дистанционного обучения при поддержке виртуальной образовательной среды Бакингермширского университета (Великобритания).

Воспитательная работа в СГСЭУ проводится по разным направлениям, в ней принимают участие все уровни университетского сообщества. В университете воспитание реализуется в неразрывной связи с задачами обучения, в соответствии с принципом «воспитание в процессе обучения и обучение в процессе воспитания».

Качество воспитательной работы зависит:

- от характеристик профессорско-преподавательских кадров. Важное значение имеет личность преподавателя, его морально-нравственные качества, нормы поведения, стиль педагогического общения и такта. Подготовку и переподготовку преподавателей ведет институт дополнительного профессионального образования с выдачей удостоверения педагог-воспитатель. Регулярно проводится семинар кураторов и организаторов воспитательной работы. Ежегодно проводится семинар для профессорско-преподавательского состава по вопросам, проблемам и методике воспитательной работы. В университете регулярно проводятся научно-практические и методические конференции по актуальным проблемам воспитания студенчества;

- от взаимосвязи воспитательного процесса с учебной и научно-исследовательской работой. Как правило, преподаватели используют в учебном процессе активные формы и методы обучения и воспитания (эвристические беседы, упражнения проблемного характера, деловые и ролевые игры). Быстрыми темпами идет развитие и внедрение новых технологий обучения, информационных, организационно-методических и технических систем обеспечения учебного процесса. Управление довузовского образования систематически проводит предметные олимпиады. В 2011 году была впервые проведена Экономиада в целях выявления наиболее талантливых абитуриентов. Студенты университета охотно принимают участие в предметных олимпиадах, КВН-нах, тематических предметных неделях;

- от уровня организации студенческого самоуправления, которое является специфическим демократическим институтом, ориентированным на совместную с администрацией и общественными организациями задачу оптимизации всей жизнедеятельности образовательного учреждения. Студенческий совет СГСЭУ создан в рамках системы органов студенческого самоуправления университета и действует в интересах студентов и аспирантов университета очной формы обучения. Основной целью деятельности Студсовета является организация системной работы и проведение мероприятий по приоритетным функциональным направлениям студенческой жизни в учебном заведении, «самореализация» личности студента при конструктивном взаимодействии с администрацией на всех уровнях управления;

- от активности общественных организаций: музея истории университета, студенческого клуба, совета ветеранов вуза, профсоюзного комитета преподавателей и студентов.

Таким образом, использование новых образовательных технологий позволяет университету занимать достойную нишу на рынке образовательных услуг области и страны. Обладая высоким научно-педагогическим и культурным потенциалом, СГСЭУ открыт для нововведений, способен их создавать и внедрять в образовательный процесс.

ӘОЖ 373.1.02:37.035.6:78(=512.122)

Р.М. Рысбекова

І.Жансүгіров атындағы Жетісу мемлекеттік университеті, Талдықорған қаласы

МУЗЫКА ӨНЕРІНІҢ БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНА ПАТРИОТТЫҚ ТӘРБИЕ БЕРУДЕГІ МҮМКІНДІКТЕРІ

В данной статье рассматриваются возможности патриотического воспитания младших школьников средствами музыкального искусства. Раскрывается взаимосвязь, анализируются труды ученых, выполненные в области педагогики и психологии, методики музыкального воспитания.

The article deals with the possibilities of patriotic education of junior stage pupils with the techniques of musical art. Opens the interrelation and analyzed the works of scientists, done in the sphere of pedagogics and psychology methods of musical education.

Жалпы білім беретін мектепте патриотизмге тәрбиелеу әртүрлі құралдар арқылы, соның ішінде музыка өнері арқылы жүзеге асырылады, сондықтан да ол «күрделі қоғамдық қатынастарды түсінуді жеңілдетеді, моральдық қатынастарды қабылдауға негіз болады».

«Музыка – алып ұлы күш. Ол адамды сүйеге және жек көруге, жазалауға және кешіруге мәжбүр етеді», – деп, пайымдаған.

Музыка өнерінің функциясы – көпжақты. Бұл функциялардың бәрі өзара тығыз байланысты, «музыка, тіпті, тек таза қолданбалы немесе көңіл көтерушілік рөл атқарған жағдайда да, ол тыңдаушыларын тәрбиелейді, яғни олардың рухани дүниесін қалыптастырады және өзгертеді», – деп атап көрсетеді А.Н.Сохор. Айтылып өткендей, патриотизм – адам тұлғасының, оның рухани дүниесі мен тіршілік әрекетінің барлық жақтарымен байланыстағы маңызды, түпкілікті қасиеттерінің бірі. Патриотизмде тұлғаның дүниетанымдық жетілуі, адамгершілік сенімділігі, құндылық бағыт-бағдары, оның өмірлік көзқарасы, тәжірибелік мінез-құлқы көрсетіледі. Сондай-ақ, өнер адамға жан-жақты әсер ете алатын қасиеті болғандықтан, ол оған барлық осы аспектілерді, патриоттық сана, сезім және әрекетті қалыптастыруға қабілетті.

Музыка – патриотизм идеясын ерекше айқындылықпен, жарқындылықпен білдіруге қабілетті. Адамның сезіміне әсер ететін нәрсенің бәрі: туған табиғат көрінісі, халық әндері

мен күйлері, тарихи және қазіргі заман көріністері музыкалық шығармаларда өзінің көрінісін табады, «музыкада жоғары әсемділікпен жанданады, сезімнің бастауына жылылық төгіледі».

Музыка өнерінің табиғаты әсер беретін, музыка арқылы патриоттық тәрбие берудің өзіндік ерекшеліктерін атап өту қажет. Музыка қоғамдық сананың бір түрі бола тұра, шынайы өмірді көрсете отырып, адамның ішкі жан-дүниесіне эмоционалдық тұрғыда әсер етуде мүмкіндігі бар.

Музыка ең алдымен, тыңдаушылардың эмоционалдық сезім өрісіне ықпалын тигізеді. Адамгершілік жағынан жетілдірілген тұлғаның эстетикалық негізін қалауда ерекше роль атқарады.

Музыканың адамның сезімдік дүниесіне терең эмоционалдық ықпалынан басқа, рухани көзқарастарының, сенімінің қалыптасуына әсер ететіндей идеялық-көркемдік мазмұны бар. Бұл жағдай музыканың тәрбиелік ролін анықтауда біз үшін өте маңызды, себебі мектеп оқушыларының тек патриоттық сезімін ғана емес, сондай-ақ, патриоттық санасын тәрбиелеу қажет. Музыка адамның қоршаған ортаға деген түрлі сезімдерін білдіре алады.

Музыкадағы тақырыптылық әуеннің реңкінен, мәнерінен, көрінеді. Музыканың мәнерлі құралдарының ерекше жүйесінде, мазмұны жалпылама музыкалық бейнелерді құрайтын, әртүрлі оқиға, құбылыстар белгілі бір сезімді білдіру арқылы көрсетіледі.

Музыка өнерінің бұл ерекшелігі *біріншіден* эстетикалық тәрбиенің мазмұнын анықтайды. Патриоттық тәрбиенің ерекшелігі де, нақты заттық, патриоттық мазмұнды мақсаттылықпен қабылдауы болып табылады. Сонымен қатар оларда, олардың өзара әрекеттестігін анықтайтын көп ортақтық бар. Бұл мәселені эстетикалық тұрғыда қабылдау, әдемілікті сезініп, бірге түйсіне білу болып табылады.

Эстетикалық саланың өзекті мәселесі сұлулықты сезіп, бірге түйсіну болып табылады, және осыны жете түсінуге эмоционалдық жағдай көмектеседі. *Екінші* жағдайда ең бастысы патриоттық мазмұнды жете түсіну болып қабылданған сезімдік – образды бекітуге эмоционалдық жай-күй көмектеседі. Бірақ екі жақтың тәрбиелік ықпалына да сезім мен ойдың өзара әрекеттестігі себепші болады және осы процесті бағалай білетін танымның ерекше түрі пайда болады. Музыка өнері арқылы эстетикалық және патриоттық тәрбие берудің бірлігі де, айырмашылығы да, осында болып табылады.

Психологтар сезімді адамның біреуге немесе бір затқа қарым-қатынасы (көзқарасы) ретінде анықтайды. С.Л.Рубинштейн: «Адам сезімдерінің жиынтығы – ол негізінен адамның дүниеге және басқа адамдарға қарым – қатынасының жиынтығы», – деп дәлелдейді.

Қоршаған ортаның әсер-ықпалынан пайда болатын, нақтылы әсерленушілік, қайғы-қасірет, эмоцияның қорытындысы нәтижесінде адамның сезімі қалыптасады. Эмоция ситуативтік сипатта болады, яғни олар тұлғаның болып жатқан немесе болатын жағдайларға әсерленушілік қарым-қатынасын білдіреді. Сезім – тұлғаның тұрақты қасиеті, болмыстық заттар мен құбылыстарға адамның эмоционалдық қарым-қатынасының құрамы ретінде көрінеді. Ол қалыптасып келе жатқан тұлға бойында әртүрлі жағдайларға байланысты пайда болған қуаныш, реніш, қайғы-қасірет және т.б. көрінеді. Әрқашан сүйіспеншілік немесе жек көрушілік, ашулану немесе ұнату сияқты белгілі бір объектіге бағытталады. Адамдардың әрекеттері мен бір-бірімен өзара қарым-қатынастары, мәдениет құралдары, адамгершілік ережелері – міне осының бәрі эмоционалдық қолдау туғызады.

Осының негізінде, сезім адамға белгілі заттың әсері мен болмыс құбылыстарының нәтижесі ретінде және оның осы құбылысқа жауабы ретінде пайда болады, болмаса, сезім адамның көзқарасына бағытталған нақтылы заттармен тікелей байланыста болады. Бір сөзбен айтқанда заттардың әсері болмайынша, сезім де туындамайды.

Осыған орай адамдар әрекетінің қай саласы немесе құбылыстар ортасы болмасын эмоционалдық әсердің объектісі болса, сезім түрлері соған қарай бөлінеді, моралдық (адамгершілік) сезімдері пайда болады. Егер адам «моральдық категория тұрғысында анықталса», болмыс құбылыстарын қабылдауы, эстетикалық сезім керемет бір әдемілікті

сезінуі ретінде адамның әсерленушілігі болып саналады; интеллектуалдық сезімдері таным процесіне адамның жауап қайтаруы болып табылады. Патриоттық сезімдер моральдық, немесе адамгершілік категорияларға жатады, бірақ патриоттық сезімді қабылдауда адамгершілік және эстетикалық салалардың өзара әрекеттестігімен қалыптастырылады.

Адам өмірінің негізі-әрекеттердің әр алуан түрлері болып табылады, әрекет барысында оның өзі қалыптасады, жаңа ерекшелік қасиетке ие болады. Адамның басынан кешірген жағымды эмоциялары көңілінің толқуы, көтерілуі, оның әрекетіне түрткі болады. Бұл жағдайда әрекетке айналған, әрекетті сезім туралы, көңілдің әсері туралы айтуға болады.

Сонымен, адамның басынан өткен сезімдері, тек жай әсерленушілік болып қана қоймайды, әртүрлі болмыстық құбылыстарға оның субъективтік қатынасын көрсетіп, адамдарда – әрекет барысында қалыптасып, дамып, әртүрлі әрекеттер жасауға түрткі болады.

Музыканың адамға белгілі бір мақсатта әсер ету ерекшелігі, ең алдымен, «музыка оның сезімдерін дамытады және тәрбиелейді, адамның барлық психикасын белсендендіреді, қоғамдық мәні бар құндылықтарға бағыттайды, сондай-ақ, оны еркін әрекеттегі дайындығын арттырады». Демек, музыка өнері патриоттық тәрбие беру процесінде екі салада қарастырылады. *Бірінші жағдайда*, ол тәрбиенің пәні ретінде қызмет атқарады, оның мазмұны болып заттар, адамдардың іс-әрекеттері саналады. *Екінші жағдайда*, музыка өнері тәрбиенің құралы болып табылады, осы музыкалық бейнелерді терең эмоционалдық түрде қабылдауға мүмкіндік береді. Бұл – әрине, шартты түрдегі бөлініс, өйткені екі жақ та, патриоттық мазмұндағы бейнелерге жағымды көзқарасты қалыптастырудың біртұтас процесі болып саналады.

Патриоттық тәрбие мазмұнын «патриотизм» ұғымы тұрғысында қарастыра келе, музыка өнері осы белгілердің топтарын көрсетеді, соның ішінде, «Туған өлкем» тақырыбы бойынша біріккен белгілер тобы жетекші орын алады деуге болады. Бұл өзінің ерекше тұрақтылығымен, ғасырлар бойы тұрмыста орнығып, патриотизмге тәрбиелеудің негізін салады деп түсіндіріледі. Белгілердің нақ осы тобы балаларға арналған шығармаларда кең көлемде орын алады, себебі бала туған өлке, ел, әдет-ғұрып, салт – дәстүр, тілге деген үйреншікті сезімдеріне ерте кезден ие болғанымен, аса жете түсінбейді. Патриотизмнің қалған басқа белгілері, негізінен саналы түрде оның мазмұны мен бұқаралық мәнін қабылдап түсіне алатын кезде мақсатты түрде тәрбиенің ықпалымен мектепте қалыптастырылады.

Бұдан басқа тағы бір ескеретін жағдай, патриоттық тәрбие беру процесінде оқушылардың жай қызығушылығын қалыптастыру мен шектелуге болмайды (музыка тыңдауға деген ықыласын аудару, сондай-ақ, сезімін ояту). Жаңа білім алу процесін жандандырып және түрлендіруге қабілетті танымдық қызығушылығын қалыптастыру қажет.

Бүгінгі таңда көптеген музыкант – педагогтар В.Н.Шацкая, О.А.Апраксина, Н.Л.Гродзенская, Ю.Б.Алиев, Л.У.Алимова, Д.Б.Кабалевский, К.П.Португалов, В.К.Белобородова және т.б.), советтік мектептің қалыптасуы мен дамуына өздерінің тәжірибелік қызметтерін арнаған, балаларға жалпы білім беретін мектептерден музыкалық тәрбие берудің көптеген теориялық мәселелерін дайындап, музыка өнерінің терең тәрбиелік мүмкіндіктерін, жас ұрпақтың адамгершілік сенімдерін қалыптастырумен тығыз байланыстырған. Солардың ішінде В.Н.Шацкая оқушыларға идеялық-адамгершілік тәрбие беруді музыканың мәнін, маңызын аша отырып, музыка арқылы тәрбиелеуде жетістікке жетудің міндетті шарты, тәрбиелік және көркемдік міндеттерінің бірлігі болып табылатындығын атап көрсетеді. Автор жалпы білім беретін мектептердің музыкалық тәрбиелік жұмыстарын өткізудің әртүрлі формаларына талдау жасап, лайықты музыкалық материалдарды пайдаланған жағдайда және психиканың сезім, елес, ерік және мінез сияқты жақтарын, дамытқанда, музыкалық тәрбиеде оқушылардың дүниетанымын қалыптастыруда мүмкіндігін дәлелдейді.

О.А.Апраксина өзінің теориялық еңбектерінде жалпы білім беретін мектепте музыкалық білім берудің қалыптасуы мен даму тарихын қарастырады, мектеп оқушыларына тәрбие беруде музыканың рөлі туралы мәселелер маңызды орын алады. Музыка бойынша оқу бағдарламасын талдау негізінде, педагогикалық тәжірибенің жағымды және жағымсыз жақтарын қорытындылай келе, оның негізгі ой желісі адамгершілік тәрбиесі проблемасын тиімді шешуге көмектесетін, жас ұрпаққа коммунистік тәрбие берудің маңызды бөлігі, музыка өнерімен тығыз байланыстағы тәрбие процесі деген қорытындыға келеді.

Н.Г.Гродзенская балаларға музыка өнері арқылы тәрбие беру мәселелеріне үлкен үлес қосты, оқушыларға адамгершілік-идеялық, эстетикалық тәрбие берудегі музыканың рөлін қалыптастырады, сабақ процесінде оқушылардың сезімдері мен қиялдарын дамытудағы мәнін жан-жақты ашып көрсетеді. Патриоттыққа, интернационалдыққа, ұжымшылдық пен азаматтыққа тәрбиелеу сияқты маңызды бағыттарының мазмұнын жеткілікті түрде ашып көрсетеді, сондай-ақ «оқушылардың тыңдауы мен орындауында музыканың көркемдік сипатта болуы, бұл балаларға ойдағыдай тәрбие берудің қажетті талаптары» – деп атап өтеді. Д.Б.Кабалевскийдің мектеп оқушыларының музыкалық тәрбиесіне, оны адамгершілікке тәрбиелеудегі өзара байланысына қосқан үлесі өте зор.

Ол көптеген жылдар бойы музыка-педагогикалық жұмыстарында жаңа педагогикалық концепция жасауға тырысты, «музыкадан бастау алатын, және музыкаға сүйенетін, музыканы өнер ретінде, музыкамен мектеп пәні ретінде, табиғи және органикалық байланыста болуын қарастырды».

Ғылыми әдебиеттерге жасаған талдау музыканың жеткіншектерге патриоттық тәрбие берудегі ықпалының зор екендігін көрсетеді.

Музыкасыз жер бетінде бірде-бір халық өмір сүре алмайды. Музыка адам өміріне өте ерте бала кезден енеді, өмір бойы бірге жүреді. Адам сезімі, оның ойы, арманы және іс-әрекеті музыка арқылы беріледі. Музыкада бүкіл адамзат өмірі, айнадағыдай бейнеленеді.

Музыка өнері дүниеге көзқарасты қалыптастырудың ықпалды құралы ретінде жастардың адамгершілік қасиеттерін, моральдық интеллектуалдық ортасын, оқушылардың тұлғалық сезімдерін байытады. Өз елінің патриоттық мазмұндағы музыкалық шығармаларын үйрену жеткіншектерге патриоттық тәрбие берудің құрамдас бір бөлігіне айналды.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Программа для восьмилетних школ. Музыка. – Алматы. 1984. – 26 с.
2. Сохор А.Н. Воспитательная роль музыки. – Л.: Музыка. 1975. – 64 с.
3. Гонаболин Ф.И. Психология. – М.: Просвещение, 1973. – 240 с.
4. Коммунистическое воспитание: словарь (Под.ред.Л.Н.Пономарева, Ж.Т.Тошенко). – М.: Политиздат, 1984. – 302 с.
5. Крутецкий В.А. Основы педагогической психологии. – М.: Просвещение. 1972. – 253 с.
6. Общая психология / Под ред.В.В.Богословского. – М.: Просвещение. 1973. – 265 с.
7. Португалов К.Н. Музыка и дети. –М.: Знание, 1969. – 80 с.
8. Белобородова В.К. Развитие музыкального восприятия школьников / В кн.: Музыкальное воспитание в школе /Под.ред. О.А.Апраксиной. Вып.13.-М.:Музыка, 1978. – С. 54-66.
9. Шацкая В.Н. Музыкально-эстетическое воспитание детей и юношества - М.: Педагогика, 1975. – 199 с.
10. Апраксина О.А. Становление и развитие музыкального воспитания в советской общеобразовательной школе. Автореф. дисс. на соиск. учен. степени докт.пед.наук.13.00.01. – М., 1971. – 42 с.
11. Гродзенская Н.Л. Воспитательная работа на уроках пения. – М.: Изд. АПН РСФСР, 1953. – 155 с.

12. Алиев Ю.Б. Формирование духовного мира школьника-подростка средствами музыки. // Проблемы теории и методики эстетического воспитания школьников: Материалы Всесоюз.симпоз. Под.общ. ред. М.Д.Табородзе. – Тбилиси, 1980. – С. 212-224
13. Сухомлинский В.А. Воспитание советского патриотизма у школьников. – М.: Учпедиз, 1959. – 147с.
14. Кабалевский Д.Б. Идеинные основы музыкального воспитания в Советском Союзе. // Совет.музыка. –1970. № 9. – С. 14-21.

ӘОЖ 373.1.02:37.035.6:78(=512.122)

Ө.М. Танабаев

*І.Жансүгіров атындағы Жетісу мемлекеттік университеті колледжі,
Талдықорған қаласы*

ЖАС ӨСПІРІМДЕРГЕ ПАТРИОТТЫҚ ТӘРБИЕ БЕРУ

В данной статье рассматривается сущность понятий «патриотизм» во взаимосвязи с народной педагогикой. Автор делится со своим опытом работы в патриотическом воспитании среди учащихся колледжа.

The article deals with the meaning of a word “patriotic” in the interrelation of folk pedagogics. The author shares with her experience in patriotic education among the college students.

Қазақстан Республикасы егемендігін алып, тәуелсіз мемлекет болғанына 20 жыл болып қалды. Қазақстан Республикасының тұңғыш президенті Н. Н. Назарбаевтың: “Соңғы он жылдықта бұған дейінгі жүздеген ұрпақтардың қолы жетпегенге қол жеткіздік. Тәуелсіз мемлекет құра алдық...” деген сөздері кеше ғана айтылған іспетті.

Бүгінгі таңда еліміз егемендігін алып, тәуелсіз мемлекет болып, тіліміздің мемлекеттік мәртебе алуы – тарихи оқиғалар. Дүние жүзіне “қазақ” деген ұлттың бар екендігі мәлім болды.

Тақырыбымыздың өзекті мәселесі – патриоттық тәрбие беру. “Патриот”, “патриотизм” сөздері грек тілінен алынған (аудармасы – патриотик – жерлес, отандас) яғни өз Отанын сүюші, өз еліне, жеріне шын берілген деген мағынаны береді екен.

Халқымыздың ғасырлар бойы келе жатқан, қалыптасқан салт-дәстүрі, әдет-ғұрпы, тілі, діні, мәдениеті бар ел екендігі белгілі. Сонымен қатар қазақ халқы жас ұрпақ тәрбиесіне орасан зор мән берген, “Сегіз қырлы, бір сырлы” отаншыл, шынайы патриот тәрбиелеудің талап-тілектерін белгілеп, ұлттық патриоттық тәрбиенің нормасын анықтаған.

Бүгінгі күннің талабына сай жас ұрпаққа патриоттық тәрбие беру мәселелері бойынша, “ұлттық патриотизм” туралы халқымыздың ғасырлар бойы жинақтаған бай тәжірибесін негізге алмасқа болмайды. Осы орайда, философия ғылымының кандидаты Дәулетбек Раевтың “Қазақстандық патриотизм және гуманизм” (Ақиқат, №8-9, 2000 ж.) мақаласында “... Отан – адамның бойында патриоттық сезімді туғызудың қажетті шарты, объективті негізі.

Отан – ел-жұрт алдындағы азаматтық парыз бен борышты атқаруға негіз болатын халықтық рухани құндылықтың бірі – ар-намыс.

Ар-намыс – адамның патриотизм хақындағы өз іс-әрекеті үшін өзінің моральдық жауапкершілігін түсіну, сезіну, сонымен қатар, әділетті болуға деген ішкі ниеті. Ар-намыс – азаматтың патриоттық қызметін атқарудағы іс-әрекеті мен мінез-құлқын реттеуші күш. Ар-намысқа өжеттілік, қайсарлық, жүректілік сияқты қасиеттер ықпалын тигізеді.” – делінген.

Міне, осы аталған қағидалары ескерілсе, жас өспірімдерге патриоттық тәрбие берудің негізгі мақсаттары айқындалады. Қазақ халқының Отаны, туып-өскен жері, басқа да қазақстандықтардың Отаны – Қазақстан (оның үстіне Қазақстан – қазақ халқының ата мекені). Ұлттық патриотизммен Қазақстанды өз отаны санаған басқа ұлт өкілдерінің

патриотизмі бір арнаға қосылып, бүкіл қазақстандық патриотизмді құрайды. Осы орайда, көпұлтты Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә.Назарбаевтың жастарды қазақстандық патриотизмге тәрбиелеудегі алдыға қойған айқын мақсатын атап кетуімізге болады, “Біз Қазақстанның барлық азаматтарының Отаншылдық сезімімен өз еліне деген сүйіспеншілігін дамытуға тиіспіз”. (Қазақстан-2030. Стратегиялық бағдарлама).

Бүгінгі таңда, біздің елімізде жас өспірімдерге патриоттық тәрбие беру ең келелі мәселелердің бірі болып отыр. Колледжде оқушыларға білім берумен қатар, оқу-тәрбие жұмыстары бірге жүргізіледі. Колледж оқу-тәрбие жұмыстары сабақ барысында, сабақтан тыс уақытта өткізілетін тәрбие сағаттарында, салтанатты жиындарда жүзеге асырылады.

7 мамыр – «Қазақстан сарбаздарының күні». Халық даналығында “Отан оттан да ыстық”, “Отансыз ер бұралқы итпен тең” деп айтылатындай, біз ата-анамызды, ұлтымызды таңдай алмайтындай, Отанымызды да таңдай алмаймыз. Отанды сүйіп, құрметтеу, қадірлеуге, жас өспірімдердің бойына мектепке алғаш аяқ басқаннан Отанды қорғау жауапкершілігімен астастырып, сіңіру қажет. Осы айтулы күнге байланысты колледжде өткізілетін салтанатты шеру дәстүрге айналуға. Колледж оқушылары алғашқы әскери дайындық пәнінен оқу жылы бойындағы алған теориялық білімдерін көрсетеді: саптық дайындықтан топпен жүріп келе жатып сәлемдесу, саппен ән айтып өту.

9 мамыр – «Жеңіс күніне» арналған іс-шаралар салтанатты жиын, тәрбие сағаттары түрінде өткізіледі. Осы іс-шаралардың колледж оқушыларын патриотизмге тәрбиелеудегі маңызы орасан зор болады. Колледж топтарының кураторымен қаланың орталық алаңына шығып, соғыс ардагерлерінің алдында, сарбаздар шеруін көруі, теледидардан Ұлы Отан соғысы туралы фильмдерді көруі, ой-өрістерін кеңейтіп, сабақтардағы алған білімдерін толықтырады. Олардың патриоттық тәрбие берудегі маңызы зор.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Назарбаев Н.Ә. Қазақстан –2030. Алматы: Юрист, 2001.
2. Раев Д. Қазақстандық патриотизм мен гуманизм. //Ақиқат, № 8-9, 2000.
3. Қазақша-орысша сөздік. 1-2 том. Алма-Ата. 1981 ж.
4. Алғашқы әскери дайындық. Жалпы білім беретін мектептің 10-сыныбына арналған оқулық. – Алматы: Мектеп, 2004.

ТАРИХ, ЭТНОЛОГИЯ, АРХЕОЛОГИЯ

УДК 346. 9

Д.Е. Кубдабай

Университет «Туран-Астана», г.Астана

ЗАДАЧИ, ПРИНЦИПЫ И КОМПЕТЕНЦИЯ ИСПОЛНИТЕЛЬНЫХ ОРГАНОВ В ОБЛАСТИ НЕДРОПОЛЬЗОВАНИЯ

Бұл мақалада жер байлықтарын пайдалануды жер, су, экология құқықтар негіздері арқылы реттеу жақтары зерттелген.

The article deals with using of the Earth interior by ecological and land law regulation.

Общественные отношения, возникающие в ходе освоения недр, многогранны и регулируются нормами не только права о недрах и недропользовании, но и смежных отраслей казахстанского права – земельного, экологического, водного права, законодательством, регулирующим отношения, связанные с переработкой минерального сырья, производством отдельных видов продукции, сопутствующих недропользованию, а

также с лицензированием определенных видов хозяйственной деятельности. Таким образом, операции по недропользованию неправомерно отрывать от других форм пользования природными ресурсами и иной полезной деятельности недропользователя.

Задачами законодательства о недрах и недропользовании являются регулирование проведения операций по недропользованию в целях обеспечения защиты интересов Республики Казахстан и ее природных ресурсов, рационального использования и охраны недр Республики Казахстан, защиты интересов недропользователей, создания условий для равноправного развития всех форм хозяйствования, укрепления законности в области отношений по недропользованию.

Правовое регулирование отношений, связанных с недрами и недропользованием, основывается на следующих принципах:

- 1) обеспечения рационального, комплексного и безопасного использования недр;
- 2) обеспечения охраны недр и окружающей среды;
- 3) обеспечения сочетания республиканских и региональных интересов;
- 4) обеспечения воспроизводства минерально-сырьевой базы;
- 5) гласности проведения операций по недропользованию;
- 6) платности недропользования;
- 7) создания благоприятных условий для привлечения инвестиций в проведение операций по недропользованию;

8) обеспечения в сфере недропользования безопасности продукции, процессов ее жизненного цикла для жизни и здоровья человека и окружающей среды в соответствии с законодательством Республики Казахстан о техническом регулировании.

Особенности, связанные с проведением операций по недропользованию применительно к отдельным видам полезных ископаемых и техногенным минеральным образованиям, определяются законодательными актами об этих видах полезных ископаемых и о техногенных минеральных образованиях.

Компетенции правительства Республики Казахстан в области недропользования следующие:

- организует управление государственным фондом недр как объектом государственной собственности;
- устанавливает правила пользования недрами и их охраны, основываясь на положительной практике разработки месторождений;
- определяет участки недр, предназначенные для удовлетворения государственных потребностей в стратегических и дефицитных видах минерального сырья, устанавливает ограничения на пользование недрами в целях обеспечения национальной безопасности, сохранности окружающей среды, безопасности населения, производит консервацию участков недр для сохранения запасов минерального сырья в интересах будущих поколений;
- утверждает перечень участков недр (месторождений), имеющих стратегическое значение;
- определяет перечень общераспространенных полезных ископаемых;
- определяет особенности порядка уплаты специальных платежей и налогов для недропользователей, осуществляющих деятельность в различных отраслях добывающей промышленности;
- определяет порядок предоставления права недропользования;
- утверждает перечень участков недр, за исключением участков недр, содержащих общераспространенные полезные ископаемые, подлежащих выставлению на конкурс, в том числе с долевым участием национальной компании;
- разрабатывает и утверждает модельные контракты;
- определяет компетентный орган по заключению и исполнению контрактов на недропользование, за исключением общераспространенных полезных ископаемых;

- утверждает перечни геологических, геоморфологических и гидрогеологических объектов государственного природно-заповедного фонда республиканского и международного значения и определяет порядок их ограниченного хозяйственного использования на особо охраняемых природных территориях, а также утверждает перечни участков недр, представляющих особую экологическую, научную, культурную и иную ценность, отнесенных к категории особо охраняемых природных территорий республиканского значения;

- утверждает порядок формирования и ведения реестра товаров, работ и услуг, используемых при проведении операций по недропользованию, и их производителей, включая критерии их оценки для внесения в данный реестр;

- определяет порядок осуществления мониторинга и контроля за соблюдением выполнения условий контрактов;

- определяет порядок выдачи разрешения на застройку площадей залегания полезных ископаемых;

- определяет порядок захоронения вредных веществ, радиоактивных отходов и сброса сточных вод в недра;

- утверждает технические регламенты в сфере недропользования.

Важным элементом в освоении недр является и соблюдение экологических требований на всех стадиях недропользования, включая прогнозирование, планирование, проектирование. Перечень общих экологических требований при использовании недр предусмотрен как Законом РК «О недрах и недропользовании» (статья 48), так и Экологическим кодексом РК (статья 219).

При общей схожести этих требований они по своему содержанию и смыслу различны, что можно отнести к издержкам законотворческой деятельности. И поскольку именно экологический кодекс Республики Казахстан является специальным нормативным правовым актом, регулирующим отношения в сфере пользования объектами природы и их охраны, то он и должен быть главенствующим при определении экологических требований в сфере недропользования.

ЛИТЕРАТУРА

1. Закон Республики Казахстан от 27 января 1996 года № 2828 «О недрах и недропользовании» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 13.02.2009 г.)

2. Елюбаев Ж.С. Проблемы правового регулирования недропользования: отечественный опыт и зарубежная практика. – Алматы, 2010.

УДК 342.7

А.М. Муканов

Университет «Туран-Астана», г. Астана

КОНСТИТУЦИОННО-ПРАВОВЫЕ ОСНОВЫ ПРАВА СОБСТВЕННОСТИ НА ЗЕМЛЮ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Мақалада Қазақстан Республикасының жерді меншік ретінде пайдаланудың конституциялық құқықтық қырлары қарастырылған.

The article deals constitutional aspects of land as the property of the republic of Kazakhstan using.

Соответствие норм отраслей национального законодательства о собственности на природные ресурсы нормам Основного закона страны является основным критерием оценки их регулятивного значения и потенциала. В концепции Правовой политики Республики Казахстан на период с 2010 до 2020 года подчеркивается необходимость в процессе совершенствования законодательства и ходе правоприменительной деятельности неуклонно следовать принципам верховенства Конституции и соответствия норм актов

нижестоящего уровня актам вышестоящего уровня[1]. В соответствии со ст.6 Конституции РК, земля и ее недра, воды, растительный и животный мир, другие природные ресурсы находятся в государственной собственности. Земля может находиться также в частной собственности на основаниях и пределах, установленных законом. В Земельном кодексе Республики Казахстан установлены нормативные параметры права государственной и частной собственности на землю, что вполне согласуется с положениями Конституции и конкретизирует их. Во-первых, земельное законодательство устанавливает перечень земельных участков которые в соответствии с их целевым назначением находятся в государственной собственности, и перечень земельных участков, которые не могут находиться в частной собственности. Во-вторых, нормы Земельного кодекса о праве собственности представляют собой неотъемлемую часть норм, определяющих правовой режим земель с учетом их категориальной принадлежности. Правовой режим отдельных категорий земель устанавливается вне зависимости от видов собственности, тогда как зависимость последних от категории земель возведена в ранг принципа правового регулирования земельных отношений. В – третьих, Земельный кодекс ограничивает круг субъектов права частной собственности на земельные участки, относит к ним лишь граждан и негосударственных юридических лиц. В-четвертых, право частной собственности на земельные участки ограничено категориальной принадлежностью, конкретным целевым назначением предоставляемых земель.

Так, в частной собственности граждан Республики Казахстан могут находиться земельные участки для ведения крестьянского или фермерского хозяйства, личного подсобного хозяйства, лесоразведения, садоводства, индивидуального жилищного и дачного строительства, а также предоставленные (предоставляемые) под застройку или застроенные производственными и непроизводственными, в том числе жилыми, зданиями (строениями, сооружениями) и их комплексами, включая земли, предназначенные для обслуживания зданий (строений, сооружений) в соответствии с их назначением.

При выходе гражданина, являющегося собственником земельного участка, предоставленного для ведения крестьянского или фермерского хозяйства, личного подсобного хозяйства, лесоразведения, садоводства и дачного строительства, из гражданства Республики Казахстан право собственности подлежит отчуждению или переоформлению. В-пятых, размеры земельных участков, предоставляемых в частную собственность, строго регламентируются законодательством.

Земельные участки предоставляются гражданам Республики Казахстан бесплатно в частную собственность в следующих размерах:

- 1) для ведения личного подсобного хозяйства (включая приусадебный и полевой наделы) в сельской местности – 0,25 гектара на неорошаемых и 0,15 гектара на орошаемых землях;
- 2) для индивидуального жилищного строительства – 0,10 гектара;
- 3) для садоводства, а также дачного строительства – 0,12 гектара.

Повторное бесплатное предоставление земельных участков для указанных целей не допускается.

Предельные (максимальные) размеры земельных участков, которые могут находиться в частной собственности, устанавливаются решениями представительных местных и исполнительных органов.

Предельные размеры земельных участков, предоставляемых для ведения товарного сельскохозяйственного производства, устанавливаются Правительством республики.

Установление нормативных параметров права частной собственности на земельные участки различного целевого назначения не является особенностью казахстанского законодательства, оно в той или иной мере является характерным для всех стран бывшего социалистического лагеря.

Таким образом, закрепленный в земельном законодательстве приоритет права государственной собственности в отношении отдельных категорий земель, исчерпывающее определение конкретного целевого назначения земель, предоставляемых в частную собственность, позволяют четко определить сферы государственной и частной собственности на землю, не допуская их смешения, устанавливая порядок перехода земель одной формы собственности в другую в строго ограниченных случаях. Вместе с тем, нормы Земельного кодекса, закрепляющие деление земель лесного фонда на земли государственного и частного лесного фондов, противоречит Конституционной норме о государственной собственности на леса. Пункт 4 статьи 128 ЗК, который относит к землям частного лесного фонда, земли, покрытые искусственными лесами, агролесомелиоративными насаждениями, плантационными насаждениями специального назначения, созданными за счет средств физических и негосударственных юридических лиц, и агролесомелиоративными насаждениями, созданными за счет бюджетных средств на землях, предоставленных им в частную собственность или долгосрочное землепользование, с целевым назначением для лесоразведения, противоречит ст. 6 Конституции РК, согласно которой леса составляют государственную собственность. Исходя из правового режима лесов, соответственно и земли лесного фонда должны находиться только в государственной собственности. Чтобы избежать противоречий с Конституцией, следует отказаться от термина «частный лесной фонд» как в земельном, так и в лесном законодательстве. Согласно ст. 6 ЛК, в состав лесного фонда входят все леса, находящиеся на землях всех категорий земель, а также земли лесного фонда, не покрытые лесной растительностью, но предоставленные для нужд лесного хозяйства. Однако в ней предусматривается деление лесного фонда на государственный и частный, что противоречит Основному закону страны и представляется ошибочным и в методологическом плане. Является общепризнанным, что объектом права частной собственности выступают лишь индивидуально определенные вещи. Лесной фонд является юридическим понятием леса как объекта природы и природного ресурса и выступает объектом управления и правовой охраны, но не объектом вещных прав.

Нуждаются в существенной корректировке и нормы Земельного кодекса, допускающие право частной собственности граждан и негосударственных юридических лиц на земельные участки сельскохозяйственного назначения для лесоразведения. Они хотя формально и не выходят за пределы действующего конституционного правового поля, но создают юридические лазейки для нарушения нормы конституции о государственной собственности на леса. Оговорка законодателем того, что для лесоразведения предоставляются лишь земли сельскохозяйственного назначения, только запутывает вопрос о правовом режиме этих земель, поскольку целевое назначение участка вызывает закономерный вопрос о степени применимости к определению его правового режима лесного законодательства. Ведь, в соответствии с Лесным кодексом Республики Казахстан, к лесному фонду наряду с лесами относятся и земли, предназначенные или предоставленные для нужд лесного хозяйства. Представляется более логичным и соответствующим современным реалиям закрепление в Земельном кодексе возможности предоставления земель сельскохозяйственного назначения и земель лесного фонда для разведения многолетних насаждений, которые рассматриваются как в земельном, так и в гражданском законодательстве как особый вид недвижимого имущества.

В соответствии со ст.117 ГК РК, к недвижимому имуществу (недвижимые вещи, недвижимость) относятся: земельные участки, здания, сооружения, многолетние насаждения и иное имущество, прочно связанное с землей, то есть объекты, перемещение которых без несоразмерного ущерба их назначению невозможно [2].

Сохранение в земельном и лесном законодательстве термина «частный лесной фонд» открывает путь к приватизации лесного земельного фонда и соответствующих лесных ресурсов, что является недопустимым, поскольку все леса в республике являются защитными. К тому же широкая трактовка термина лесоразведение может привести к тому,

что владельцы личных подсобных хозяйств, дачных и садовых участков могут оказаться и владельцами частного лесного фонда. Ведь нормы Земельного кодекса о праве частной собственности на земельные участки, предоставленные для ведения личного подсобного хозяйства, садоводства, дачного и индивидуального жилищного строительства, ограничились лишь воспроизводством весьма аморфных формулировок прежнего закона о земле. По ним трудно установить, чем отличается садовый участок от дачного участка или от земель личного подсобного хозяйства.

Как справедливо подчеркивает Б.В.Ерофеев, нормы о предоставлении земель в частную собственность для садоводства, личного подсобного хозяйства, дачного строительства иногда становятся лазейкой для необоснованного изъятия и изменения целевого назначения особо ценных и охраняемых земель[3,с.87].

В связи с этим заслуживает пристального внимания опыт регулирования правового режима данных участков в Российском земельном кодексе.

Российское земельное законодательство садовым земельным участком признает земельный участок, предоставленный гражданину или приобретенный им для выращивания плодовых, ягодных, овощных, бахчевых или иных сельскохозяйственных культур и картофеля, а также для отдыха, с правом возведения жилого строения без права регистрации проживания в нем и хозяйственных строений и сооружений.

Под огородным земельным участком понимается земельный участок, предоставленный гражданину или приобретенный им для выращивания ягодных, овощных, бахчевых или иных сельскохозяйственных культур и картофеля с правом или без права возведения жилого некапитального строения и хозяйственных строений и сооружений в зависимости от разрешенного использования земельного участка, определенного при зонировании территории.

Закон признает дачным земельным участком участок, представленный гражданину или приобретенный им в целях отдыха с правом возведения жилого строения или жилого дома с правом регистрации проживания в нем и хозяйственных строений и сооружений, а также с правом выращивания плодовых, ягодных, овощных, бахчевых или иных сельскохозяйственных культур и картофеля.

Не вызывает сомнения, что развернутое правовое регулирование конкретного целевого назначения этих земельных участков позволит четко индивидуализировать садовые, дачные, огородные участки как объекты права частной собственности, призванные удовлетворять разнообразные социально-культурные потребности населения, содействуя тем самым реализации потенциала Основного закона страны через текущее законодательство и правоприменение.

ЛИТЕРАТУРА

1. Концепция правовой политики Республики Казахстан на период с 2010 до 2020 года\ \ Казахстанская правда от 27 августа 2009 года, № 205.
2. Гражданский кодекс Республики Казахстан.
3. Ерофеев Б.В. Земельное право России. – М.: ООО Профобразование», 2001. – 656 с.

УДК 342.7

Е.Е. Нұғыманов

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана қаласы

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ ЖЕРДІ ҚОРҒАУДЫҢ КОНСТИТУЦИЯЛЫҚ ҚҰҚЫҚТЫҚ НЕГІЗДЕРІ

В статье рассматриваются конституционно правовые основы защиты земли.

The article deals with constitutional legal basis of the land protection.

Қазақстан Республикасының Конституциясының 6-бабына сәйкес Қазақстан Республикасында мемлекеттік меншік пен жеке меншік танылады және бірдей қорғалады. [1]

Қазақстан Республикасының Жер кодексіне сәйкес, жерді қорғау дегеніміз – қоршаған ортаның бір бөлігі ретінде жерді қорғауға жерді ұтымды пайдалануға жерді орман және ауылшаруашылығы айналымынан негізсіз алып қоюды болдырмауға, сондай-ақ топырақтың құнарлығын қалпына келтіруге бағытталған құқықтық, ұйымдық, экономикалық, техникалық және басқа-да іс шаралар жүйесін қамтиды. [2]

Жерді қорғау шаралары жоспарлық және бағдарламалық-мақсаттық құжаттар мен материалдарда ескеріледі, Қазақстан Республикасының әлеуметтік-экономикалық дамуының жоспарлауының жобаларына, ұлттық және мемлекеттік бағдарламалар мен тұжырымдамаларға қосылады. Осы саладағы жоспарлаудың ерекшелігі болып, жерді қорғау шараларын жүзеге асыру бойынша арнайы бағдарламаларды әзірлеу болып табылады. [3]

Жерді қорғау қоршаған ортаның бір бөлігі ретінде жерді қорғауға, жерді ұтымды пайдалануға, жерді ауыл шаруашылығы мен орман шаруашылығы айналымынан негізсіз алып қоюды болдырмауға, сондай-ақ топырақтың құнарлылығын қалпына келтіру мен арттыруға бағытталған құқықтық, ұйымдық, экономикалық, технологиялық және басқа да іс-шаралар жүйесін қамтиды.

Жерді қорғау мақсаттарына келесілерді жатқызуға болады:

1) өндірістің экологиялық қауіпсіз технологияларын ынталандыру және орман мелиорациялық, мелиорациялық және басқа да іс-шараларды жүргізу арқылы жердің тозуы мен бүлінуін, шаруашылық қызметтің басқа да қолайсыз зардаптарын болдырмау;

2) тозған немесе бүлінген жерді жақсарту мен қалпына келтіруді қамтамасыз ету;

3) жерді оңтайлы пайдаланудың экологиялық нормативтерін тәжірибеге енгізу болып табылады.

Жер учаскелерінің меншік иелері мен жер пайдаланушылар:

1) жерді құнарсызданудан және шөлейттенуден, су және жел эрозиясынан, селден, су басудан, батпақтанудан, қайталап сортаңданудан, құрғап кетуден, тапталудан, өндіріс пен тұтыну қалдықтарымен, химиялық, биологиялық, радиоактивті және басқа да зиянды заттармен ластанудан, басқа да бүліну процестерінен қорғауға;

2) ауыл шаруашылығы жерін карантиндік зиянкестер мен өсімдік ауруларын жұқтырудан, арамшөп, бұта мен шілік басып кетуден, жердің жай-күйі нашарлауының өзге де түрлерінен қорғауға;

3) бүлінген жерді жаңғыртуға, оның құнарлылығын және жердің басқа да пайдалы қасиеттерін қалпына келтіру мен оны шаруашылық айналымына уақтылы тартуға;

4) жердің бүлінуімен байланысты жұмыстар жүргізілген кезде топырақтың құнарлы қабатын сыдырып алуға, сақтауға және пайдалануға бағытталған іс-шаралар жүргізуге міндетті.

Жердің тозуын болдырмау, топырақтың құнарлылығын және ластанған аумақтарды қалпына келтіру мақсатында, сондай-ақ ауыл шаруашылығының тозған алқаптарының, химиялық, биологиялық, радиоактивті және басқа да зиянды заттардың жол берілетін шектегі қоспаларының және жол берілетін шектегі әсер деңгейінің белгіленген нормативтерінен артық ластанған, өндіріс және тұтыну қалдықтарымен, ақаба сулармен

ластанған жердің, сондай-ақ, карантиндік зиянкестер мен өсімдік аурулары жұққан жердің топырақ құнарлылығын қалпына келтіру мүмкін болмаған жағдайларда Қазақстан Республикасының Үкіметі белгілейтін тәртіппен жерді сақтап қою көзделеді.

3. Жер учаскелерінің меншік иелері мен жер пайдаланушылардың жерді ұтымды пайдалану мен қорғауға мүдделілігін арттыру мақсатында бюджет заңдарында және салық туралы заңдарда белгіленген тәртіппен жерді қорғау мен пайдалануға экономикалық ынталандыру жүзеге асырылуы мүмкін.

Жерді пайдалану мен қорғауды мемлекеттік бақылау мемлекеттік бақылаудың міндеттері болып мемлекеттік органдардың, жеке, заңды тұлғалардың және лауазымды адамдардың Қазақстан Республикасы жер заңдарының сақталуын, Қазақстан Республикасы заңдарының бұзылуын анықтауды және жоюды, азаматтар мен заңды тұлғалардың бұзылған құқықтарын қалпына келтіруді, жер учаскелерін пайдалану ережелерінің сақталуын, жер кадастры мен жерге орналастыру ісінің дұрыс жүргізілуін және жерді ұтымды пайдалану мен қорғау жөніндегі іс-шаралардың орындалуын қамтамасыз ету болып табылады.

Жерді пайдалану мен қорғауды мемлекеттік бақылауды жер ресурстарын пайдалану жөніндегі орталық уәкілетті орган мен оның аумақтық органдары, сондай-ақ өзге де уәкілетті органдар өз құзыреті шегінде жүзеге асырады.

Жерді пайдалану мен қорғауды мемлекеттік бақылауды жүзеге асыратын өзге де мемлекеттік органдар мыналар: қоршаған ортаны қорғау саласындағы уәкілетті орган; санитарлық-эпидемиологиялық қызметтің мемлекеттік органдары; сәулет, қала құрылысы және құрылыс істері жөніндегі уәкілетті орган; ауыл, орман, аңшылық және балық шаруашылығы, ерекше қорғалатын табиғи аумақтар, су ресурстарын пайдалану мен қорғау саласындағы уәкілетті орган; жер қойнауын пайдалану және қорғау саласындағы уәкілетті орган болып табылады.

Жердің пайдаланылуы мен қорғалуын мемлекеттік бақылау тексеру нысанында және өзге де нысандарда жүзеге асырылады. Мемлекеттік бақылау жерге түгендеу жүргізу, зерттеп-қарау, жерді пайдаланумен байланысты схемалар мен жобаларды әзірлеу, жердің мемлекеттік кадастрын және мониторингін жүргізу кезінде де жүзеге асырылады.

Жерді пайдалану мен қорғауды мемлекеттік бақылауды жүзеге асыратын лауазымды адамдарға жатады:

1) Қазақстан Республикасының Жерді пайдалану мен қорғау жөніндегі бас мемлекеттік инспекторы;

2) тиісті әкімшілік-аумақтық бірліктердің жерді пайдалану мен қорғау жөніндегі бас мемлекеттік инспекторлары;

3) жерді пайдалану мен қорғау жөніндегі мемлекеттік инспекторлар жатады.

Жерді пайдалану мен қорғауды мемлекеттік бақылауға жетекшілікті Қазақстан Республикасының Жерді пайдалану мен қорғау жөніндегі бас мемлекеттік инспекторы жүзеге асырады. Жер ресурстарын басқару жөніндегі орталық уәкілетті органның басшысы Қазақстан Республикасының Жерді пайдалану мен қорғау жөніндегі бас мемлекеттік инспекторы болып табылады.

Облыстардың (республикалық маңызы бар қаланың, астананың) жер ресурстарын басқару жөніндегі аумақтық органдарының басшылары тиісті әкімшілік-аумақтық бірліктердің жерді пайдалану мен қорғау жөніндегі бас мемлекеттік инспекторлары болып табылады.

Жерді пайдалану мен қорғау жөніндегі бас мемлекеттік инспекторларда Қазақстан Республикасының Мемлекеттік елтаңбасы бейнеленген және өзінің атауы бар құжаттардың бланкілері болады.

Жерді пайдалану мен қорғау жөніндегі бас мемлекеттік инспекторларға және мемлекеттік инспекторларға белгіленген тәртіппен мөр мен куәлік беріледі.

Жерді пайдалану мен қорғау мәселелері жөніндегі мемлекеттік бақылауды жүзеге асыратын органның өз құзыреті шегіндегі нұсқаулары барлық мемлекеттік органдар, жер учаскелерінің меншік иелері мен жер пайдаланушылар үшін міндетті болып табылады.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Қазақстан Республикасының Конституциясы, 30.08.1995 ж.
2. Еркінбаева Л.Қ., Г.Т. Айғаринова Қазақстан Республикасының жер құқығы (жалпы және ерекше бөлімдер). –Алматы: Жеті жарғы, 2010 ж.
3. Қазақстан Республикасының Жер кодексі 20.06 2003 ж.

ЭКОНОМИКА

УДК 334.735

В.Д. Борисов

*Финансово-экономический институт Северо-Восточного федерального университета
им. М.К. Аммосова e-mail: mqgo_fei@mail.ru*

КОНКУРЕНТНЫЕ ПРЕИМУЩЕСТВА ПОТРЕБИТЕЛЬСКОЙ КООПЕРАЦИИ

Мақалада Ресей Федерациясы мен Саха Республикасының арасындағы тұтынушылық кооперация бағыттары қарастырылған. Тұтынушылық кооперацияның артықшылық жүйесі келтірілген.

The article deals with directions of users cooperation in Russian Federation and Republic of Sakha, system of advantages in users cooperation is adduced.

Система потребительской кооперации Российской Федерации представляет собой негосударственную, многоотраслевую, некоммерческую организацию. Она является уникальной, самобытной системой, реализующей социальную миссию. Это то, что отличает ее от различных коммерческих структур и других субъектов рынка и обеспечивает ее жизнеспособность. Кооперативная самобытность – это уникальная природа потребительской кооперации, сочетающая общественную и хозяйственную системы, статус некоммерческой организации, социально ориентированной системы, кооперативную идеологию и культуру, принципы и ценности кооперации, нормы нравственности в бизнесе и в взаимоотношениях.

Кооперативная самобытность сложилась в течении 180 лет существования потребительской кооперации в России и является достижением этого исторического периода.

Потребительская кооперация Российской Федерации – наиболее массовая кооперативная организация. Потребительские общества и их союзы подвержены воздействию конкурентной среды, поэтому должны эффективно осуществлять предпринимательскую деятельность.

Отличие потребительских кооперативов от других субъектов рынка состоит в том, что эта деятельность ставит цель – удовлетворение материальных и иных потребностей членов кооператива, более справедливое разделение доходов, развитие демократических форм управления.

Развитие институциональных форм кооперации в России в период реформирования идет по пути расширения их многообразия. Обслуживая в основном сельское население, потребительская кооперация взяла на себя функции создания торговой и производственной инфраструктуры, обустройства села, экономической и социальной защиты сельского населения (и не только пайщиков), то есть выполняет функции, свойственные государству.

Социальные услуги населению, оказываемые потребительской кооперацией, выделяют ее из ряда обычных организаций. Еще А.В. Чаянов в работе, опубликованной в

1918 году, писал: «Наблюдая развитие крестьянской кооперации за последнее десятилетие, мы должны признать, что ей удалось заметно оттеснить капиталистические формы хозяйства со многих народнохозяйственных позиций, что она постепенно становится одной из крупнейших основ современной народнохозяйственной жизни и, по нашему глубочайшему убеждению, постепенно создает, в параллель капитализму, народнохозяйственную систему трудового кооперированного хозяйства, не уступающую в рамки законов и явлений капиталистического строя и сосуществующую с ним» [4, с. 40]. Это высказывание относится как к крестьянской сельскохозяйственной, так и к потребительской кооперации. Развивая мысль А.В. Чаянова, наш современник Ю.И. Грушаев отмечает следующее: «...кооперация сосуществует как с капитализмом, так и с социализмом, то есть особая система, особый экономический строй, имеющий свои корни в народной традиции, а «ветки» - в социальной философии».

Российская потребительская кооперация продает пайщикам товары гарантированного качества по льготным ценам или при условии последующего возврата части стоимости товара; закупает у пайщиков продукцию их подсобных хозяйств, ремесленных изделий, народных промыслов, охоты и рыболовства, дикорастущие ягоды, грибы, орехи, лекарственные травы; оказывает услуги транспорта, жилищно-коммунальные, ритуальные, культурно-просветительские, консультационные; способствует получению образования и информации. Такая деятельность соответствует принципам международного кооперативного движения.

В работах ряда экономистов, в том числе Намхановой М.В., предлагается следующее определение миссии потребительской кооперации: «Миссия – это функционирование кооперативной системы во благо пайщиков, работников, а также общества в целом» [3]. Это определение следует дополнить тем, что потребительская кооперация осуществляет свою деятельность не только во благо пайщиков, работников, но и всего сельского населения и общества в целом.

Социальная миссия потребительской кооперации состоит в защите социальных и экономических интересов пайщиков и всего сельского населения. Она проявляется в ряде аспектов:

- создание условий для демократии;
- главенствующая роль пайщиков;
- обеспечение занятости сельского населения на основе сохранения существующих и создания новых рабочих мест;
- борьба с бедностью, формирование доходов сельского населения;
- забота о нетрудоспособных, инвалидах, пенсионерах;
- кооперативное и профессиональное обучение, просветительская деятельность;
- привлечение в органы управления и контроля женщин и молодежи;
- обеспечение гарантированной закупки товарной сельскохозяйственной продукции населения;
- товарный кредит населению;
- обслуживание бюджетных организаций;
- организация школьного питания;
- содержание планово-убыточных предприятий;
- доставка социально значимых товаров в отдаленные населенные пункты и их реализация по ценам ниже рыночных;
- транспортные и другие услуги.

Одновременно потребительская кооперация – хозяйственная организация, занимающая значительный сегмент сельского внутреннего рынка потребительских товаров. Ее самобытность проявляется и в финансово-хозяйственной деятельности. Каждая организация потребительской кооперации осуществляет на внутреннем рынке единый

замкнутый процесс воспроизводства, то есть производство – распределение – обмен и потребление.

Потребительская кооперация с самого возрождения способствовала формированию сельского внутреннего рынка. Характерными особенностями данного рынка выступают:

- насыщение товарами первой жизненной необходимости;
- использование местных ресурсов сырья;
- сочетание крупных и мелких производителей;
- участие фермерских (крестьянских), домашних хозяйств, промысловых и индивидуальных производителей.

Сохранение внутреннего сельского рынка, смягчение негативных результатов глобализации – историческое предназначение потребительской кооперации. Присутствие потребительской кооперации на рынке обуславливает в известной мере его стабилизацию.

Уникальная природа кооперации, заключающая в себе единство экономического и социального, сыграла роль жизнеобеспечивающего фактора в истории российской потребительской кооперации.

Кооперативным преимуществом являются ценности и принципы кооперативного движения, этика и деловая компетенция, нравственные ценности в бизнесе и в жизни, обеспечивающие стабильность системы и формирующие привлекательный образ кооперации. Кооперативное движение основывается на принципах, выработанных в результате его почти двухсотлетней истории и официально сформулированных и закрепленных 31 конгрессом Международного Кооперативного Альянса, состоявшимся в 1995 году в Манчестере. Кооперативные принципы представляют собой совокупность экономических, социальных, нравственных, организационных правил, имеющих основополагающее значение для кооперативной деятельности. Они носят исторический характер и основаны на кооперативных ценностях.

Ценности кооперации – это ориентир для кооператоров, воплощающий в себе образ кооперативного идеала, то есть высшей цели совместной деятельности кооператоров.

Закон РФ «О потребительской кооперации (потребительских обществах, их союзах) в Российской Федерации» официально закрепил за пайщиками статус хозяина потребительской кооперации и способствовал дальнейшему укреплению социальной базы, демократических основ системы.

Кооперативным преимуществом, гарантирующим надежность системы, является собственная социальная база – члены пайщики. Благодаря им потребительская кооперация имеет постоянных (гарантированных) покупателей, кредиторов, постоянных сдатчиков сельскохозяйственной продукции, дикорастущих, продукции народных промыслов и индивидуальной трудовой деятельности.

Потребительская кооперация Республики Саха (Якутия) на начало 2000 г. объединяла 125,2 чел., 2011г. – 42 тыс. чел. Снижение численности пайщиков получается в результате перерегистрации. По личному заявлению ни один пайщик не вышел. Задача кооперативного менеджмента – остановить этот процесс, выработать систему мер для укрепления социальной базы на основе активизации кооперирования населения и увеличения численности пайщиков. Рост социальной базы необходим для увеличения объемов деятельности, улучшения обеспечения оборотными средствами, наращивания социально - экономического потенциала потребительской кооперации.

Основу системы составляют потребительские общества. От их экономического и социального аспекта зависит существование и развитие потребительской кооперации в целом. Организации потребительской кооперации Республики Саха (Якутия) успешно конкурируют с другими организациями на рынке потребительских товаров.

Демографический состав населения оказывает влияние на деятельность потребительской кооперации (рис. 1). Доля сельского населения возросла на 2,7 пункта, что создает объективные предпосылки для расширения своего присутствия на потребительском

рынке. Потребительская кооперация, функционирующая в сельской местности, снижает социальную конфликтность сельского населения, которую она обслуживает (формирование денежных доходов, создание новых рабочих мест, обеспечение занятости, предоставление льгот не только пайщикам, но и всему сельскому населению).

Потребительская кооперация Республики Саха (Якутия), выполняя свою социальную миссию, активно участвует в поддержании уровня жизни сельского населения.

Выполняя первостепенную задачу по борьбе с бедностью и обеспечению занятости сельского населения, потребительская кооперация республики создает новые рабочие места, тем самым способствует трудоустройству граждан.

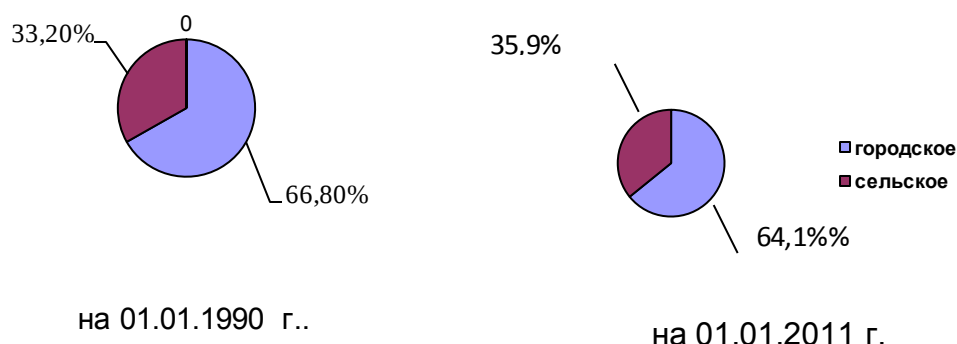

Рис. 1. Состав населения Республики Саха (Якутия) в 1990 и 2010 гг. с учетом предварительных итогов Всероссийской переписи населения в 2010 году.

Преимуществом кооперативной формы деятельности в республике является гибкость реагирования на рыночные изменения за счет преобладания мелких и средних предприятий. Кооперативы готовы отвечать постоянно меняющимся потребностям людей в сложных экономических, социальных и культурных условиях.

Для потребительской кооперации республики стратегия развития в современных условиях проявляется в сочетании крупномасштабного производства на основе современной техники и технологии со средними и мелкими предприятиями. Это связано с тем, что в республике имеется большое количество небольших населенных пунктов с малым количеством жителей.

Концепции развития потребительской кооперации Российской Федерации и Республики Саха (Якутия) предусматривают увеличение числа пунктов по переработке молока, выпечку хлеба надомниками, расширение сети магазинов на дому, развитие ремесел и народных промыслов. Малые и средние предприятия используют новые технологии мини-производства в выработке макаронных изделий, безалкогольных напитков, переработке молока, хлебопечении. Малое производство также должно быть высокотехнологичным.

Потребительская кооперация республики обслуживает самые отдаленные регионы. В таких регионах снижена конкурентная сила, так как они рассредоточены по огромной территории, населенные пункты малых размеров. Здесь слабая концентрация покупательских потоков, вынужденный досрочный завоз, слабая освоенность местных рынков, что позволяет расширять сферу экономического влияния потребительской кооперации.

Природная среда Республики Саха (Якутия) благоприятна для промысловой деятельности, сбора и закупок недревесной продукции лесов (грибов, ягод, орехов), лекарственных трав. В республике насчитывается более 700 тысяч озер и 400 тысяч рек общей протяженностью более 1,5 миллионов километров, более 40 процентов территории покрыто лесами. Однако следует отметить, что потенциальные возможности природной среды (промысловая деятельность, закупки дикорастущих) еще слабо используются.

Конкурентным преимуществом потребительской кооперации является законодательная база, гарантирующая потребителям обществам и их союзам с учетом их

социальной значимости государственную поддержку. Законодательной базой жизнедеятельности всех видов кооперативных организаций Российской Федерации выступает Закон Российской Федерации «О потребительской кооперации (потребительских обществах, их союзах) в Российской Федерации» в редакции 2000 года. Он предусматривает повышение ответственности руководителей за результаты хозяйственной и социальной деятельности кооперативных организаций.

Органы местного самоуправления в Республике Саха (Якутия), понимая кооперативные преимущества, создают благоприятную среду для потребительской кооперации. Кооперирование выгодно для населения. Население приобретает качественные и относительно дешевые товары, имеет ряд льгот, сдает для реализации сельскохозяйственную продукцию, товары индивидуальной трудовой деятельности по справедливым ценам, не подвергаясь риску обмана, получает возможность трудоустройства. Кооперативные преимущества улучшают жизнь людей.

Органы местного самоуправления имеют реальную возможность увеличения налоговых поступлений от организаций потребительской кооперации с гарантией прозрачности учета и отсутствия сокрытия налогооблагаемой базы, используют опыт укрепления демократических принципов в принятии управленческих решений, приобретают союзника в реализации программ социальной защиты населения. В республике признают кооперативные преимущества в решении крупных социальных программ, таких, как сокращение безработицы и обеспечение занятости, усиление общественного контроля за рациональным использованием природных ресурсов, ограничение теневой экономики и другие.

На деятельность потребительской кооперации оказывают влияние внутрисистемные факторы, которые формируют конкурентную среду. К таким факторам можно отнести: имущественный, кадровый и финансовый потенциал.

Материально-техническая база потребительской кооперации республики совершенствуется, открываются новые предприятия (цеха) по оказанию услуг населению, производственные предприятия, малые предприятия по переработке сельскохозяйственной продукции. Однако не всегда основные средства используются эффективно. Негативное влияние оказывает высокий износ зданий, сооружений и оборудования, низкая эффективность использования производственных мощностей.

Потребительская кооперация имеет имидж социально ориентированной, самобытной системы, который сложился благодаря следованию кооперативной идеологии, ценностям и принципам, программе социальной поддержки пайщиков и всего сельского населения. Реформа потребительской кооперации реализуется тогда, когда экономические интересы пайщиков и потребительских обществ в основном будут совпадать.

Закон предусматривает экономическое участие, экономическую выгоду для пайщиков. Экономическое участие, выгода – приобретение товаров преимущественно в магазинах потребительского общества, поставки сельскохозяйственных продуктов и сырья своему потребительскому обществу, наем транспорта у своего потребительского общества и так далее. Смысл закона таков, что пайщик должен стать постоянным деловым партнером потребительского общества, обеспечивая ему рынок сырья и сбыта и, следовательно, доходы. Такое экономическое участие стимулируется кооперативными выплатами. Кооперативные выплаты установлены законом и определяются как часть доходов потребительского общества, распределяемая между пайщиками пропорционально их участию в хозяйственной деятельности потребительского общества или их паевым взносам.

Кооперативные выплаты производятся в разных формах:

- возврат стоимости купленных в течение года товаров;
- установление торговых скидок со стоимости купленных товаров;
- сезонные скидки пайщикам;
- скидки на стоимость путевок;
- скидки на транспортные услуги.

Формы экономического участия пайщиков и кооперативных выплат должны быть четко прописаны в уставах каждого конкретного потребительского общества с учетом возможностей и реальных потребностей пайщиков. Использование кооперативных выплат пайщикам и льгот сельскому населению повышает экономическую привлекательность системы, способствует увеличению объемов деятельности, росту представительства на рынке потребительских товаров.

Потребительская кооперация Республики Саха (Якутия) обладает высоким экономическим потенциалом, который определяет конкурентные позиции системы на региональном рынке товаров и характеризуется следующими параметрами:

- Потребительская кооперация республики в отраслевом плане сложилась как хозяйственная система универсального типа. Функционирование единого комплекса «заготовка – производство – торговля» способствует росту прибыли, использованию в производственном процессе собственного сырья, выработке и реализации экологически чистых продуктов.

- Отраслевая, функциональная и территориальная диверсификация. Создание новых отраслей и видов деятельности выступает как один из факторов упрочения позиций потребительской кооперации на рынке. Отраслевая диверсификация означает внедрение и развитие таких видов деятельности, как услуги, туризм, гостиничное хозяйство, торговля медикаментами и другие.

- Емкий потребительский рынок. Якутский союз потребительских обществ осуществляет свою деятельность в 14 улусах, численность обслуживаемого населения 339,9 тыс. человек, то есть 35,5 % населения республики

- Самообеспеченность товарными ресурсами. Якутский союз потребительских обществ «Холбос» в 2010 году увеличил на 1,3% объем продукции производственной деятельности.

- Система экономического участия пайщиков.

- Высокий кадровый потенциал.

- Современные технологии учета, отчетности, анализа и планирования информации.

Потребительская кооперация России имеет лучшую в мире систему кооперативного образования. Образование осуществляется многоуровневым подходом на основе среднего, высшего профессионального образования и повышением квалификации. Система образования включает три университета с 48 филиалами, 51 техникум, 5 колледжей, 57 филиалов средних учебных заведений, 2 профессиональных училища.

Работники, пайщики, дети работников и пайщиков получают преимущества при поступлении и обучении в учебных заведениях. В Республике Саха (Якутия) кооперативное образование осуществляется в филиале Сибирского университета потребительской кооперации, колледже и филиале среднего учебного заведения (г. Вилюйск). Работники потребительской кооперации постоянно повышают квалификацию на курсах. Все это положительно отражается на составе кадров руководителей и специалистов.

Кооперативные преимущества, повышение конкурентоспособности потребительских обществ и союзов одновременно работают на социальную экономику, повышают ее потенциал. Кооперативные преимущества создают благоприятную среду для пайщиков, населения, органов местного самоуправления, государства, общества в целом.

Пайщики получают право на экономическое участие и кооперативные выплаты, возможность образования и навыков управления, самоорганизации через участие в общественной и культурной жизни потребительского общества, что составляет их преимущества.

Кооперативные преимущества выступают фактором развития самой системы и объективно способствуют совершенствованию общественных отношений России.

Потребительская кооперация Российской Федерации занимает прогрессивную позицию расширения сферы социальной экономики, наделения правами и обязанностями

потребительских кооперативов для глубокого проникновения социальной экономики во все сферы жизнедеятельности.

Потребительская кооперация комплексно решает хозяйственные и социальные проблемы на основе коллективной солидарности и ответственности.

Таким образом:

- существование потребительской кооперации как социально ориентированной системы является жизненной необходимостью для развития социальной экономики России;
- многие социальные функции в России наиболее эффективно решаются потребительской кооперацией. Расширение влияния этих функций усиливает уникальность и преимущества организаций потребительской кооперации, особенно в сельской местности, а через их реализацию – обеспечивает социальную защиту сельского населения;
- потребительские общества и союзы конкурентоспособны за счет кооперативных преимуществ, наиболее эффективно реализуют свои преимущества, если стратегии развития соответствуют целям и миссии, присущим потребительской кооперации как социально ориентированной системе. По мнению одного из исследователей экономических отношений потребительской кооперации Т.Г. Храмцовой, «Потребительской кооперации необходимо решить три взаимосвязанные стратегические задачи:
 - во-первых, обеспечение реализации социальной миссии, формирование и сохранение имиджа социально ориентированной системы для пайщиков, всего сельского населения, органов местного самоуправления и государства;
 - во-вторых, сохранение и расширение социальной базы на основе кооперирования населения и выполнения социальных функций, то есть решение задачи первого уровня;
 - в-третьих, достижение экономического роста на основе сохранения и эффективного использования кооперативной собственности и обеспечения безубыточной деятельности».

- По нашему мнению, кооперативные преимущества можно оценить с позиции:

- преимуществ социальной системы;
- инфраструктурных преимуществ;
- преимуществ хозяйственной системы;
- рыночных преимуществ;
- преимуществ для пайщиков;
- преимуществ для населения;
- преимуществ для органов местного самоуправления;
- преимуществ для государства;
- преимуществ для общества.

Преимущества социальной системы:

- наличие членов-пайщиков, формирующих социальную базу кооперативов;
- имидж социально-ориентированной системы, обеспечивающей удовлетворение пайщиков в товарах и услугах, повышение доходов пайщиков и населения;
- использование кооперативных принципов и ценностей для обеспечения устойчивого развития системы и формирования ее имиджа;
- социальная мотивация, побуждающая к эффективной коммерческой деятельности и поддержка государственных и муниципальных органов власти.

Инфраструктурные преимущества:

- наличие широкой стационарной сети розничных торговых предприятий, общественного питания, производственных цехов и бытового обслуживания;
- розничные торговые предприятия потребительской кооперации являются коммуникационными центрами по предоставлению комплекса услуг населению;
- предприятия потребительской кооперации являются самообразующими хозяйственными субъектами, формирующими местные кадры;

- наличие высокого кадрового потенциала.

Преимущества потребительской кооперации как хозяйственной системы:

- организационное единство системы: ее организаций и отраслей, единство экономических интересов структурных единиц, позволяющих обеспечить целостность и устойчивость системы;
- репутация надежного партнера, обеспечивающая хозяйственные связи с поставщиками товаров;
- наличие интеграции, позволяющей создать полный воспроизводственный цикл.

Рыночные преимущества:

- наличие устойчивого сегмента потребителей в лице пайщиков;
- возможность гарантированного ресурсного обеспечения за счет приема продукции у пайщиков и обслуживаемого населения;
- наличие собственного рынка кредитных ресурсов в лице пайщиков;
- наличие собственной ресурсной базы, позволяющей проводить гибкую ценовую политику;
- проникновение на разные сегменты внутреннего и внешнего рынков;

Преимущества для пайщиков:

- удовлетворение потребностей пайщиков в товарах и услугах;
- право на участие в органах управления и наличие навыков управления; самоорганизация в общественной и культурной жизни потребительского общества;
- экономическое участие пайщиков в хозяйственной деятельности;
- получение дополнительных доходов;
- право на образование в учебных заведениях потребительской кооперации;
- право на получение информации о деятельности организации потребительской кооперации.

Преимущества для населения:

- возможность приобретения товаров и услуг в предприятиях потребительской кооперации;
- трудоустройство граждан за счет создания новых рабочих мест в организациях потребительской кооперации;
- предоставление ряда услуг;
- реализация сельскохозяйственной и другой продукции в предприятия потребительской кооперации.

Преимущества для органов местного самоуправления:

- приобретение союзника в реализации социальных затрат региона и управление партнерских связей;
- возможность увеличения доходной части местного бюджета за счет регулярных налоговых поступлений от организаций потребительской кооперации.

Преимущества для государства:

- возможность совместной реализации глобальных задач устойчивого развития путем привлечения организаций потребительской кооперации к реализации федеральных социально-экономических программ;
- укрепление международных связей организацией потребительской кооперации, способствующих решению социально-экономических задач совместно с международным кооперативным сообществом.

Преимущества для общества:

- поддержание социальной стабильности организациями потребительской кооперации;
- обеспечение устойчивости экономического и социального развития;

• развитие сотрудничества на местном, региональном, национальном и международном уровнях.

Региональные особенности республики формируют внутренний рынок. Учитывая факторы, влияющие на внутренний рынок, определены ориентиры социально-экономического развития, которые обозначены в стратегии развития республики. Потребительская кооперация, имеющая кооперативные преимущества, нашла определенную нишу в данной стратегии.

ЛИТЕРАТУРА

1. Борисов В.Д. Актуальные проблемы кооперации на примере потребительской кооперации. - Якутск: Издательство ЯНЦ СО РАН, 2008. – 396 с.
2. Намханова М. В. Стратегическое управление в потребительской кооперации: Учебное пособие. – Новосибирск: СибУПК, 2000. – 320 с.
3. Храмцова Т. Г. Роль потребительской кооперации в социализации экономики: Учеб. пособие. – Новосибирск: СибУПК, 2002. – 104 с.
4. Чаянов А.В. Организация крестьянского хозяйства. – М.: Экономика, 1989. – 492 с.

УДК 330.101

Н.А. Бровко

Кыргызско – Российский Славянский университет

nbrovko@list.ru

ОБРАЗОВАНИЕ ЕВРАЗИЙСКОЙ ГЕОЭКОНОМИЧЕСКОЙ ИНТЕГРАЦИОННОЙ СИСТЕМЫ: ПРИНЦИПЫ КОМПЛЕМЕНТАРНОСТИ

Мақалада элемдік сауда – экономикалық топтардың салыстырмалы талдауы келтірілген. Экономикалық тұтастықты дамытудың жалпы заңдылықтары мен айрықша белгілері анықталған

This article deals with comparative analysis of available world trade and economic groups general regularities and features of economical integration development were elicited.

Совокупность экономических форм (производственных отношений), возникающих в процессе межстранового взаимодействия национальных структурных секторов, сегментов, отраслей, территориальных и межотраслевых комплексов, институтов и функциональных сфер, образует *интеграционную экономическую систему*.

Геоэкономическая концепция интеграционных систем, основанная на принципах системного подхода, определяет интеграционную экономическую систему определенной группы стран, объединенных между собой относительно масштабными и устойчивыми интеграционными связями. Возникновение таких связей является результатом действия закона международного разделения труда, исторических, культурных, политических факторов. Системный подход представляет собой направление методологии исследования, в основе которого лежит рассмотрение объекта как целостного множества элементов в совокупности отношений и связей между ними. При этом элементами системы являются входящие в интеграционную экономическую систему страны, свойства элементов (экономические характеристики стран), определяющие их место в системе, а совокупность отношений и связей между ними дает представление о строении и функционировании системы. Территориальная общность, хозяйственная специализация стран выступают системообразующими факторами интеграционной экономической системы. При анализе интеграционной экономической системы важно применение системно-исторического метода, позволяющего выяснить условия их возникновения, этапы, современное состояние и перспективы развития. Концепция интеграционных экономических систем может быть применена к прогнозированию и моделированию интеграционных процессов в конкретных

геоэкономических регионах. **Геоэкономические регионы** различаются в зависимости от характера их основных ресурсов и типа хозяйственной деятельности. В глобальной геоэкономической конструкции можно выделить шесть основных геоэкономических регионов: 1) Новый Север – транснациональный регион, основой деятельности которого является «шпальная экономика»; 2) Запад – расположен в североатлантическом регионе, его основная специализация – создание высоких технологий и высокотехнологичное производство, которые с определенными ограничениями тиражируются затем в другие регионы планеты; 3) Новый Восток – расположен в основном в районе Большого тихоокеанского кольца; основа хозяйственной деятельности – массовое промышленное производство, включая наукоемкие и высокотехнологичные товары; 4) Юг – располагается преимущественно в тропической и субтропической зонах; основа геоэкономической ориентации – производство различных видов природного сырья; 5) Северная Евразия – геоэкономическая ориентация имеет смешанный характер, объединяя производство сырья и высокотехнологической продукции; возможная ориентация: производство широкого круга нововведений («интеллектуального сырья»), как инженерных, так и социальных; 6) Глубокий Юг – транснациональное пространство криминальной и околокриминальной (теневой) экономики, геоэкономический андеграунд.

По мнению А. Кошанова, интеграционный процесс охватывает отдельные звенья целостной системы, в которую однозначно входят:

1) рыночное обращение (происходящее благодаря либерализации торговли и росту потоков факторов производства), при этом включая обращение товаров, услуг, денежной массы, ценных бумаг и т.д. – это так называемая «поверхностная» (или «мягкая») интеграция;

2) непосредственно производственный процесс (глубокая интеграция);

3) институциональные отношения (на уровне фирм, предпринимательских союзов, национальных правительств, международных, межправительственных и национальных организаций)¹.

Выявлена гипотеза собственной классификации видов экономической интеграции:

По сферам взаимодействия: социальная интеграция, финансовая интеграция, валютная, финансовая, производственная, технологическая.

По уровням экономического сотрудничества: институциональная интеграция, корпоративная интеграция, интеграция рынков, конвергенция экономик.

По эволюционно-системному признаку: интеграция в рамках зоны свободной торговли, интеграция рынков, интеграция в рамках единого экономического пространства, интеграция в рамках валютного и политического союза.

По географическому признаку: Североамериканская, Европейская, Евразийская Южноамериканская, Латиноамериканская, Азиатская и др.

В методологическом, теоретическом и практическом аспектах важно определить место такого объединения в сложной многоуровневой структуре глобальной хозяйственной системы общества. Это можно сделать на основе декомпозиции по специфическим для каждого его уровня параметрам (масштабам, потенциалу, структуре, функциям, составу, развитию) базовых факторов производства².

Интернационализация производства может развиваться по-разному. Простейшая ситуация – это когда между разными странами устанавливаются устойчивые экономические связи по принципу взаимодополнения (комплементарности). В этом случае каждая страна развивает свой особый набор отраслей, чтобы продавать их продукцию в значительной мере за рубеж, а затем на валютную выручку приобретать товары тех отраслей, которые лучше

¹ Кошанов А. Национальные интересы Казахстана // Общество и экономика. – 2003. – № 6. – С. 15.

² Иншаков О.В. Единство уровней строения объекта, предмета и метода теории хозяйства // Социальная экономика. Международный научно-практический журнал. 2003. № 2. С. 172–177.

развиты в других странах (например, Россия специализируется на добыче и экспорте энергоресурсов, импортируя потребительские промтовары). Страны получают при этом обоюдные выгоды, но их экономика развивается несколько односторонне и сильно зависит от мирового рынка. Именно эта тенденция доминирует сейчас в мировом хозяйстве в целом: на фоне общего экономического роста увеличивается разрыв между развитыми и развивающимися странами. Главными организациями, стимулирующими и контролирующими такого рода интернационализацию в мировом масштабе, являются Всемирная торговая организация (ВТО) и международные финансовые организации, как, например, Международный валютный фонд (МВФ).

Международная производственная кооперация, построенная на принципах комплементарности, вторая предпосылка развития интеграционных блоков, представляет собой такую форму организации производства, при которой работники разных стран совместно участвуют в одном и том же производственном процессе (или в разных процессах, связанных между собой). Так, многие комплектующие детали для американских и японских автомобилей производят в других странах, а на головных предприятиях осуществляется только сборка. По мере развития международной кооперации формируются транснациональные корпорации, организующие производство в международном масштабе и регулирующие мировой рынок. Построение евразийской геоэкономической интеграционной системы основано на принципах взаимодополнения (комплементарности), а иначе и не может быть, ведь единый народнохозяйственный комплекс СССР был основан на этих же принципах.

Технология включения национальной экономики в различные внешние системы (регионального или мирового значения) должна быть тщательно выверенной. Поэтому наиболее важным представляется определить этапность, степень и порог включения. С особой тщательностью, по мнению Э. Кочетова, необходимо соблюдать структурно-экономическую адекватность, способность экономической сопрягаемости. Особенно важно, по мнению Э. Кочетова, соблюдение экономической синхронности и включения основных национальных звеньев, нахождение предельных точек включения, за которыми лежит возможность разрушения национальной экономики в целом либо ее отдельных инфраструктур.

Переход от низших стадий (форм) интеграции к высшим есть этап интеграции. Длительность этапов определяется целым комплексом многообразных факторов внутриэкономического, внешнеэкономического и политического характера.

Классической классификацией стала схема признанного авторитета в данной области западной экономической науки Б. Балашши, которую приняли на вооружение различные международные экономические организации. Б. Балашши предлагает различать сотрудничество и интеграцию. Если процесс сотрудничества предполагает проведение действий, направленных на уменьшение различного рода дискриминаций, то процесс интеграции предполагает уничтожение дискриминации.

Б. Балашши подчеркивает, что государственное регулирование должно не направлять интеграционный процесс, а выравнять условия конкуренции, исправлять несоответствие между национальными экономическими политиками и вести в дальнейшем к более интенсивной опоре на усовершенствование рыночного механизма³.

Б. Балашши различает пять основных форм интеграции (типов интеграционных соглашений). Рассмотрим их, учитывая современные модификации данной теории, внесенные конкретным опытом функционирования Европейского союза и других интеграционных групп.

К числу основных типов интеграционных соглашений следует отнести:
зону свободной торговли;

³ Балашши Б. Теория экономической интеграции. – Л., 1962. – С. 101-188.

таможенный союз;
 единое экономическое пространство;
 экономический союз (в наиболее зрелой форме экономический и валютный союз);
 полную экономическую и политическую интеграцию.

Рассмотрим каждый из выделенных типов подробнее.

Зона свободной торговли. Под ней принято понимать такую форму соглашений, при которой его участники договариваются о снятии таможенных тарифов и квот в отношении друг с другом. Вместе с тем в отношении третьих стран каждый участник зоны свободной торговли имеет право проводить свою собственную внешнеторговую пошлину. Подобная форма интеграции реализуется НАФТА, АСЕАН. Это создает необходимость в «правилах определения происхождения продукции». То есть необходимо выяснить, подлежит ли импортированный в одну из стран-участниц и подвергнутый дальнейшей переработке продукт применению норм, принятых участниками зоны свободной торговли (другими словами, является ли он все еще продуктом третьей страны, у которой он был приобретен, или он уже стал продуктом страны-партнера).

В то же время зона свободной торговли создает неудобство, которое заключается в риске отклонения торговых потоков, когда производители третьих стран могут ввозить свои товары в зону через страны-участницы с самыми низкими таможенными пошлинами, что искажает движение торговых потоков, а также уменьшает таможенные сборы государств-членов сообщества. Обычно создание зоны свободной торговли начинается с двусторонних договоренностей двух тесно сотрудничающих стран, к которым затем присоединяются новые страны-партнеры (так было в НАФТА: сначала – договор США с Канадой, к которому затем присоединилась Мексика). Большинство существующих экономических интеграционных союзов находятся именно на этом начальном этапе.

Таможенный союз. Основное отличие от зоны свободной торговли заключается в том, что участники таможенного союза не только устраняют тарифы и квоты в торговле между собой, но и проводят единую внешнеторговую политику в отношении третьих стран. Согласно статье XXIV ГАТТ, таможенный союз предполагает замену нескольких таможенных территорий одной. При этом таможенные службы на внутренних границах упраздняются, а их функции передаются соответствующим службам на внешних границах единой таможенной территории. При этой форме интеграции существенно меняются товарные потоки, происходит переориентация на импорт из стран-участниц соглашения, что в конечном итоге влияет на изменения в производстве и потреблении продукции.

На наш взгляд, таможенный союз – достаточно логически завершенная форма. В то же время, ограничиваясь сугубо сферой международной торговли, он сам таит в себе внутреннее противоречие, развитие которого неизбежно порождает потребность в переходе к еще более сложным формам торгово-экономических союзов.

Единое экономическое пространство. В добавление к имеющимся преимуществам в рамках таможенного союза данная форма предполагает устранение препятствий для свободного перемещения в рамках стран-участниц всех факторов производства. Сказанное предполагает сближение национальных законодательств, стандартов, а также развитие институциональных основ интеграции, общих органов управления объединительными процессами.

Однако и в этом случае мы вправе говорить о действии тех же факторов, которые привели эти страны от зоны свободной торговли к общему рынку. В принципе, свободное перемещение факторов производства внутри определенной группировки ряда стран должно способствовать более рациональному использованию совокупных ресурсов, развитию разделения труда и специализации производства, оптимизации производственных структур и полному использованию фактора экономии от увеличения масштабов производства. Вместе с тем этому препятствуют различия в экономической политике, проводимой государствами, входящими в общий рынок. В строгом смысле слова последний допускает наличие в данной

области полного разноречия со всеми вытекающими из этого негативными последствиями. Опять имеется проблема, решение которой возможно лишь при условии перехода к более сложным формам торгово-экономических союзов.

Экономический союз. Данная форма предполагает снятие отмеченного выше противоречия путем согласования экономической политики, проводимой странами-участницами. В рамках ЕС проводится единая сельскохозяйственная политика, согласованная промышленная, энергетическая, транспортная, региональная, социальная, научно-техническая политика. Следует обратить внимание на то, что как только процесс согласования экономической политики доходит до определенного уровня, он начинает подчиняться собственной логике и требовать, особенно в том случае, если страна характеризуется высокой степенью открытости своей экономики, все более тесной увязки, охватывающей все больший круг вопросов. Данный процесс получает свое определенное логическое завершение в рамках комплексной и более сложной формы – экономического и валютного союза.

Валютный союз. Создание единой региональной валютной системы, включая создание единого банка, введение единой валюты. Обеспечивается согласование и становление единой валютно-кредитной, скоординированной макроэкономической политики и пр.

Полная экономическая и политическая интеграция.

В данном случае речь идет о превращении единого рыночного пространства в целостное экономическое и политическое образование, что предполагает не просто согласование, но и проведение унифицированной, фактически единой экономической политики, полную унификацию законодательной базы. На этом этапе появляется необходимость и постепенно формируется новый многонациональный субъект международных экономических и политических отношений, происходит движение к созданию единого федеративного или конфедеративного государства.

Таблица 1.

СРАВНИТЕЛЬНЫЕ ХАРАКТЕРИСТИКИ ЕС, НАФТА и АТЭС			
Характеристики	ЕС (с 1958)	НАФТА (с 1988)	АТЭС (с 1989)
Число стран на начало 2009.	16	3	21
Уровень интеграции	Экономический союз	Зона свободной торговли	Формирование зоны свободной торговли
Распределение сил внутри блока	Полицентричность при общем лидерстве Германии	Моноцентричность (США – абсолютный лидер)	Полицентричность при общем лидерстве Японии
Степень разнородности стран-участниц	Наиболее низкая	Средняя	Наиболее высокая
Развитие органов наднационального управления	Система органов наднационального управления (Совет ЕС, Европейская комиссия, Европарламент и др.)	Специальных органов наднационального управления нет	Органы наднационального управления уже есть, но не играют большой роли
Доля в мировом экспорте	40%	17%	42% (без стран НАФТА – 26%)

Между крупнейшими современными экономическими блоками развитых стран – ЕС, НАФТА и АТЭС – есть существенные различия (Табл. 1). Во-первых, ЕС имеет гораздо более высокий уровень интеграции, что является результатом ее более долгой истории. Во-вторых, если ЕС и АТЭС являются полицентрическими группировками, то в НАФТА ярко видна асимметрия экономической взаимозависимости. Канада и Мексика не столько

партнеры по интеграционному процессу, сколько конкуренты на американском рынке товаров и рабочей силы. В-третьих, НАФТА и АТЭС более разнородны, чем партнеры по ЕС, поскольку включают новые индустриальные страны «третьего мира» (в АТЭС есть даже еще менее развитые страны, такие, как Вьетнам и Папуа-Новая Гвинея). В-четвертых, если в ЕС уже сложилась система надгосударственных органов управления, то в АТЭС эти органы гораздо слабее, а североамериканская интеграция вообще не создала регулирующих взаимное сотрудничество институтов (США не желают реально делить со своими партнерами функции управления). Таким образом, западноевропейская интеграция является более прочной, чем конкурирующие с ней экономические блоки других развитых стран. В «третьем мире» есть несколько десятков региональных экономических союзов (*Прил. 1*), но их значение, как правило, относительно невелико.

Концепция Б. Балаши, развитая другими экономистами (Дж. Мидом, Г. Мюрдалем, Р. Липсеем, Дж. Вайнером и др.), явилась теоретической базой региональной интеграционной политики в Западной Европе и в европейских сообществах. Эти региональные объединения прошли путь от простых форм интеграции к сложным, образовали экономический и валютный союз.

Опыт экономической интеграции (в наиболее развитых формах сфокусированный в рамках ЕС) показал колоссальные сложности создания единого экономического пространства и разную степень заинтересованности в глубине взаимодействия сторон, что не укладывается в принятые схемы. Многообразие моделей интеграции в Северной Америке, Латинской Америке, в Азиатско-Тихоокеанском регионе (АТР), Африке, на Ближнем Востоке, отразившее значительную дифференциацию страновых, региональных и субрегиональных экономических систем, механизмов воспроизводства, других ключевых параметров развития, позволяет видеть и частичную модификацию классической схемы в одних случаях и ее существенную трансформацию в других. История показывает, что не существует ни строгих закономерностей, ни автоматизма между фазами региональной интеграции, все зависит от конкретно-исторических условий в международных экономических отношениях (МЭО), в отдельных странах.

Одной из нетрадиционных, гибких схем (моделей) интеграции является и создание так называемых «треугольников интенсивного роста» в АТР – интеграции приграничных районов нескольких стран. Сегодня эту форму интеграционного хозяйственного взаимодействия активно изучают эксперты Евросоюза, предлагая несколько проектов «треугольников роста», например, типа: Калининградская область РФ – Финляндия – Санкт-Петербург и Ленинградская область и др.

Как в ЕС, так и в Содружестве Независимых Государств (СНГ) реализуется модель «разноскоростной» интеграции, предусматривающая в рамках одной РИГ применение разными странами-членами различных форм интеграции. В ЕС практически реализуется концепция «интеграции концентрических кругов» (вокруг ядра – «зоны евровалютного союза»). В СНГ получила распространение модель многоуровневой интеграции: Союз России и Белоруссии, формирующий союзное государство; Евразийское экономическое сообщество и др.

Широкие экономические функции государства в интеграционных процессах делают закономерным осуществление интеграции формальной (создание определенных экономических группировок в их политико-правовых институтах) еще до адекватного развития реальной интеграции, в отличие от индустриально-развитых стран, где оформление региональных институтов происходило и происходит уже на базе значительно интегрированных на микроэкономическом уровне национальных хозяйств.

В то же время определение эффективных стратегий в области интеграции требует создания системы комплексного мониторинга и оценки текущих процессов взаимодействия стран на экономическом, политическом и социальном уровнях. Это может быть осуществлено в рамках системы количественных и качественных показателей региональной

интеграции в широком смысле слова. Система индикаторов евразийской интеграции (СИЕИ) Евразийского банка развития призвана стать подобным инструментом мониторинга и оценки региональных интеграционных процессов на постсоветском пространстве⁴. Применительно к евразийскому пространству подобных комплексных исследований не проводилось. Хотя интеграционным процессам на постсоветском пространстве и свойственна особая специфика, ряд объективных признаков интеграции налицо – существование региональных организаций (СНГ, ЕврАзЭС), Таможенный союз, соглашение о Едином экономическом пространстве, безвизовый режим между большинством стран-участниц. К сфере интеграции относятся денежные переводы, инвестиции, технологии, образование и многое другое.

Система индикаторов евразийской интеграции (СИЕИ) включает в себя девять основных и два обобщающих индекса, направленных на оценку интеграции в регионе и охватывающих различные аспекты регионального интеграционного процесса. СИЕИ включает ряд блоков, в том числе: интеграция рынков в сфере торговли и трудовой миграции, а также взаимодействие в ключевых функциональных областях (сельское хозяйство, образование и энергетика); конвергенция основных характеристик экономик стран постсоветского пространства; качественные характеристики функционирования интеграционных группировок в регионе СНГ на основе экспертного опроса. Полученные результаты представляют интерес как для оценки процесса интеграции за последнее десятилетие, так и для выявления потенциала интеграционного взаимодействия между странами. В СИЕИ входит широкий спектр показателей, отражающих как взаимодействие между парами стран, так и интеграцию на постсоветском пространстве в целом и в отдельных его субрегионах.

СИЕИ включает в себя три блока, соответствующие трем основным аспектам регионального взаимодействия:

(а) анализ региональной интеграции как *интеграции рынков*. В данном случае оценивается сближение стран с позиции масштабов потоков товаров, услуг и факторов производства между ними. В данный блок входят две группы показателей:

(а1) общие показатели: торговая интеграция и интеграция в сфере мобильности рабочей силы;

(а2) функциональная интеграция: интеграционное взаимодействие в трех ключевых областях экономического и социального взаимодействия стран региона СНГ (электроэнергетика, сельское хозяйство и образование);

(б) анализ региональной интеграции как *конвергенции экономических систем*. В данном случае оценивается сближение стран с позиции сходства основных количественных характеристик их экономического развития в четырех основных сферах: макроэкономике (динамика роста), финансовой политике, фискальной политике и денежно-кредитной политике;

(в) анализ *институциональной кооперации*. В данном случае оцениваются результаты взаимодействия стран в рамках формальных интеграционных проектов, функционирующих на постсоветском пространстве, с учетом широкого диапазона целей этих структур. (Табл..2)

Оценка интеграции рынков и конвергенции экономических систем осуществляется на основе системы унифицированных показателей, рассчитанных с использованием данных государственной статистики. Оценка институциональной кооперации основана преимущественно на данных опроса экспертов, проведенного Евразийским банком развития, а также данных, полученных у соответствующих организаций, и носит менее формализованный характер.

Для анализа региональной интеграции как интеграции рынков и как конвергенции экономических систем рассчитываются три типа показателей для: (i) интеграции пар (диад)

⁴ Винокуров Е. Система индикаторов евразийской интеграции: основные выводы // Евразийская экономическая интеграция. 2009. № 4(5). С. 38.

стран; (ii) интеграции страны с группой стран и (iii) интеграции внутри группы стран. Каждый из этих показателей требует собственной интерпретации. Интеграция пар стран показывает, в какой степени те или иные две страны постсоветского пространства связаны между собой: за счет масштабов трансграничной торговли, миграции или в результате сближения экономических показателей.

Интеграция страны и группы стран оценивает сближение одного из 12 государств постсоветского пространства с одним из крупных «регионов» в составе региона, представляющих интерес с точки зрения практики интеграционного взаимодействия и включающих в себя несколько стран. Опыт реализации (как успешной, так и неуспешной) региональных проектов на постсоветском пространстве позволяет выделить пять таких регионов:

- СНГ-12 (все государства постсоветского пространства);
- ЕврАзЭС-5 (пять стран, входящих в состав Сообщества – Россия, Казахстан, Кыргызстан, Беларусь и Таджикистан);
- ЕврАзЭС-3 («тройка» крупнейших государств ЕврАзЭС, в настоящее время предпринимающая попытки по формированию «интеграционного ядра» в регионе – Россия, Казахстан и Беларусь);
- ЕЭП-4 («четверка» крупнейших постсоветских экономик – Россия, Украина, Беларусь и Казахстан – названная так в соответствии с нереализовавшимся проектом Единого экономического пространства, предполагавшем сближение в этом формате);

Таблица 2 Блоки системы индикаторов евразийской интеграции

Интеграция рынков	Конвергенция экономических систем	Институциональная кооперация
Индексы региональной интеграции в сферах торговли, трудовой миграции, электроэнергетики, сельского хозяйства, образования <i>Оценка уровня и динамики интеграции рынков</i>	Индексы региональной интеграции в сферах макроэкономики, монетарной, фискальной и финансовой политики <i>Оценка уровня и динамики сближения экономик</i>	Оценки кооперации, основанные на данных экспертного опроса и данных интеграционных организаций <i>Взаимодействие стран в рамках формальных интеграционных проектов на постсоветском пространстве с учетом диапазона их целей</i>
Сводный индекс интеграции отдельных стран с регионом СНГ-12 Сводный индекс интеграции в рамках пяти регионов		

- ЦА-4 (четыре государства Центральной Азии, принимающие участие в интеграционных проектах в регионе – Казахстан, Кыргызстан, Узбекистан и Таджикистан. Туркменистан, находящийся в стороне от регионального взаимодействия на пространстве СНГ и Центральной Азии, не включен в эту группу).

Интеграция внутри группы стран оценивает «средний» уровень взаимозависимости государств, относящихся к одному из пяти перечисленных регионов, и изменение с течением времени степени интеграции на той или иной территории постсоветского пространства.

В общем виде Система индикаторов евразийской интеграции ЕАБР включает в себя девять индексов региональной интеграции: интеграция в сфере торговли, трудовой миграции, электроэнергетики, сельского хозяйства, образования, макроэкономики, монетарной, фискальной и финансовой политики, а также ряд показателей кооперации, основанных на данных экспертного опроса. Пять первых индексов оценивают уровень и

динамику интеграции рынков. Четыре последних индекса – уровень и динамику конвергенции экономик.

В основе формирования евразийской геоэкономической интеграционной системы лежит новое направление интеграционного вектора Содружества: он выстраивается исходя из объективных тенденций и закономерностей мирового развития - глобальной трансформации мировой системы и выхода геоэкономики на приоритетные позиции. В этой ситуации все субъекты мирового общения, будь то интеграционная группировка, страна или отдельная хозяйствующая структура, стремятся вовремя отреагировать на эти подвижки с тем, чтобы занять конкурентные позиции в глобальном мире.

Геоэкономический подход как научно-концептуальное сопровождение при выстраивании евразийской экономической интеграционной системы ярко отображен в материалах «Международного инновационного центра технического и гуманитарного сотрудничества»⁵, а также в опубликованной статье «Стратегический замысел экономического развития стран СНГ» руководителя Рабочей группы по разработке стратегии экономического развития СНГ до 2020 года⁶.

Экономическая модель каждой интеграционной группировки – это результат длительного исторического процесса, в течение которого выстраивается соотношение элементов, формирующих хозяйственный региональный комплекс, укрепляется механизм их взаимодействия. Именно поэтому каждая региональная экономическая система уникальна, и, на наш взгляд, механическое заимствование ее опыта малоэффективно. Однако проведение сравнительного анализа имеющихся торгово-экономических групп говорит и об определенных общих закономерностях развития экономической интеграции, последовательного прохождения ее через ряд особых этапов, каждому из которых присущи особые характерные черты, разная степень интенсивности интеграции, ее глубина и масштабность.

ӨОЖ 332.190

А.А. Маматов, Е.Т. Төрөмұратов, Н.С. Тойлыбаев

Ұлықбек атындағы Өзбекстан Ұлттық университеті

ИННОВАЦИЯНЫҢ ЭКОНОМИКАДАҒЫ РОЛІ

Мақала авторы Қазақстан экономикасына мемлекеттік қаржылық қолдау және сыртқы инвестицияның түрлері қарастырылған. Экономиканы бұдан әрі индустриализациялаудың шараларын ұсынған.

The author of this article examined forms of state financial support and external investments in Kazakh economy, activities on Further economical industrialization were suggested.

Қазіргі таңда ел экономикасы дамудың шешуші факторлары – ғылым мен инновациялық технологиялар екеніне күннен-күнге көз жеткізіп келеміз.

Мемлекетті қаржылық қолдау және инновациялық құрылымдарды құру үшін оған көп мөлшерде қаржы қажет. Осы мәселе қазір елімізде күрделі мәселелердің бірі болып отыр, сондықтан қаржыландыру, сырттан инвестиция тартуға негізделген Инвестициялық, Инновациялық қорлар, Даму банкі, экспорттық несиелер мен инвестицияны сақтандыру корпорациясы сияқты даму институттары құрылды.

⁵ http://www.iic.org.ua/index.php?page_id=33; "Международный инновационный центр технического и гуманитарного сотрудничества" при Исполкоме СНГ был создан в апреле 2006 года с согласия государств - участников СНГ в форме некоммерческого партнёрства. Цель создания: координации деятельности государств - участников СНГ по формированию межгосударственного инновационного пространства и инновационной системы (в качестве основного органа управления).

⁶ Мунтиян В.И. Стратегический замысел экономического развития стран СНГ // Инновации. 2008. - N 7. С. 3-10.

Инновациялар саласындағы мемлекеттің 2 қызметі болады.

1. *Құқықтық-нормативтік жағынан қамтамасыз ету.*

2. *Бюджеттен немесе басқа көздерден қаржыландыру.*

Ал мемлекет инновациялық саясатты солар арқылы жүргізеді. Шағын кәсіпорындар барлық кәсіпорындардың 99 %-ын құраса, олардың ЖҰӨ-дегі үлесі 52%-ды құрайды. Мемлекет саясатының шағын және орта бизнестегі кәсіпкерлікті қолдаудың мәні қажетті капитал салымы мен жұмыссыздық туралы деректерді сәйкестендіру болып табылады.

Мемлекеттік деңгейде кәсіпорындарға мынадай қолдау көрсетеді:

1. Мамандандырылған мемлекеттік мекемелер (шағын инновациялық кәсіпорындарға кеңес беретін комиссиялар, кәсіпорындарды қолдайтын бас басқарма, регионалдық органдар, мемлекеттік даму корпорациясы, шағын инновациялық кәсіпорындар академиясы, шағын инновациялық кәсіпорындардың бүкіл жапондық регионалдық орталық комитеті) жаңадан құрылған шағын кәсіпорындарға көмек көрсетеді.

2. Қаржылық кепіл беру мен қаржылық көмек көрсету;

Экономикалық ғылымдар және экономикалық даму тәжірибесі көрсеткендей, инновациялық дамуда жаңа технологиялар экономиканы тиімді модернизациялауды қамтамасыз етеді. Өндірістің техникалық деңгейі құлдырады, ғылыми өнімдердің шығуы азайды, ғылыми-техникалық потенциалымыз қысқарып кетті, сондай-ақ бұрынғы экономикалық жүйе түгелімен жойылды, еліміз өзінің ішкі сұранысын қамтамасыз ете алмай қалды. Осының салдарынан да ЖІӨ көлемі де 1990 ж. салыстырғанда 1995 ж. 40%-ға дейін азайды.

Ал ЖІӨ-нің 0,5%-ға өсуімен экономикалық дағдарыс кері бұрылып экономикалық жандану кезеңіне өтті. Осы жылдардағы ЖІӨ көлеміне назар аударсақ тек қана 2003 жылы 1993 жылғы деңгейге жеткен екенбіз. Сонымен қатар, елімізде ғылым мен ғылыми-техникалық қызметтерге қаржы бөлу өте аз, оның көлемі 0,9%-ды құрап отыр. Ал индустриялы-инновациялық саясатты жүзеге асырмасақ, онда 2015 жылы болжам бойынша оның үлесі 0,6%-ға дейін кемиді екен. Бұл стратегияны жүзеге асырған жағдайда 2015 жылы болжам бойынша ғылым және ғылыми-инновациялық қызметке ЖІӨ-нен бөлінетін қаржы 1,7%-ға дейін өсуді жоспарлап отыр.

Еліміздегі инновациялық саланы мемлекеттік қолдауды ҚР-ның «Инновациялық қызмет» туралы Заңынан көруімізге болады. Оның негізгі бағыттары келесідей:

1. Инновацияның басым бағыттарын анықтап, инновациялық бағдарламаларды жасау.

2. Мемлекеттің инновациялық саясатын жүзеге асыратын қажетті инвестицияны жұмылдыруды ұйымдастыру және жағдай жасау.

3. Инновациялық инфрақұрылымды құру.

4. Мемлекеттік бюджеттен инновациялық бағдарламалар мен жобаларды мақсатты қаржыландыру.

5. Бәсекеге жарамды өндірісті құруға мемлекеттің араласуы.

6. Мемлекеттік тапсырыспен орындалатын инновацияларды міндетті түрде рынокпен қамтамасыз ету.

7. Отандық инновацияларды шетелге шығару.

Елімізде ғылыми-техникалық инновациялық бағдарламаларды дамыту үшін арнайы даму институттары құрылған. Оның ішінде 3 қаржылық және 2 қызмет көрсету институттары бар.

Алдыңғы уақыттарда экономикалық өсу факторы ретінде посткеңестік елдерде инновация екінші деңгейдегі жоспар болып келді. Бірақ әлемдегі дамыған елдер тәжірибесі және отандық тәжірибе бойынша тұрақты экономикалық өсуге қол жеткізу инновациялық қызметсіз жүзеге аспайтындығына көз жетті. Міне, осы себептен соңғы 3-4 жылда инновацияға деген көзқарас өзгерді. ҚР Президенті Н. Ә. Назарбаев Ұлттық академия ғалымдарымен кездесуінде атап өткендей, «елімізде ұлттық инновациялық жүйе құратын уақыт келіп жетті».

ҚР-ның бүгінгі таңдағы ұлттық инновациялық жүйесі негізінен үш құрылымдық қолдау және іске асыру бағыттарынан құралады. Олар:

- ҒЗТКЖ ұйымдары, яғни бұған ғылыми зерттеу институттары, инкубаторлар, инновациялық орталықтар, технопарктер, кәсіпорындар, жоғарғы оқу орындары, құрастырушылық орталықтар, кластерлер, шағын бизнес салалары қатысады.

- Мемлекеттік реттеудің тікелей және жанама құралдары: заңдар, жарлықтар, стратегиялар, салық және несие жеңілдіктері, лизингтің дамуы және т.б.

- Қаржылық институттар: банктер, инвестициялық сақтандыру және зейнетақы компаниялары, инновациялық қорлар, инновациялық банктер, венчурлық қорлар, даму институттары, экспортты сақтандыру жөніндегі коорпорация және Даму банкі.

Қазақстан экономикасының нарықтық қатынастарға өтпелі кезеңінде экономикада кәсіпкерлік қызмет даму үстінде. Кәсіпкерлік, әсіресе, шағын кәсіпкерлік рыноктық жүйеде толыққанды қызмет ету үшін кәсіпорын жаңа технологиялар мен жаңалықтар ашып отыруы керек. Сонда ғана олардың шығарған тауарлары мен қызметтері бәсеке қабілетіне ие болады. Бірақ бүгінде отандық кәсіпорындардың инновациялық қызметі мардымсыз болып, соның салдарынан отандық тауарлардың бәсекеге қабілеттілігі әлсіз екендігі белгілі.

Әйтсе де бұл инновациялық жобаларға көптеген қаржы қажеттілігі туындап отыр, ол қаржыларды ЖІӨ-нің құрамынан көп мөлшерде ала алмаймыз, өйткені елімізде бұдан басқа салаларға қаржы сұранысы туындап отыр, әсіресе, әлеуметтік салаларға. Сондықтан қаржы тартудың бірден-бір көзі инвестиция тартуды ынталандыру болып табылады.

Индустриялық саясат дегеніміз мемлекеттік бәсекеге түсуге қабілетті және тиімді ұлттық өнеркәсіпті қалыптастыру үшін кәсіпкерлікке қолайлы жағдайлар жасауға және қолдау көрсетуге бағытталған шаралар кешенін білдіреді.

Яғни еліміз осы мәселелерді шешіп жоғары бәсекеге қабілетті алдыңғы қатарлы елдер санатына қосылу үшін, тұрақты экономикалық өсуді және экологиялық тиімді өндірісті қамтамасыз ету мақсатында «Қазақстан Республикасының Индустриялы-инновациялы дамуының 2003-2015 жылдарға арналған ұзақ мерзімді стратегиясын» қабылдады және ол алғашқы жылдан бастап оң нәтижелер бере бастады. Сондай-ақ, Елбасымыз биылғы жылы Қазақстан халқына Жолдауында, еліміз үшін өзекті мәселелердің бірі Индустриялы-инновациялық стратегияның негізгі бағыттарын атап көрсетті.

Стратегияның негізгі мақсаты – бәсекелестікке шыдайтын, импорт алмастырушы және экспортқа бағытталған тауар шығаратын өнеркәсіптер құрып, қызмет көрсету саласын мығымдау.

Индустриялы-инновациялық даму бағдарламасына сәйкес біз экономиканың шикізаттық бағытынан арылып, Қазақстанның индустриялануын тездетуге, машина жасау мен өнеркәсіп жабдықтарын жолға қоюға тиіспіз. Яғни инновация – негізгі қозғаушы күш болмақ.

Стратегияның басты мақсаты шикізат бағытынан қол үзуге ықпал ететін экономика салаларын әр тараптандыру жолымен елдің тұрақты дамуына қол жеткізу; ұзақ мерзімді жоспарда сервистік-технологиялық экономикаға өту үшін жағдай жасау болып табылады.

Өңдеуші өнеркәсіпте және қызмет көрсету саласында бәсекеге түсуге қабілетті және экспортқа негізделген тауарларды, жұмыстар және қызмет көрсетулер өндірісі мемлекеттік индустриялы-инновациялық саясаттың басты нысанасы болып табылады.

Дүниежүзілік экономиканың ғаламдануы аясында Қазақстанның қазіргі таңдағы экономикасының дамуында мынадай мәселелер орын алуда:

- экономиканың бір жақты шикізатты бағыттылығы;
- әлемдік экономикаға ықпалдасудың әлсіздігі;
- ел ішіндегі салааралық және өңіраралық ықпалдасудың босандығы;
- ішкі рынокта тауарлар мен қызметтерге тұтыну сұранысының мардымсыздығы (шағын экономика);
- өндірістік және әлеуметтік инфрақұрылымның жеткілікті дәрежеде дамымауы;

- кластерлік желілердің дамымауы, яғни кәсіпорындардың бір орталыққа шоғырланбауы;
- мұнай-газ және кен-металлургиялық кешенге жатпайтын экономика салаларында қорлардың тез тозуы;
- кәсіпорындардың жалпы техникалық және технологиялық артта қалушылығы;
- ғылыми зерттеу және тәжірибелік-конструкторлық (ҒЗТКЖ) қаржының аз бөлінуі;
- ғылым мен өндіріс арасында ұтымды байланыстың болмауы;
- мамандарды және жұмысшы кадрларды даярлау мен қайта даярлаудың қазіргі заманғы жүйесінің болмауы;
- экономиканың өндешуі секторына инвестициялар салуға отандық қаржы институттары үшін ынталандыру көздерінің болмауы;
- ЖІӨ-нің 1 долларына электр энергиясының жұмсалудың деңгейі бойынша, сондай-ақ экономика салаларындағы еңбек өнімділігі бойынша кейбір индустриялық дамыған елдерден 7-10 еседен астам артта қалып отырмыз.

- Қазақстан кәсіпорындарының негізгі қорлары құлдырау алдында, 2001 жылдың басында негізгі құралдардың тозу дәрежесі орта есеппен 29,7% құрады. Ал бұл ел экономикасының бәсекеге түсу қабілетінің төмендеуіне душар етеді. Егер Қазақстанда ЖІӨ-нің 1 долларын өндіруге 2,8 киловатт сағат жұмсалатын болса, Ұлыбритания, Германия, Италия және Жапония елдерде бұл көрсеткіш – 0,22 - 0,3; АҚШ, Франция, Түркия, Кореяда – 0,4 - 0,6; Канада мен Қытайда – 0,8 - 1,2 киловатт сағатты құрайды.

Осы мәселелерді шешу қызметі барысында стратегияның келесі міндеттерін атап өтсе болады. Стратегияның міндеттері:

- өндешуі өнеркәсіпте орташа жылдық өсу қарқынының 8 – 8,4 % мөлшерінде қамтамасыз ету, 2000 жылмен салыстырғанда 2015 жылы еңбек өнімділігін кемінде 3 есе арттыру және ЖІӨ энергия сыйымдылығын 2 есе төмендету;
- өндеуші өнеркәсіптің негізгі қорларының өнімділігін арттыру;
- кәсіпкерлік құрылымды қалыптастыру, бәсекелестік артықшылықты жетілдіретін қоғамдық институттарды қамту, қосылған құнға барынша қол жеткізе отырып, нақты өндірістерде қосылған құн тізбегіндегі элементтерді игеру;
- ғылымды көп қажет ететін және жоғары технологиялық экспортқа негізделген өндірістер құруды ынталандыру;
- сапаның әлемдік стандартына көшу;
- дүниежүзілік ғылым – техникалық және инновациялық процестерге қосыла отырып, өңірлік және дүниежүзілік экономикамен ықпалдасуды күшейту.

Осы стратегияны іске асыру мерзімі 2003-2015 жылдарды қамтиды және ол даму барысында келесідей кезеңдерден тұрады:

- I кезең. 2003-2015 жылдар аралығын қамтиды;
- II кезең. 2005-2010 жылдар аралығын қамтиды;
- III кезең. 2010-2015 жылдар аралығын қамтиды.

Күтілетін нәтижелер: Индустриялық саясатты белсенді жүргізу экономиканың өсу қарқынын жылына 8,8 – 9,2 % қамтамасыз етеді. Бұл 2000 жылмен салыстырғанда 2015 жылы ЖІӨ-нің көлемін 3,5 – 3,8 % еседей ұлғайтуға мүмкіндік береді. Бұдан басқа өндеуші өнеркәсіпте орташа жылдық өсу қарқынын 8 – 8,4 %-ға дейін жеткізуге, 2000 жылмен салыстырғанда 2015 жылы еңбек өнімділігін кемінде 3 есе арттыруға және ЖІӨ-нің энергия сыйымдылығын 2 есе төмендетуге мүмкіндік береді. ЖІӨ құрылымында ғылыми және ғылыми-инновациялық қызметтің үлестік салмағын 2000 жылғы 0,9 %-дан 2015 жылы 1,5 – 1,7 %-ға дейін арттыруға мүмкіндік береді.

Әлемдік тәжірибе көрсеткеніндей, нарықтық экономикалы мемлекет экономикада құрылымдық өзгерістерді жүзеге асыруда жеке сектормен ынтымақтастық орната алады. Осындай ынтымақтастықтардың көрнекі мысалдары Жапонияда, Оңтүстік Кореяда,

Малайзияда және соңғы отыз жылда өздерінің экономикалық даму саласында ірі бетбұрыс жасаған басқа елдерде бар.

Проблемаларды шешу және Стратегия аясында алға қойылған мақсаттар мен міндеттерге қол жеткізу үшін Даму Банкінің қызметін жандандырумен қатар Қазақстанның инвестициялық қоры, Экспортты сақтандыру жөніндегі корпорация, Инновациялық қор сияқты арнайы даму институттарын құру көзделіп отыр. Стратегия елде ғылымды және инновациялық қызметті ынталандыруға бағытталған белсенді мемлекеттік ғылыми және инновациялық саясат жүргізуді көздейді. Стратегияны ойдағыдай іске асыру экономиканың адам капиталын, өндірілген және табиғи капиталды тиімді пайдалануға негізделген тұрақты өркендеуіне алып келетін оның құрамында сапалы өзгерістер жасауға, Қазақстанның әлеуметтік дамуының құрылысының сапалық жаңа деңгейіне шығуына ықпал етуі керек.

Қорытындылай келе, индустриялы шараларды атқаруымыз керек:

- елдегі инновациялық -инновациялық саясатты жүзеге асыруда келесідей күштерді қалыптастыру және нығайту;
- мемлекеттік мекемелердің қызметін индустриялы-инновациялық дамудың мақсаттарына сәйкес қайта құру. Бұл – білім, ғылым, қаржы, фискальдық және тарифтік саясатты жетілдіруді қажет етеді;
- индустриялы-инновациялы дамуды халық арасында насихаттау;
- отандық өнімдердің халықаралық рыноктарда бәсекеге қабілеттілігін арттыру үшін әлемдік стандарттар мен сертификаттарға көшу;
- инновациялық қызметке мемлекеттік қолдау көрсету, шағын инновациялық бизнесті ынталандыру.

УДК 33

Р.Ж. Мусанова

*Колледж Жетысуского государственного университета им.И.Жансугурова,
г. Талдыкорган*

КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТЬ КАК ФАКТОР ПРЕИМУЩЕСТВА СУБЪЕКТА

Бәсекеге бейім болу туралы мақала.Қазіргі әлемдік бәсекелестікке толы нарық заманында Қазақстан да өз алдына осы бәсекелестікке төтеп бере алатын өндірістік кәсіпорындарын құру жөнінде мақсат қояды.

The article is deals with the problem of ability in competition.

Kazakhstan in a condition of global competition follous to the next tasks: formulate the production abilities in an industrial enterprises.

На постсоветском пространстве, несмотря на ускоренное строительство рыночной экономики, проблеме конкурентоспособности сравнительно долго не уделялось достойного внимания, хотя эта категория является ключевой в контексте обеспечения ее успешной конкурентной борьбы в мировой экономике

В российской экономической науке понятие конкурентоспособности рассматривалось как микроконкурентоспособность, мезоконкурентоспособность, конкурентоспособность региона, страны и национальная конкурентоспособность. Так изменялось понятие конкурентоспособности.

В современной теории по проблемам конкурентоспособности существуют два подхода к выделению уровней конкурентоспособности: территориальный и отраслевой. С точки зрения территориального подхода выделяют конкурентоспособность страны (макроуровень), конкурентоспособность региона (мезоуровень) и конкурентоспособность фирмы (микроуровень). Отраслевой подход выделяет национальную конкурентоспособность (макроуровень), конкурентоспособность отрасли (мезоуровень) и конкурентоспособность товара (микроуровень).

В самом широком смысле конкурентоспособность означает возможность выигрыша в соревновании. Применительно к экономической сфере конкурентоспособность в самом общем виде – обладание свойствами, создающими преимущества для субъекта экономического соревнования.

Сегодня конкуренция составляет основу динамичного развития индустриального общества, имеет первоначально форму свободной конкуренции частных производителей на открытых рынках и преимущественно ценовой механизм ее реализации на внутреннем и зарубежных рынках.

Во второй половине XX в. конкуренция приобрела новые черты: свободная конкуренция частных товаропроизводителей на изначально открытых рынках сочеталась в самых разнообразных формах с конкуренцией монополистических и олигополистических структур на частично закрытых рынках, в том числе с помощью протекционизма; постепенно происходил сдвиг от использования в основном ценовых методов конкуренции к преимущественно неценовым, хотя в реальной экономике всегда наблюдается их сочетание; изменение структуры спроса от потребления массовой унифицированной продукции к удовлетворению индивидуального потребительского и инвестиционного спроса трансформирует рынки на все более расщепляющиеся их сегменты с возрастающей интенсивностью конкуренции.

В принципе конкурирующим субъектам надо достигать тех же или еще лучших результатов в прибыльности производства и эффективности использования труда и капитала при кардинально меняющемся спросе, более сложной конфигурации рынков. Конкуренция за доходы потребителя приобретает все более агрессивный характер — выживает сильнейший инноватор. Во многих случаях конкурентная борьба приобретает избыточный, зачастую разрушительный характер, в связи с чем формируется новый, более высокий уровень конкурентоспособности, когда конкуренты вступают в партнерские отношения. Создание гибких альянсов, взаимный обмен конкурентов-партнеров новейшими научно-техническими достижениями, инновациями и ноу-хау взаимно обогащает их и усиливает конкурентоспособность обеих сторон. Одновременно государство изыскивает новые способы регулирования создания альянсов с чрезмерной монополизацией производства для защиты «добросовестной» конкуренции.

В ходе индустриального развития в рыночной среде созревают новые конкурентные условия, меняющие общий вектор конкуренции от преимущественного использования сравнительных национальных преимуществ к использованию динамично меняющихся конкурентных преимуществ, основанных на научно-технических достижениях, инновациях на всех стадиях — от создания товара до продвижения его от производителя к потребителю.

Конкурентные преимущества динамичны, связаны с инновациями, развитием человеческого капитала, интеллекта и по самой своей природе безграничны. Интеграция в одной стране сравнительных и конкурентных преимуществ усиливает ее конкурентоспособность в глобальном экономическом пространстве.

В новой экономике конкурентные преимущества связаны с информационной революцией: телекоммуникационные фирмы на пороге XXI в. вышли в лидеры по капитализации, обогнав по этому показателю традиционные фирмы нефтяной, автомобильной и металлургической промышленности.

В индустриально развитых странах создаются благоприятные условия для подъема исследовательской и инновационной деятельности, и весомая роль в развитии технологии, росте кооперации государственных, частных исследовательских организации, компании в реализации инновационных программ принадлежит правительствам этих стран. Технологическая политика этих стран направлена на стимулирование коммерциализации¹ инноваций для освоения новых видов конкурентоспособной продукции, создания наукоемких, высокотехнологических производств, на поддержку малого и среднего бизнеса в разработке и освоении новых технологий и продуктов.

В современном мире инновационная деятельность рассматривается как фактор повышения конкурентоспособности, подъема наукоемких отраслей производства и является

наиболее актуальной проблемой

Исторически наша страна обладает хорошим научным и интеллектуальным потенциалом. Опираясь на свой потенциал и правильно оценивая свои конкурентные преимущества, Казахстан имеет все шансы реализовать поставленные задачи. Только инновации способны наиболее эффективно использовать ресурсы, повышать качество продукции, удовлетворяя потребности общества.

Для Казахстана при определении инновационного курса как приоритетного необходимо понимать, что наиболее важное значение будет иметь не столько инновационность как таковая, а сколько готовность ее восприятия и внедрения в реальных экономических и бизнес-процессах. Не вызывает сомнения, что рост экономики Казахстана также во многом зависит от активизации инвестиционной деятельности в сфере новых технологий, выработки механизма ее реализации. Важно не просто обеспечить диверсификацию экономики в пользу обрабатывающего и сервисно-технологического секторов, а в достаточно короткий период времени научиться производить продукты лучше, быстрее и дешевле. Поэтому должны быть кардинально смещены акценты с индустриально-инновационных подходов на инновационно-индустриальные, а также усилен фактор технологического предвидения.

Важное значение имеет приспособляемость предприятий и организации к меняющейся внешней среды. Аспект конкурентоспособности можно понимать как форму отношений предприятий с внешней средой, как процесс внутриорганизационной перестройки.

Главными двигателями развития должны стать внедрение инноваций, повышение качества человеческого капитала, рост производительности труда, создание стимулов для деловой и социальной активности

В экономике Республики Казахстан есть сектора и отрасли, потенциально конкурентоспособные как на внутреннем, так и на мировых рынках. Реализации конкурентных преимуществ этих секторов (наличие незагруженных технологически эффективных мощностей, квалифицированных кадров, научно-технических заделов и т.п.) препятствуют как несовершенство и неразвитость рыночных механизмов и институтов, так и сложившиеся к настоящему времени условия развития в этих секторах, неблагоприятные для экспансии производства, модернизации производственной базы и повышения эффективности.

Дальнейшее развитие промышленности определяет необходимость целенаправленной государственной структурной политики, нацеленной на повышение внутренней и внешней конкурентоспособности более широкого, чем в настоящее время, круга отраслей и производств, на стимулирование и поддержку общих структурных сдвигов в сторону отраслей и видов экономической деятельности с высокой долей добавленной стоимости, использующих современные технологии и квалифицированные кадры.

При выборе тех секторов экономики, которые определяют основу будущего развития промышленности, должны учитываться два основных фактора. Прежде всего, это — потребности мировой экономики в тех или иных видах конечной продукции как на настоящий момент, так и в долгосрочной перспективе. Второй — присутствие так называемых «страновых» преимуществ государства. Казахстан, обладая солидным потенциалом, намерен двигаться дальше и в условиях нестабильной мировой экономической системы. Важным вопросом промышленной политики остается эффективное управление инвестициями, направленное на рациональное использование средств, создание условий для активизации инновационной деятельности. В условиях неустойчивой конъюнктуры рынка структура промышленности будет зависеть от мобилизации имеющихся внутренних резервов, целевого и эффективного использования внешних ресурсов, необходима поддержка предприятий использующих современные инновационные технологии и квалифицированные кадры.

В настоящее время особый интерес представляет проблема конкурентоспособности в условиях глобализации мирового хозяйства и формирования «новой экономики». Наиболее продвинутой частью «новой экономики» выступает Интернет-экономика. Суть проблемы заключается в использовании наиболее развитыми странами новых конкурентных пре-

имущества, связанных с Интернет-технологиями, позволяющими захватить выгодные сегменты быстро расширяющегося Интернет-пространства. В результате преобразований предпринимательских структур сотрудничать и конкурировать на рынках начинают не организованные структуры, которые сейчас представляют компании, а чистые ноу-хау и владеющие ими бренды

В условиях, характеризующихся глобальной конкуренцией на мировых рынках, динамизм и активизация инновационных процессов и устойчивость технологического развития промышленного производства превратились в решающий фактор повышения конкурентоспособности экономики, обеспечения экономической, технологической и экологической безопасности страны. В этой связи вопросы развития инновационных технологий в промышленности Республики Казахстан связаны, прежде всего, с эффективным использованием ресурсов страны, ее инвестиционного потенциала, инициируя серьезную модернизацию конкурентоспособных предприятий, а также внедряя инновационные технологии. Курс на создание конкурентоспособной инновационной экономики был взят на саммите ЕС, состоявшемся в марте 2000 г. в Лиссабоне.

В современных условиях глобальной конкуренции на первый план выдвигаются проблемы повышения устойчивости к конкурентоспособности национальной экономики. Республика Казахстан ставит перед собой определенные задачи, реализация которых позволит вывести нашу страну в число высокоразвитых и высокотехнологичных стран мира.

Необходимость реализации Программы форсированного индустриально-инновационного развития страны ставит новые задачи, прежде всего связанные с активизацией инновационных процессов в промышленном производстве, позволяющей максимально использовать его промышленно-производственный, научно-инновационный потенциалы

В своем Послании народу Казахстана в январе 2011 года Президент Н.А. Назарбаев ускоренную экономическую модернизацию рассматривает как продолжение Программы форсированной инновационной индустриализации. В частности, отмечает: «В послании народу в январе 2010 года я обнародовал Программу индустриально-инновационного развития. Уже есть конкретные результаты первого года ее реализации.

На современном этапе развития формирование конкурентоспособного производства на промышленных предприятиях является важнейшим направлением развития экономики Казахстана».

ЛИТЕРАТУРА

1. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество. – М., 1999.
2. Бекетов Н.В. Понятие конкурентоспособности и его эволюция//Экономический анализ: теория и практика. –2008.-№11(116)
3. Дынкин А.А., Куренков Ю.В. Конкурентоспособность России в глобальной экономике. – М., 2003.
4. Послание Президента Республики Казахстан Н.А.Назарбаева народу Казахстана «Построим будущее вместе» 28/ января 2011г.

УДК 330.101

Ю.В. Федорова

Саратовский государственный социально-экономический университет
fedorovaUV@ssea.runnet.ru

СОТРУДНИЧЕСТВО РОССИИ И РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН В СФЕРЕ ПРОИЗВОДСТВА ОБЩЕСТВЕННЫХ БЛАГ

Мақалада Ресей мен Қазақстан арасындағы экологиялық қауіпсіздік жүйесін құру, халықаралық ұйымдарды қалыптастыру, қорларды рационалды пайдалану, технологияны агрерлеуге

қолдану жөнінде ынтымақтастық бағыты қарастырылған.

This article deals with directions of Russia a Republic of Kazakhstan cooperation: on creating the system of ecological safety, rational using of resouras, international organizations Forming, using of aggregation technologicis.

Осознание единства мира приводит к необходимости сообща решать глобальные проблемы человечества. В начале XXI века эти проблемы приобретают жизненное значение для судеб цивилизации. К их числу относятся: предотвращение войн, охрана окружающей среды, борьба с международным терроризмом, преодоление экономической отсталости развивающихся стран, энергетическая, сырьевая, продовольственная и демографическая проблемы, мирное освоение космоса и богатств Мирового океана, ликвидация опасных болезней и т.д. Глобальные проблемы затрагивают разные стороны жизни человека и всего человеческого общества – мировую политику и экономику, межгосударственные и межнациональные отношения, условия существования людей, массовое сознание. При всем их различии они имеют ряд общих черт, позволяющих объединить их в единое, хотя и внутренне противоречивое целое:

1. Каждая из них и все они вместе принципиально важны для судеб человечества, в них отражаются углубление и усложнение мирохозяйственных связей и глобализация всех общественных процессов на Земле.

2. Они могут быть решены лишь на основе объединения усилий самого широкого альянса социальных сил, неотложных совместных усилий государств и народов. Это положение позволяет отнести их к разряду мировых общественных благ.

К международным общественным благам (МОБ) относятся блага, которые потребляются странами совместно. Они либо доступны всему населению Земли (борьба с загрязнением воздуха и расширением озоновой дыры, международная стабильность и т.п.), либо предоставляются жителям определенного региона, нескольким странам. По сути МОБ являются одним из элементов системы общественных благ, по уровню публичности потребления превосходящим локальные, национальные общественные блага. Среди предпосылок роста производства МОБ можно назвать повышение степени экономической и политической открытости стран, расширение международной мобильности населения и капитала. Производство некоторых МОБ жизненно необходимо, поскольку человеческая деятельность вызывает глобальные изменения в климате, деградацию окружающей среды — этим негативным процессам могут эффективно противостоять только все страны вместе, сообща. Глобальных усилий требует и решение проблемы углубления социально-экономической неравномерности развития различных стран.

В экономической литературе дается следующая классификация международных общественных благ⁷:

— глобальные или чистые МОБ: к ним имеют доступ, ими пользуются все страны, народы, поколения. Это, например, международная безопасность, противодействие глобальному потеплению, защита озонового слоя от эрозии и разрушения⁸; к ним относятся общая экономическая устойчивость, знание и его стандартизация, международные формы рыночной инфраструктуры⁹. К глобальным общественным благам можно отнести стандарты, сокращающие транзакционные затраты: меры длины, веса, язык, денежную систему;

— региональные МОБ: по своему положению они находятся между глобальными общественными благами и национальными общественными благами и потребляются

⁷ Мортиков В. К вопросу о сущности и типологии международных общественных благ // Вопросы экономики 2005. № 3. С. 131-141.

⁸ Kaul I., Grunberg I., Stern M. Defining Global Public Goods. In: Global Public Goods: International Cooperation in the 21st Century. New York, Oxford University Press, 1999.

⁹ См.: Герасименко В. Современная рыночная экономика и общественные блага// РЭЖ. 1999. № 9-10. С.88.

группой стран;

— клубные, коллективные международные блага (транснациональные клубные блага): потребляются в рамках соответствующих групп стран, члены которых добровольно берут на себя определенные обязательства (к числу таких благ относятся беспрепятственная торговля между участниками таможенного союза, спутниковая связь, международные аэропорты, воздушные "коридоры", орбитальные станции, электромагнитные радиочастоты).

Обратим особое внимание на необходимость различать региональные и клубные международные общественные блага. Потребление региональных МОБ в отличие от потребления клубных международных благ в ряде случаев носит вынужденный характер, обусловленный географической близостью стран. Экономические клубы создаются из стран, которые граничат между собой (Евросоюз, ЕЭП), но их создание так же, как и потребление соответствующих клубных благ, носит добровольный характер¹⁰.

Примером подобного сотрубличества является сотрудничество России и Республики Казахстан в сфере создания системы экологической безопасности территории Казахстана в условиях осуществления космической деятельности.

Особое внимание уделяется проблеме оценки экологической устойчивости участков территорий Казахстана, арендованных Российской Федерацией для осуществления ракетно-космической деятельности. Система критериев экологической устойчивости (СКЭУ) территорий к воздействию космической деятельности включает более сорока комплексных показателей по восьми параметрам окружающей среды, что позволяет непосредственно и более корректно оценивать степень экологической устойчивости территорий и принимать своевременные и многоплановые меры по минимизации негативного влияния космической деятельности на окружающую среду и здоровье человека.

Проведенная оценка санитарно-гигиенической ситуации в населенных пунктах Казахстана, прилегающих к районам осуществления ракетно-космической деятельности, характеризуется следующими показателями: атмосферный воздух в исследованных населенных пунктах практически не отличается по качеству — все показатели находятся в пределах установленных ПДК и даже значительно ниже их; загрязнение объектов окружающей среды несимметричным диметилгидрозином на территориях населенных пунктов, сопредельных с комплексом "Байконур", не обнаружено; результаты микробиологического исследования проб позволяют сделать вывод о санитарном благополучии исследованных почв.

Для более глубокого понимания сущности МОБ необходимо упомянуть противоположное ему понятие "международное общественное зло" или "международное общественное антиблаго" (international public bad). Это — международный терроризм, не имеющая границ преступность, наркобизнес, нелегальная экономическая деятельность с использованием международных схем перевода денег. При этом противодействие международному общественному злу, ограничение международной преступности выступает как МОБ.

Говоря об общественном, публичном характере МОБ, следует выделить три основных критерия принадлежности благ к данной категории:

- публичность в потреблении, то есть неисключаемость различных субъектов из потребления МОБ;
- публичность, равенство в распределении выгод от потребления МОБ;
- публичность в принятии решения о социальном статусе блага, его создании, количественных и качественных параметрах, распределении выгод от потребления и т.д.

Объединив эти критерии, И. Каул получил идеальный равносторонний "треугольник публичности": МОБ в равной степени является общественным в потреблении, общественным

¹⁰ См.: Arce D., Sandier T. Regional Public Goods: Typologies, Provision, Financing and Development Assistance. — EDGI, Almqvist and Wiksell International, 2002, No 1, p. 5.

по способу принятия решения о его создании и распределении выгод, при этом чистые выгоды в результате его потребления равномерно распределены среди различных групп населения¹¹. Тем не менее анализ различных МОБ сквозь призму "треугольника публичности" показывает, что в большинстве случаев характеризующий благо "треугольник" не является идеальным — равносторонним.

Скажем, решение о производстве МОБ принимается не всеми заинтересованными в нем сторонами, а его потребление становится полностью общественным, распределение выгод среди его потребителей — равным. Для МОБ гораздо более значима проблема безбилетника — ведь страны, не участвующие в производстве МОБ, пользуются выгодами от их производства бесплатно. Например, разработки военно-промышленного комплекса СССР часто использовались в мирных целях в других странах.

Производство и воспроизводство международных общественных благ — это в большинстве случаев результат решений и усилий ряда стран и международных организаций, предприятий и физических лиц различных государств. Субъектом производства международных общественных благ чаще всего являются международные организации. По мнению Самиллери и Фалька, человечество вступает в стадию такого развития международных отношений, когда государства сознательно утрачивают монополию единственных субъектов международных отношений¹². Международная организация — это объединение государств в соответствии с международным правом и на основе международного договора для осуществления сотрудничества в политической, экономической, культурной, научно-технической, правовой и иных областях, имеющая необходимую для этого систему органов, права и обязанности, производные от прав и обязанностей государств в автономную волю, объем которой определяется волей государств — членов.

Российская Федерация в течение многих лет является активным участником Всемирного водного партнерства, и активность эта определяется значением, которое придается водным объектам и ресурсам вод, являющимся определяющими факторами состояния окружающей среды, благополучия социальной сферы и эффективного развития экономики. Важное место в осуществлении государственной политики в области использования и охраны водных объектов уделяется международному сотрудничеству на основе двусторонних и многосторонних соглашений и, в первую очередь, в рамках подписанной в 1992 г. Конвенции ЕЭК по охране и использованию трансграничных водотоков и международных озер.

Приоритетным направлением сотрудничества является интегрированное управление водными ресурсами, создающее основу для обеспечения мира и безопасности на трансграничных водотоках, способствующее региональному сотрудничеству и экономическому развитию в зонах трансграничных водотоков. Российская Федерация осуществляет сотрудничество в рамках шести заключенных соглашений о совместном использовании и охране трансграничных водных объектов с сопредельными государствами (Финляндия, Украина, Казахстан, Монголия, Эстония, Белоруссия) и созданных для их реализации рабочих органов (совместные комиссии, уполномоченные правительств, рабочие группы). В рамках соглашений Стороны осуществляют совместный мониторинг, обмен гидрологической и гидрохимической информацией, согласование режимов использования водных ресурсов, координацию противопаводковых мероприятий и действий в чрезвычайных ситуациях, а также решение вопросов перераспределения водных ресурсов.

В Тюмени 4 октября 2007 г. состоялось 16-е заседание Российско-Казахстанской комиссии по совместному использованию и охране трансграничных водных объектов.

¹¹ Kaul I. Public Goods in the 21st Century. In: Global Public Goods: Taking the Concept Forward. Discussion Paper 17. New York, 2001.

¹² Camilleri J., Falk J. The end of Sovereignty? The politics of a shrinking and fragmenting world, Aldershot. UK. 1992. p.32.

Комиссия отметила, что за отчетный период Сторонами подготовлены предложения к плану мероприятий по рациональному использованию ресурсов поверхностных вод с учетом маловодного периода; уточнены регламенты совместных наблюдений за состоянием трансграничных вод бассейнов рек Ишим, Тобол, Урал, Большой Узень и Малый Узень от 1996 г.; осуществлялся обмен гидрометеорологической, гидрологической, гидрохимической и водохозяйственной информацией; проводился совместный отбор проб в пограничных створах трансграничных водных объектов; продолжалась работа по повышению сходимости результатов анализов качества воды. Рабочей группой по бассейну р. Иртыш осуществляется контроль за проведением работ в очаге ртутного загрязнения на АО «Химпром» в г. Павлодар (Республика Казахстан) и мониторинга поверхностных и подземных вод. Результаты мониторинга отражают эффективность работ и снижающийся уровень загрязнения в скважине № 7 р, расположенной в очаге загрязнения, фиксируют отсутствие ртути в остальных скважинах режимной сети и поверхностных водных объектах зоны. В ходе заседания Комиссии особое внимание было уделено оценке состояния водных ресурсов трансграничных рек, выполнению водоохранных мероприятий.

19-е заседание Комиссии прошло в период с 25 по 26 ноября 2010 года в г. Павлодаре (Республика Казахстан). Рабочим группам поручено обеспечивать проведение пропуска паводков, наполнения водохранилищ в условиях водообеспечения населения и отраслей экономики в летнее-осенний период; мониторинга водных ресурсов трансграничных рек; водоохранных мероприятий, направленных на улучшение состояния водных ресурсов трансграничных рек. Казахстанская сторона проинформировала Комиссию о намерениях по осуществлению мероприятий, способных оказать трансграничное воздействие по проектам: о ликвидации накопителя Талдыколь и сбросе очищенных сточных вод в реку Ишим, о проекте строительства Булакской ГЭС, о доведении производительности водовода Астрахань-Мангышлак до проектной мощности 260 тыс.м³/сутки.

Современные международные организации делятся на два основных типа: межправительственные и неправительственные организации. Роль и тех и других значительна и все они способствуют общению государств в различных сферах жизни. Но все же два данных типа имеют свои особенности, признаки.

Любая межправительственная организация должна обладать, по крайней мере, шестью признаками.

Во-первых, она создаётся в соответствии с международным правом. Это наиболее существенный признак, имеющий решающее значение. Любая правительственная организация должна быть создана на правомерной основе, а именно организация не должна ущемлять интересы отдельного государства и международного сообщества в целом.

Кроме того, любая международная организация создается на основе международного договора (конвенции, соглашения, трактата, протокола и т.д.). Сторонами такого договора являются суверенные государства, а в последние время участниками международных организаций также межправительственные организации. Например, ЕС является членом многих международных рыболовных организаций.

Цель создания любой международной организации заключается в объединении усилий государств в той или иной области: политической (ОБСЕ), военной (НАТО), экономической (ЕС), валютно-финансовой (МВФ) и в других. Но такая организация как ООН должна координировать деятельность государств почти во всех областях. В таком случае международная организация выступает посредником между государствами - членами. Иногда государства передают наиболее сложные вопросы международных отношений в организации для обсуждения и решения. Очень важно для каждой международной организации иметь соответствующую организационную структуру. Этот признак как бы подтверждает постоянный характер организации и тем самым отличает её от многочисленных других форм международного сотрудничества.

Межправительственные организации имеют штаб-квартиры, членов в лице

суверенных государств и вспомогательные органы.

Следующим важным признаком международной организации является наличие у неё прав и обязанностей, которые в общей форме закреплены в её учредительном акте. Международная организация не может превысить свои полномочия.

Международная организация также имеет самостоятельные международные права и обязанности, т. е. обладает автономной волей отличной от воли государств - членов. Этот признак означает, что любая организация в своей сфере деятельности может избирать самостоятельно средства выполнения прав и обязанностей, возложенных на неё государствами-членами. Таким образом, международная организация, обладающая вышеизложенными признаками, считается международной межправительственной организацией. К крупнейшим международным организациям относятся ООН, Группа Всемирного банка, Международный валютный фонд, Всемирная организация интеллектуальной собственности, Международное агентство по атомной энергии, ЮНЕСКО (Организация Объединенных Наций по вопросам образования, науки и культуры), Всемирный почтовый союз, Всемирная торговая организация, Интерпол.

Россия и Казахстан взаимодействуют в рамках СНГ, Организации Договора о коллективной безопасности и Евразийского экономического сообщества, Шанхайской организации сотрудничества, в Организации "Центрально-Азиатское Сотрудничество", в процессе формирования Единого экономического пространства.

Действует учрежденная в 1997 году российско-казахстанская Межправительственная комиссия по сотрудничеству (МПК). В рамках МПК функционируют подкомиссии по комплексу "Байконур", приграничному сотрудничеству, транспорту, инвестициям и военно-техническому сотрудничеству.

Но как уже было сказано, в современном мире существует и другой тип международных организаций, это международные неправительственные организации, которыми считаются любая международная организация, не учрежденная на основании межправительственного соглашения. Такие организации должны быть признаны, по крайней мере одним государством, но осуществлять свою деятельность не менее, чем в двух государствах. Создаются подобные организации на основе учредительного акта. Возникли подобные организации в начале XIX века, а в настоящее время их насчитывается около 8000. Международные неправительственные организации (МНПО) играют активную роль во всех аспектах современных международных отношений. А в ряде областей они являются даже лидерами, МНПО рассматриваются как вспомогательные элементы в практической деятельности государств и межправительственных организаций в таких областях как: защита окружающей среды, защита прав человека, разоружение, образование. К примеру, комитет Красного креста, принципами деятельности которого является гуманность, беспристрастность, независимость и добровольность, внёс большой вклад во взаимодействие государств в различных областях. Межправительственные неправительственные организации существуют за счет взносов учредителей. К примеру, Гринпис существует только за счёт пожертвований сторонников и принципиально не принимает финансовую помощь от государственных структур, политических партий или бизнеса.

Примером подобного сотрудничества является **Российско-казахстанский мегапроект «Евразийство в XXI веке. Восток-Запад: электронное сотрудничество библиотек»**, совместные проекты в области образования (например Высшая школа бизнеса Финансового Университета при Правительстве Российской Федерации совместно с Международной бизнес-школой Казахского экономического университета им. Т. Рыскулова предлагают программу МВА «Стратегические финансы и инвестиции»)

К преимуществам участия международных межправительственных и неправительственных организаций в производстве общественных благ можно отнести возможность участвовать в производстве тех общественных благ, внешний эффект

потребления которых охватывает наднациональный уровень. Последнее десятилетие отмечено бурным развитием интеграции в рамках ЕС, когда многие общественные блага перестают быть национальными, становясь общеевропейскими. Как следствие, совершенствуются и изменяются механизмы принятия решений, в том числе касающиеся предоставления общеевропейских общественных благ, решаются вопросы об изменении компетенции национальных правительств и институтов сообщества.

К недостаткам участия международных межправительственных и неправительственных организаций в производстве общественных благ можно отнести сложности согласования национальных интересов отдельных государств, рекомендательный характер при производстве глобальных общественных благ, неопределенность прав собственности. Примером подобного рода проблем может служить ситуация вокруг подписания Киотского протокола. Протокол ратифицировали 127 стран, а отказались от участия только Австралия, США и Китай. На долю стран, ратифицировавших Киотский протокол, приходится лишь 32% мировой эмиссии парниковых газов. На долю США приходится 25%, на долю Китая, не взявшего никаких обязательств, приходится 13%.¹³ Согласно прогнозу Международного энергетического агентства, в 1999-2010 гг. глобальная эмиссия CO₂ будет возрастать со скоростью около 2% в год¹⁴. После отказа США ратифицировать Киотский протокол его цели могут быть и недостижимы.

Формирование любого типа международных организаций основывалось на важности решения той или иной проблемы, возникающей между государствами. Важность проблемы определялась самими независимыми государствами, отсюда определялась их классификация, т. е. международные организации, направленные на решение данных проблем, приобретали статус межправительственной или неправительственной международной организации.

Взаимосвязь между индивидуальными усилиями каждого из субъектов производства и потребления общественных благ и общим его предложением получила название технологии агрегирования¹⁵. Существуют четыре основные технологии агрегирования: суммирования, слабейшего звена, наивысшего и наилучшего вклада.

Технология суммирования. Как правило, создание МОБ требует усилий со стороны всех стран. В целях воспроизводства такого международного блага, как безопасность ядерной энергетики, в 1995 г. страны "большой семерки" в рамках Оттавского меморандума "О взаимопонимании по поводу закрытия Чернобыльской атомной электростанции" взяли на себя обязательство профинансировать строительство компенсирующих мощностей для Украины, которая обязалась закрыть Чернобыльскую АЭС в 2000 г. Для создания такого МОБ, как стабильность климата, все государства должны сократить выбросы в атмосферу двуокиси углерода.

Технология слабейшего звена. Производство, воспроизводство и качество МОБ здесь определяются наименьшим вкладом. Эффективность совместных усилий стран по предотвращению распространения заболевания зависит от вклада страны, которая предпринимает для этого минимальные предосторожности. Недофинансирование создания МОБ отдельной страной означает в ряде случаев не просто снижение его качества, а полное его исчезновение. Возьмем, к примеру, глобальный контроль за распространением ВИЧ-инфекции. Если правительство какой-то страны ассигнует на этот контроль, скажем, лишь 50% требуемой суммы, то цель международного контроля за распространением данного заболевания не будет достигнута. Поэтому необходимо обоснование минимальной или

¹³ Грабб М. Вролик К., Брэк Д. Киотский протокол: анализ и интерпретация. Пер. с англ. М., Наука, 2001.

¹⁴ World Energy Outlook. - International Energy Agency, Paris, 2000.

<http://www.mig.mecom.ru/Archive/2002/Annot/11ann1r.shtml>

¹⁵ См.: Comes R., Sandier T. The Theory of Externalities, Public Goods and Club Goods. New York, Cambridge University Press, 1996; Hirshleifer J. From Weakest-link to Best-shot: The Voluntary Provision Public Goods. — Public Choice, 1983, vol. 41, p. 371-386.

граничной суммы средств для создания и воспроизводства МОЕ. "Проблемы безбилетника" в данном случае не существует, поскольку если таковой появляется, благо не создается вообще.

Для создания такого МОБ, как ядерная безопасность, необходим режим контроля за ракетными технологиями, который позволил бы не допустить распространения ядерного оружия на наиболее слабые в системе такой безопасности звенья — проблемные страны и режимы, скажем, на Северную Корею. Страны с ограниченным бюджетом иногда не в состоянии сделать необходимый по величине вклад в создание МОБ. В таких случаях "богатые" государства могут либо дополнить вклад бедных стран до необходимого уровня, либо сами обеспечить необходимую часть производства общественного блага. Дополнительное финансирование могут предоставить международные институты, негосударственные организации. Положение в слабейшем звене определяет качество публичного блага в целом. Стабильность международного финансового рынка зависит от уровня стабильности на наиболее нестабильном национальном финансовом рынке.

Технология наивысшего вклада в создание общественного блага. Количество такого МОБ определяется наибольшим вкладом среди всех стран-участниц, создающих и потребляющих благо. Все вклады ниже данного уровня не имеют для создания общественного блага значения. Примером тому может служить открытие лекарства, средства для лечения определенной болезни: когда "прорыв" в этом уже осуществлен, то лекарство доступно населению каждой страны.

Технология наилучшего вклада в создание общественного блага — менее экстремальная форма технологии наивысшего вклада. В соответствии с ней наиболее сильное влияние на общее предложение этого блага оказывает наивысший вклад в создание общественного блага. Затем идет второй по величине вклад и т.д. Таким образом, поставщиками блага являются многие в отличие от вышеупомянутого случая субъекты.

¹ См.: Comes R., Sandier T. *The Theory of Externalities, Public Goods and Club Goods*. New York, Cambridge University Press, 1996; Hirshleifer J. *From Weakest-link to Best-shot: The Voluntary Provision Public Goods*. — *Public Choice*, 1983, vol. 41, p. 371-386.

ТЕХНИЧЕСКИЕ НАУКИ

УДК 658.562

Д.Б. Курмангалиева

Жетысуский государственный университет им. И.Жансугурова, г.Талдыкорган

ВОПРОСЫ БЕЗОПАСНОСТИ ПРОДУКЦИИ КАК ФАКТОР КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЯ

Мақалада сапаны камтамасыз ету тек ауылшаруашығы мен тамақ өндірісінде ғана емес, кәсіпорындардың бәсекелестігі және халықтың өмір сүру деңгейін, қауіпсіздігін арттыру мәселесі қарастырылған.

The article tells that the quality guarantee takes special significance not only for agriculture but also for upgrading the life level, people's safety and competitions of country's enterprises.

Стремление к качеству – это не добровольный выбор. Понимание потребителем того, что представляет собой качество пищевой продукции, и забота о здоровье людей и безопасности пищевой продукции вынуждают специалистов сельского хозяйства и пищевой промышленности относиться к управлению качеством как к стратегически важному вопросу инноваций и производства.

Вопрос обеспечения качества имеет особое значение для сельского хозяйства и пищевой промышленности. Потребитель имеет эмоциональную связь с пищевой продукцией. Пищевая продукция – это то, что каждый человек употребляет внутрь каждый день в течение всей своей жизни и от чего прямо и косвенно зависит его благополучие и здоровье. Безопасность и полезность пищевой продукции имеют первостепенную важность и для общества в целом. Традиционно управление качеством пищевой продукции было в первую очередь сфокусировано на вопросах безопасности продукции. В настоящее время концепция качества стала шире и охватывает также и другие аспекты пищевой продукции.

Одним из последствий индустриализации и связанного с ней увеличения масштабов производства пищевой продукции стало то, что в случае, например, случайного загрязнения пищевой продукции на крупном предприятии и попадания партии такой продукции на прилавки супермаркета очень большое количество потребителей будет подвергнуто риску отравления. Качество должно стать составной частью самих производственных систем, чтобы такие ситуации можно было бы предупреждать заранее, а не бороться с их последствиями.

Качество и полезность пищевой продукции часто не являются видимой характеристикой, и потребителю приходится полагаться на информацию, предоставленную изготовителем. Тем не менее, одним из основных достижений нашего времени является тот факт, что в западных странах обычно создаются взаимоотношения доверия между потребителями и изготовителями пищевой продукции.

Наша современность требует новой, современной высококачественной жизни. Одна из ее составляющих компонентов - качество продукции. Качество – понятие многоплановое, обеспечение его требует объединения творческого потенциала и практического опыта многих специалистов. Проблема повышения качества может быть решена только при совместных усилиях государства, национальных органов управления, руководителей и членов трудовых коллективов предприятий. Важную роль в решении этой проблемы играют потребители, диктующие свои требования и запросы производителям товаров и услуг [1,2,3].

Повышение качества продукции (работ, услуг) является национальной проблемой всех государств независимо от их политического и экономического строя. В современных условиях развития общественного производства эта проблема резко обострилась. Что обусловлено рядом причин. Прежде всего, тем, что без всемерного повышения технического уровня и качества продукции невозможно решение ключевых экономических и политических задач, стоящих перед любой страной. Показатели качества продукции являются сегодня основным критерием оценки деятельности предприятия, его экономической жизнеспособности. Выпуск и реализация недоброкачественной продукции наносят большой материальный ущерб не только предприятиям, но и интересам государства.

Во всех промышленно развитых странах мира проблема качества приобретает приоритетное значение и превращается в главное средство осуществления национальной экономической политики. Качество пищевых продуктов - это не только основа конкурентоспособности предприятий в условиях рынка, но и важнейший фактор сохранения здоровья нации.

Особенно велико значение качества продукции, в период обострившегося торгово-экономического соперничества на международных рынках. Невиданный по силе и упорству размах конкуренция достигла во взаимоотношениях трех основных центров современного экономического производства - США, Западной Европы и Японии. В этой борьбе значительные трудности испытывают казахстанские предприниматели, поскольку рост объемов экспортных поставок непосредственно зависит от того, насколько поставляемая продукция является конкурентоспособной на внешнем рынке. Качество и цена – важнейшие слагаемые конкурентоспособности продукции. Однако вследствие изменения общей обстановки в мире, когда промышленное развитие большинства стран привело к уравниванию цен на однородную продукцию, на первое место по этой причине вышло качество.

Перспективы вступления Республики Казахстан во Всемирную торговую организацию (ВТО), а также интеграция в мировое экономическое пространство ужесточают условия конкурентной борьбы, как на внутреннем рынке, так и на внешнем. Принятие нашей страной на себя ряда международно-правовых обязательств потребовали изменения казахстанского законодательства, в том числе перехода к разработке и принятию обязательных технических регламентов, замены обязательных стандартов добровольными, повышения уровня соответствия национальных (государственных) стандартов международными, закрепления в этих стандартах, прежде всего, требований к эксплуатационным характеристикам. В связи с этим необходимо обеспечить качество и конкурентоспособность отечественной продукции и довести уровень ее безопасности до современных требований [4].

Безопасность пищевых продуктов и продовольственного сырья относят к основным факторам, определяющим здоровье населения Республики Казахстан и сохранения его генофонда. Свыше 70 % всех загрязнений поступает в организм человека с продуктами питания. В связи с этим остро стоят проблемы, связанные с повышением ответственности за эффективность и объективность контроля качества пищевых продуктов, призванного гарантировать их безопасность для здоровья потребителя.

Вопросы безопасности пищевых продуктов являются первостепенными для производителей. Несмотря на прогресс медицины, науки и технологий производства пищевой продукции, заболевания, вызванные патогенными микробами, присутствующими в пищевой продукции, до сих пор представляют трудную задачу и в отношении здоровья человека и в отношении экономических последствий. Это обусловлено тем, что пищевые отравления остаются наиболее распространенными заболеваниями. Однако, безопасность пищевых продуктов - неотъемлемая, но только одна из составляющих их качества, которое характеризуется большим количеством показателей.

Безопасными для здоровья потребителя принято считать продукты, которые не содержат (или содержат в минимальных, допустимых санитарными нормами количествах), токсические вещества, не обладают канцерогенными, мутагенными или иными неблагоприятными воздействиями на организм человека. Безопасность пищевых продуктов и сырья оценивают по количественному или качественному содержанию в них микроорганизмов и продуктов жизнедеятельности, веществ химической и биологической природы [5].

Вопросы обеспечения производства и реализации безопасных продуктов питания занимают приоритетное место в жизни общества и имеют большое социальное значение, так как от их качества и безопасности зависит наше здоровье.

Экономическая и социальная структура производства многих отраслей пищевой промышленности существенно изменилась. Изменение формы собственности, самостоятельности предприятий, развитие рыночных отношений - все это потребовало нового подхода в организации производства и новых нормативных документов, устанавливающих требования к качеству продукции, а также к условиям хранения, транспортирования и реализации продуктов питания. Решение проблем качества требует постоянной целенаправленной работы в научной, технической, организационной и образовательных сферах.

О важности проблемы питания говорит тот факт, что в нашей республике с 1-го января 2008 года вступил в силу вновь принятый Закон Республики Казахстан «О безопасности пищевой продукции». Закон, состоящий из 6 глав и 35 статей, устанавливает правовые основы обеспечения безопасности пищевой продукции для защиты жизни и здоровья человека, законных интересов потребителей и охраны окружающей среды на территории РК.

Для однозначного понимания и толкования положений закона, в 12-й статье даны разъяснения к требованиям безопасности пищевых продуктов.

Безопасность пищевой продукции – отсутствие недопустимого риска во всех процессах (на стадиях) разработки (создания), производства (изготовления), оборота, утилизации и уничтожения пищевой продукции, связанного с причинением вреда жизни и здоровью человека и нарушением законных интересов потребителей с учетом сочетания вероятности реализации опасного фактора и степени тяжести его последствий.

1. Требования к безопасности пищевой продукции и процессам (стадиям) ее разработки (создания), производства (изготовления), оборота, утилизации и уничтожения, установленные законодательством Республики Казахстан о безопасности пищевой продукции, являются обязательными для выполнения субъектами.

2. Безопасность пищевой продукции обеспечивается посредством:

1) соблюдения субъектами требований, установленных законодательством Республики Казахстан о безопасности пищевой продукции;

2) проведения субъектом производственного контроля за соответствием процессов (стадии), разработки (создания), производства (изготовления), оборота и утилизации пищевой продукции требованиям, установленным законодательством Республики Казахстан о безопасности пищевой продукции;

3) подтверждения соответствия пищевой продукции требованиям, установленным законодательством РК о техническом регулировании;

4) проведения санитарно-эпидемиологической и ветеринарно-санитарной экспертизы;

5) применения мер государственного регулирования в области безопасности пищевой продукции.

3. Процессы (стадии) разработки (создания), производства (изготовления), оборота, утилизации и уничтожения пищевой продукции осуществляются по согласованию с уполномоченными органами.

4. Не допускается к процессам производства (изготовления), оборота и утилизации пищевая продукция, которая не соответствует требованиям, установленным законодательством РК о безопасности пищевой продукции, по одному из следующих показателей:

1) имеет явные признаки недоброкачества (порча, разложение, загрязнение);

2) превышает радиологические, токсикологические, химические и микробиологические нормативы;

3) не имеет документов, удостоверяющих ее безопасность и подтверждающих ее происхождение;

4) не имеет установленных сроков годности или с истекшими сроками годности;

5) не имеет маркировки, содержащей сведения, предусмотренные законодательством Республики Казахстан о безопасности пищевой продукции;

6) не соответствует предоставленной информации;

7) является фальсифицированной пищевой продукцией.

5. Оборота генетически модифицированных объектов и биологически активных добавок к пище допускается только после научно-обоснованного подтверждения их безопасности, проведение которого осуществляется в порядке, установленном законодательством Республики Казахстан, и проведения их государственной регистрации. Регламентация в настоящем законе основных понятий, применяемых в пищевой отрасли, направлена на то, что бы ее использовали все субъекты рыночных отношений [6,7].

Сегодня большое значение потребители и государственные структуры придают безопасности пищевых продуктов, их качеству, повышению культуры питания. И это не случайно. За последние два года в 3,6 раза увеличилось количество забракованных и уничтоженных продуктов питания. При этом свыше 60% такой продукции произведено в Казахстане. Эту печальную статистику озвучил в Астане главный санитарный врач А. Белоног в присутствии депутатов Сената и представителей Правительства на заседании «круглого стола» по обсуждению вопросов совершенствования законодательства в вопросах

обеспечения безопасности пищевой продукции перед вступлением Казахстана в ВТО. Особенно остро стоит вопрос обеспечения ветеринарного контроля и определения уровня содержания ГМО в продуктах питания.

Членство в ВТО несет для экономики Казахстана значительные преимущества, но вместе с тем ставит ряд проблемных вопросов. Среди них – снижение или полная отмена пошлин на ряд импортируемых товаров, расширение доступа зарубежных компаний на казахстанский рынок, отказ от государственной финансовой поддержки экспорта продукции агропромышленного комплекса, дотирование сельского хозяйства в соответствии с нормами ВТО поэтапное сокращение субсидирования отраслей АПК и другие. Это означает, что отечественным товаропроизводителям предстоит конкурировать с очень сильными соперниками.

По данным Министерства сельского хозяйства, к конкуренции отечественные предприятия практически мало готовы. Несмотря на субсидирование государством 50% затрат по внедрению и сертификации международных стандартов по производству и переработке сельхозпродукции, процент предприятий, решившихся на важный шаг очень низок - 5,7%. Кроме этого, имеющиеся в Казахстане лаборатории по уровню оснащения современным оборудованием и методикам диагностики в основном не соответствуют международным требованиям по уровню безопасности. Для решения данного вопроса до 2010 года предусмотрено строительство 11 областных и 115 районных модульных лабораторий с материально-техническим оснащением и подготовкой кадров в странах дальнего и ближнего зарубежья на общую сумму 16 млрд. Однако в текущем году из республиканского бюджета вместо почти 9 млрд. выделено всего 2 млрд., что, естественно, оттягивает своевременное введение в строй этих объектов.

Также было отмечено, что недостаточно останавливаться на обеспечении качества только изготовленных продуктов. Важно, чтобы они в сохранности доставлялись в магазины, а затем хранились в надлежащих условиях.

«Качество» и «безопасность» – два явления, непосредственно затрагивающие интересы государства, товаропроизводителей и потребителей. Их значимость была подчеркнута на научно-практической конференции, посвященной Всемирному дню качества и Европейской неделе качества, проходившей в ноябре 2002 года в Алматы под девизом «Качество – движущая сила развития». Для гражданина страны, качество и безопасность - это возможность наилучшим образом удовлетворить потребности в одежде и пище, жилье и медицинских услугах, в образовании и организации досуга. Для товаропроизводителей, качество и безопасность - это возможность успешно вести свое дело с пользой для общества и с выгодой для себя.

Для страны, качество и безопасность – это повышение уровня жизни нашего народа, здоровая экономика и безопасность граждан, экономическое благополучие и конкурентоспособность казахстанских товаров на мировых рынках, фактор конкурентоспособности Казахстана в современном мире [8].

ЛИТЕРАТУРА

1. Сертификат, качество товара и безопасность покупателя. – М, ВНИИС, 1998.-398 с.
2. Донченко Л.В., Надыкта Б.Д. Безопасность пищевого сырья и продуктов питания. – М.: Пищевая пром., 1999. - 352 с.
3. Кравченко Ю. Качество - движущая сила развития // Стандарты и качество. –2003, №1. - с.4-5
4. Казанцева Г. Как обеспечить безопасность и качество пищевых продуктов // Успех. – № 4. - с. 15-18
5. Ержанов А. Решение проблем качества// Успех. – 2006. - № 7. - с. 25-29
6. Закон РК «О безопасности пищевой продукции» от 21.07.2007, №301 -III

7. Нурмашев А. Требования Закона «О безопасности пищевой продукции» // Успех. – 2008. - № 3. - с. 7-10
8. Дербишер А.В. Повышение качества продукции - насущная государственная задача // Стандарты и качество. – 1988. - №2. - с. 4-7

УДК 332

А.И. Москвитин

*Северо-Восточный федеральный университет им. М. К. Аммосова,
mai9807@gmail.ru*

ПЕРСПЕКТИВЫ ГАЗОСНАБЖЕНИЯ НАСЕЛЕННЫХ ПУНКТОВ РЕСПУБЛИКИ САХА (ЯКУТИЯ)

Макалада Саха Республикасындагы ресурстык база, қолайлы геологиялық көмірсу шикізатының жаңа көлемді орналасу аймағын алу, газ өндіруді дамытудың жетістіктері қарастырылған.

The article deals with existing resource basis favourable geological preconditions for opening of big deposit ossurance of hydrocarbonaceous raw material, opportunities of gas – extraction in Sakha Republic.

Для всестороннего улучшения условий жизни населения решение задач газоснабжения имеет первостепенное значение. Значительные затраты на привозное топливо, проблемы его транспортировки и хранения выдвигают необходимость оптимизации топливно-энергетического баланса в части энергетических ресурсов, потребляемых на выработку тепловой энергии.

Существующая ресурсная база и благоприятные геологические предпосылки открытия новых крупных месторождений углеводородного сырья говорят о хороших перспективах развития газодобычи в Республике Саха. Известно, что в ближайшие годы планируется формирование 4-х основных газодобывающих центров на востоке России – Иркутского, Красноярского, Сахалинского и Якутского. Все эти центры добычи газа в перспективе будут связаны единой газотранспортной системой, которая, в свою очередь, станет составной частью Единой системы газоснабжения России.

Однако газовые ресурсы Востока России имеют сложный компонентный состав, высокое содержание гелия, наличие нефтяных оторочек и большого конденсатного фактора. Соответственно стоит задача наиболее полного извлечения этих ценных компонентов, что объективно сдерживает начало крупномасштабной добычи природного газа в Иркутской области, Красноярском крае и в Республике Саха.

Химический состав природных газов месторождений Якутии отличается двумя очень существенными особенностями. Во-первых, высоким содержанием этана (до 8 %), во-вторых, практически полным отсутствием соединений серы. Первая особенность обуславливает относительно высокую рентабельность производства, поскольку для обеспечения рентабельности производства необходимо содержание этана в газе не ниже 5 %. Отсутствие в составе газа соединений серы определяет возможность обеспечения наиболее экологически чистого производства и уменьшение затрат на нейтрализацию вредных выбросов и защиту окружающей среды. Кроме того, газы этих месторождений характеризуются очень высокой концентрацией гелия (0,2-0,6 %). Согласно данным лаборатории ОАО «Ленагаз», природный газ поставляется с низшей тепловой сгорания $Q_n=8531,59$ Ккал/м³, плотностью $\rho=0,7666$ кг/м³. Природный газ соответствует ГОСТ 51.40-93, «Газы горючие природные, поставляемые и транспортируемые по магистральным газопроводам».

Республика Саха (Якутия) относится к регионам, энергетический потенциал которых многократно перекрывает современные и перспективные внутренние потребности, поэтому

очевидно, что именно развитие нефтегазового комплекса в ближайшие годы должно стать необходимым условием дальнейшего развития экономики республики. Общая площадь основных потенциально нефтегазоносных территорий республики, расположенных в Западной Якутии, превышает 1,5 млн. кв. км. Они характеризуются слабой и неравномерной геологической изученностью. Основные объемы сосредоточены в Ботуобинском и Вилуйском геологических районах, которые на общем фоне характеризуются максимальной изученностью.

Якутский центр газодобычи будет создаваться на базе Чаяндынского нефтегазоконденсатного месторождения, с подключением крупных Среднеботуобинского, Таас-Юряхского и Верхневилуйчанского месторождений, территориально тяготеющих к трассе будущего магистрального газопровода, который пройдет в едином коридоре с нефтепроводом Восточная Сибирь – Тихий Океан (ВСТО).

Развитие нефтегазовой отрасли является ключом к решению многих социально-экономических проблем Республики Саха (Якутия):

- увеличение доходной части республиканского бюджета;
- снижение зависимости от «северного завоза»;
- максимально возможная газификация населенных пунктов;
- рост занятости населения.

Газовая отрасль промышленности предоставляет потребителям следующую продукцию: природный газ; газоконденсатное котельное топливо; газоконденсатный бензин; пропан-бутановую смесь (СУГ); моторное топливо (МТБТ). Природный газ является основным источником, обеспечивающим выработку электрической и тепловой энергии в Республике Саха (Якутия).

В последние годы добыча природного газа в Республике стабилизировалась на уровне 1,7-1,8 млрд. м³. Объемы добычи газа приведены в таблице 1.

Таблица 1. Добыча природного газа в Республике Саха (Якутия), млн. м³

год	всего	в том числе:				
		Средне-вилуйское ГKM	Мастахское ГKM	Северный блок средне-ботуобинского НГKM	Локальный участок средне-тунгского ГKM	Отрадинское ГKM
2005	1 564,9	1 237,4	110,8	216,7	-	-
2006	1 630,2	1 308,3	104,3	217,6	-	-
2007	1 605,9	1 276,6	131,5	197,8	-	-
2008	1 775,9	1 425,7	117,7	227,1	5,4	-
2009	1 891,0	1 557,8	95,8	234,6	2,8	-
2010	1 800,0	1 450,4	100,0	224,6	4,0	20,9

В отличие от нефти природный газ не требует большой предварительной переработки для использования, но его необходимо сразу отправлять потребителю. Газ отличают полнота сгорания, отсутствие золы после сгорания; легкость розжига и регулирования процесса горения; высокий коэффициент полезного действия котельных установок; экономичность и простота транспортировки к потребителю; возможность хранения в сжатом и сжиженном состоянии; отсутствие вредных веществ.

Немалую роль играет и низкая стоимость добычи газа по сравнению со стоимостью добычи других видов топлива – угля, торфа, нефти. Если принять стоимость угля (в пересчете на 1 т условного топлива) за 100%, то стоимость газа составит только 10 %.

Всего в республике природный газ поставляется в 71 населенный пункт в восьми

улусах (Верхневилуйский, Вилуйский, Горный, Кобяйский, Намский, Хангаласский, Мегино-Кангаласский, Мирнинский) и г.Якутске с пригородами. В области газификации одним из значимых результатов последних лет стало завершение строительства первого этапа магистрального газопровода ГРС-2 – Хатассы – Павловск, протяженностью 17 км, и проходящего через русловую часть реки Лена, положившее начало газификации Заречной группы улусов. В республике фактически газифицировано более 70 населенных пунктов. Государственной программой газификации до 2020 г. запланировано газифицировать еще 110 населенных пунктов Республики. Ведется строительство III нитки магистрального газопровода СВГКМ – Мастах – Берге – Якутск.

С экономической точки зрения в сравнении с другими видами топлива природный газ является наиболее выгодным. Стоимость одного литра дизельного топлива с доставкой в г. Якутске на 1.01.2011 г. составляет 29,5 руб/литр. Теплота сгорания 10 200 Ккал/кг. Стоимость одного куба природного газа на сегодняшний день для промышленных предприятий = 2,9 руб/м³. Теплота сгорания 11 400 Ккал/кг. Из приведенных данных видно, что самым выгодным топливом на сегодня является природный газ, самым дорогим – дизельное топливо.

В таблице 2 представлены показатели, демонстрирующие сравнительную экономическую эффективность использования природного газа по сравнению с дизельным топливом.

Таблица 2 - Сравнительная экономическая эффективность использования природного газа

Топливо	Стоимость 10 000 ккал в рублях	Разница в цене по отношению к метану - раз
дизельное топливо	29,5	10,17
природный газ	2,9	1
каменный уголь	3,62	1,25
дрова	7,91	2,73

Использование природного газа в 1,25 раза дешевле, чем каменный уголь, в 2,73 раза дешевле, чем дрова, и в 10,17 раз дешевле чем дизельное топливо.

Кроме того, в процессе реализации мероприятий Программы газификации инвестиционные вложения в значительной мере окупаются за счет снижения стоимости жилищно-коммунальных услуг, снижения бюджетных расходов по оплате коммунальных услуг за объекты бюджетной сферы, снижения объемов льгот, субсидий на оплату жилищно-коммунальных услуг. При переводе индивидуального жилья, для отопления которого используется уголь, на природный газ экономия средств для каждого домовладельца составляет примерно 6-8 тыс. руб. в год. Экономия бюджетных средств (финансирование объектов бюджетной сферы, льготы, субсидии). Например, при переводе 9 муниципальных котельных в РС (Я) в 2008 году на использование природного газа экономия бюджетных средств составила 30 млн. руб. в год, наибольший эффект достигается от перевода котельных с жидкого вида топлива.

В экономическом анализе, в отличие от финансового, налоги и субсидии рассматриваются как трансфертные платежи. Доход от проекта включает налоги, связанные с выпуском продукции, а также налоги от продажи готовой продукции. Эти налоги являются частью общей суммы выгод от проекта, перечисляются на счет правительства, которое выступает от имени общества в целом, и не рассматриваются как издержки. Вместе с тем государственное субсидирование проекта рассматривается как издержки общества, так как субсидии являются затратами ресурсов, которые национальная экономика несет с целью эксплуатации проекта.

Подводя итоги вышесказанному, сделаем следующие выводы:

1. В ближайшей перспективе, до 2012-2015 г.г., развитие системы добычи природного газа, магистрального транспорта, газификации населенных пунктов будет осуществляться, для обеспечения жизнедеятельности республик, имеющих в основном социально-ориентированный характер.

2. За счет газификации объектов сельского хозяйства повысится эффективность топливоснабжения, что наглядно показано при расчете сравнительной экономической эффективности газификации, соответственно появляется возможность экономии бюджетных средств на топливообеспечение объектов хозяйствования сельских населенных пунктов. В масштабах республики это будет значительная сумма бюджетной эффективности, достигнутая за счет использования наиболее дешевого, экологически чистого сырья – природного газа. Следовательно, газификация объектов сельских населенных пунктов позволит создать хорошие условия для устойчивого роста экономики сельских улусов республики.

ЛИТЕРАТУРА

1. Республиканская целевая программа “Газификация населенных пунктов Республики Саха (Якутия) в 2009–2011 годах и основные направления газификации до 2020 года”. Министерство промышленности РС (Я), Якутск, 2009 г.

2. Республиканская программа «Основные направления развития нефтяной и газовой промышленности Республики Саха (Якутия) до 2020 года», Министерство промышленности РС (Я), Якутск, 2009 г.

3. Материалы XI Санкт-Петербургского международного экономического форума, проект "Комплексное развитие Южной Якутии". Минэкономразвития России 9 июля 2007 г.

ЮРИСПРУДЕНЦИЯ

ӘОҚ 343.4

Р.А. Альшуразова

М.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік университеті, Шымкент қаласы

СЕЗІКТІ МЕН АЙЫПТАЛУШЫНЫҢ ҚОРҒАНУ ҚҰҚЫҒЫНЫҢ КЕПІЛДІГІ

В статье рассматривается право защиты подозреваемого и осужденного.

The article deals with protection of alleged and adjudicated.

Қазақстан Республикасы Конституцияның 13-бабына сәйкес: «әркімнің құқық субъектісі ретінде танылуға құқығы бар және өзінің құқықтары мен бостандықтарын, қажетті қорғанысты қоса алғанда, заңға қайшы келмейтін барлық тәсілдермен қорғауға хақылы» - делінген. Ал, ҚР ҚІЖК-не сәйкес, бұл құқықты сезікті мен айыпталушы пайдалана алады. Себебі қорғану құқығы – сезікті мен айыпталушыға сезіктен немесе айыптаудан сақтануға, өзінің қылмысқа қатысты еместігіне, жауаптылығын жеңілдетуге мүмкіндік береді.

Қылмыстық іс жүргізуде сезікті (айыпталушы) өздерінің қорғану құқығын Қазақстан Республикасы ҚІЖК-нің 26-бабына сәйкес, жеке өзі немесе қорғаушының, заңды өкілдің көмегі арқылы жүзеге асыра алады.

Сезікті, айыпталушы жеке өзі қорғану құқығын заңмен бекітілген құқықтар жиынтығын пайдалана отырып жүзеге асырады. Жеке қорғану, қылмыстық істе сезікті пайда

болған, немесе оның айыпталушы ретінде жауапқа тартылған кездерінен бастап, қылмыстық іс жүргізудің барлық стадияларында жүзеге асырылады. Сезікті мен айыпталушы жеке қорғану үшін заңға қайшы келмейтін барлық құралдар мен тәсілдерді өзінің құқықтары мен заңды мүдделерін қорғауға және қорғануға дайындалу үшін жеткілікті уақыты мен мүмкіндігі болуға; өзінің не үшін айыпталғандығын білуге және өзін айыпталушы ретінде жауапқа тарту туралы қаулының көшірмесін ала алады. Сонымен қатар, қорғану құқықтарын, өзінің қатысуымен жүргізілген әрбір тергеу іс-әрекеттері барысында, қосымша құқықтарға ие болу арқылы жүзеге асыра алады. Мысалы, сараптама тағайындау және оны жүргізу барысында ол сарапшыны істен шеттетуге; сараптамаға сәйкес қосымша сұрақтар қоюға; сараптама жүргізілуі барысында оған қатысуға және тағы басқа да іс-әрекеттер жасауға құқылы.

Сезікті (айыпталушы) қорғану құқығын қылмыстық іс жүргізу органдары қызметкерлеріне міндеттер жүктеу арқылы жүзеге асырады. Ол туралы Қазақстан Республикасы ҚІЖК-нің 26-бабында: «қылмыстық іс жүргізуші орган сезіктіге, айыпталушыға, олардың құқықтарын түсіндіруге және айыптаудан заңмен тыйым салынбаған барлық құралдармен қорғану мүмкіндігін қамтамасыз етуге, сондай-ақ олардың жеке және мүлдітік құқықтарын қорғауға шаралар қолдануға міндетті» - деп көрсетілген. Мысалы, алдын-ала тергеу органдары шығарған қылмыстық істі қозғау туралы қаулыда оның шығарылған уақыты мен орны, қылмысты кімнің жасағандығы, іс қозғаудың себептері мен негіздері, қаулы кімге қатысты немесе қандай факт бойынша қозғалып отырғаны, белгілер бойынша іс қозғалып отырған қылмыстық заңның бабы, сондай-ақ істің бұдан былайғы бағыты көрсетіледі. Ол туралы өзіне қатысты қылмыстық іс қозғалған адамға хабарланады (Қазақстан Республикасы ҚІЖК-нің 186-бабы). Ұстау хаттамасында да, ұстау негіздері мен себептері, бұлтартпау шарасын қолдану туралы қаулыда да оның негіздері мен себептері нақты көрсетіледі, құжаттар сезіктіге міндетті түрде таныстырылуы тиіс. Аталған құжаттармен уақытылы танысу арқылы сезікті өзінің конституцияда көрсетілген қорғану құқығын дұрыс іске асыра алады.

Сонымен қатар, қылмыстық іс жүргізу органдары әрбір жүргізілген тергеу іс-әрекеттері барысында және барлық стадияларда аталған тұлғалардың құқықтарын түсіндіруі қажет. Қылмыстық іс жүргізу органдары заңмен шектелмеген тәсілдерді пайдалану арқылы айыптаудан қорғану мүмкіндігін қамтамасыз етуге, сонымен қатар сезікті мен айыпталушының жеке және мүлдітік құқықтарын қорғау шараларын қолдануы міндетті. Жекелей алғанда, заңға сәйкес, олар сезікті мен айыпталушыға іс жүргізу мәжбүрлеу шараларын шектен тыс қолдануды болдырмауға әрекет жасайды; олардың қараусыз қалған кәмелетке толмаған балаларына көмек қолын созуға; бас бостандығынан айырылған тұлғалардың мүлкін немесе тұрғын-үйін қорғауға шаралар қолдануы тиіс.

Сезікті, айыпталушы алдын-ала тергеу сатысында анықтаушының, тергеушінің, прокурордың іс-әрекеттеріне шағымдана алады (Қазақстан Республикасы ҚІЖК 110-бабы). Бұл құқықтар айыптың дұрыс тағылуына және айыпталушының жауапкершілігін жеңілдетуге және ұстау және бұлтартпау шараларының дұрыс қолдануына өз әсерін тигізеді.

Сезікті мен айыпталушының қорғану құқығы қорғаушы арқылы жүзеге асырылады.

Қазақстан Республикасы ҚІЖК-нің 70-бабының 1-тармағына сәйкес, қорғаушы болып – заңда белгіленген тәртіппен сезіктілер мен айыпталушылардың құқықтары мен мүдделерін қорғауды жүзеге асыратын және оларға заң көмегін көрсететін адам саналады. Көрсетілген баптың 2-тармағында сәйкес, адвокаттарға, айыпталушының жұбайына (зайыбына), жақын туыстарына немесе заңды өкілдеріне, өз бірлестіктері мүшелерінің істері бойынша кәсіподақтың және басқа да қоғамдық бірлестіктерінің өкілдеріне қорғаушы ретінде жол беріледі.

Қорғаушы іске сезікті және айыпталушының өтінішімен ғана қатыстырылады. Ал сезікті, айыпталушы сотталушы кәмелет жасқа толмаса; сезікті, айыпталушы, сотталушы дене немесе психологиялық кемістігінен өзінің қорғану құқығын өз бетінше жүзеге асыра

алмаса; сезікті, айыпталушы, сотталушы, сот ісі жүргізілетін тілді білмесе; адам жазалау шарасы ретінде он жылдан астам мерзімге бас бостандығынан айырылу, өмір бойы бас бостандығынан айырылу не өлім жазасы тағайындалуы мүмкін болатын қылмысты жасағаны үшін айыпталса; айыпталушыға, сотталушыға бұлтартпау шарасы ретінде қамауға алу қолданылса немесе ол мәжбүрлі түрде стационарлық сот-психатриялық сараптамаға жіберілсе (Қазақстан Республикасы ҚІЖК-нің 70-бабы), қорғаушының іске қатысуы міндетті болып табылады. Заңда көрсетілген реттерде кәсіби заң көмегі тегін көрсетіледі (Қазақстан Республикасы Конституциясының 13-бабы).

Ол туралы Адам мен азаматтардың құқықтары мен бостандықтары Декларациясының 37-бабында да көрсетілген.

Қылмыстық іс жүргізу барысында қорғаушының сезікті мен айыпталушыны қорғау мақсатында іске қатыстырылудағы қажеттілік сол, алдын ала тергеу стадиясы тек айыпталушының іс-әрекетіндегі қылмыс құрамы мен белгілерін анықтауға бағытталған. Осыған байланысты тергеуші істі қаншалықты объективті тұрғыдан қарағанымен, айыпталушының кінәсін толық дәлелдеуге тырысады, ал айыпталушының кінәсін жеңілдететін мән-жайларға көп көңіл бөлінбейді.

Осындай жағдайларда, сезікті (айыпталушы) өзіне берілген құқықтарын алдын ала тергеу сатысында туындаған әртүрлі жағдайларға байланысты, толық пайдалана алмайды, ол тек заң қорғаушы арқылы ғана жүзеге асырылады.

Бірақ қылмыстық іске қорғаушының жіберілуіне қатысты теорияда да, тәжірибеде де мәселелер кездеседі. Мысалы, өзіне қатысты қылмыстық іс қозғау туралы қаулы шығарылған тұлға да сезікті болып табылады. Осы мезеттен бастап, сезіктінің қорғану құқығы толық көлемде жүзеге асырылуы тиіс. Бірақ қылмыстық іс жүргізу заңында сезіктіге қатысты қылмыстық іс қозғалған кезде, оның қорғану құқығын қалай жүзеге асыра алатындығы туралы хабарлаудың тәртібі қаралмаған. Сондықтан бұл құқықты сезікті уақытылы пайдаланбайды, ол тек Қазақстан Республикасы ҚІЖК-нің 132-бабына сәйкес ұсталынса немесе оған қатысты қамау түріндегі бұлтартпау шарасы қолданылса ғана өз құқықтарын толық пайдалана алады.

Біздің пікірімізше, аталғандай кемшіліктердің орнын толтыру үшін заңға міндетті түрде толықтырулар қажет.

Заңның тағы да кемшіліктерінің бірі қорғаушының қылмыстық іске жіберілуі алдын-ала тергеу сатысында ғана жүзеге асырылады, ал қылмыстық істі қозғау сатысында қорғаушы қатыстырылмайды, себебі ол қылмыстық іс жүргізуде ешқандай мәртебеге ие емес. Бірақ, қылмыстық іс қозғалғанға дейін тергеуші арқылы сараптама және тексеру тәрізді тергеу іс-әрекеттерін жүргізуге рұқсат етілген.

Осы туралы айтқан В.Д. Арсеньев, В.М. Савицкий, И.Н.Сарокатяннің пікірімен келісуге болады. Олар: «Тергеу іс-әрекеттерін қылмыстық істі қозғау сатысында қорғаушылардың болмауы салдарынан тұлғалардың құқықтары мен заңды мүдделерінің елеулі түрде шектеуге әкеп соғады. Сондықтан да қорғаушыларды қылмыстық іске қылмыстық істі қозғау сатысында жіберу қажет» – деп көрсетеді.

Сонымен қатар, бүгінгі таңда Қазақстан Республикасы аумағында адвокаттардың қылмыстық істерге қатыстырылуына қатысты бірқатар мәселелер де бар. Себебі Қазақстан Республикасында көрсетіліп отырған заң көмегінің сапасы мен көлемін бақылаудың тиімді жүйесі жоқ. Тәжірибе қызметінде сезікті мен айыпталушының құқықтары адвокаттар тарапынан толық қорғалынбайды.

Адвокаттардың өз қызметтерін толық орындамауындағы бірден-бір себеп – адвокаттар алқасы жұмысын ұйымдастырудың жеткіліксіздігі.

Осындай мәселелерден шығу мақсатында, кейбір заңгерлер тарапынан, Республикамыздағы аудандарында, кезекші заң кеңесін ұйымдастыру туралы және ондағы адвокаттардың саны көрсетілген аумақтағы сезіктілердің санына қарай белгілену қажет деген ұсыныстар да түсті. Бірақ бұл ұсыныстар да мәселені толық шеше алмады, Себебі

адвокаттар алқасындағы кезекшіліктің ұйымдастырылу деңгейі өте төмен. Әсіресе, адвокаттарды кешкі және демалыс уақыттары табу мүмкін емес. Осы себептен де ұсталған сезіктілерге кәсіби көмек көрсетілмейді, ал қалалы жерлерде ұсталған сезіктілердің үшпен біріне тегін кәсіби заң көмегі аса қажет. Сондықтан, аталған Заңға заң көмегін қажет ететін тұлғаларға тәулік бойы заң көмегімен қамтамасыз ететін адвокаттар алқасы жұмысын ұйымдастырудың тәртібі туралы ережені бекіту қажет. Осы мақсатта адвокаттар кезекшілігін ұйымдастырумен байланысты сұрақтар жергілікті алдын ала тергеу органдары және сотпен келісілуі шарт.

Сонымен бірге, алдын ала тергеу сатысында айыпталушының құқықтарын толық кепілдендіру үшін Қазақстан Республикасы ҚІЖК-нің 71-бабына сәйкес, қылмыстық істерге адвокаттар қатыстырылмаса, онда алынған мәліметтерді сот барысында жарамсыз деп тану қажет. Осындай жағдайларда, біз тергеуші мен анықтаушыларға өз міндеттерін дұрыс атқаруға, сонымен қатар, сезікті мен айыпталушыны заң көмегімен толық қамтамасыз етуге мүмкіндігіне ие бола аламыз.

Заңға сәйкес, сезікті мен айыпталушының адвокаттардан кез келген уақытта бас тартуына құқығы бар. Қаражаттың жоқтығы қорғаушыдан бас тартуға негізгі себеп болып табылмауы тиіс. Қазақстан Республикасы ҚІЖК-нің 73-бабына сәйкес, қорғаушыдан бас тарту қорғаушылардың (адвокат) қатысуымен ғана жүзеге асырылуы тиіс. Бірақ тәжірибе барысында, тергеушілер, адвокаттың қатысуынсыз сезікті мен айыпталушының өз қолдарымен жазылған, қорғаушыдан бас тарту туралы арыздарды алғандығы туралы жайттар жиі кездесіп отыр. Бұл арыздарда «қорғаушыдан бас тарту» сезікті мен айыпталушының материалдық жағдайларына байланысты еместігі ғана айтылады, ал қорғаушыдан бас тартудың ең басты себебі көрсетілмейді.

Сондықтан да заң бұзушылықтарды болдырмау үшін қорғаушыдан бас тарту туралы жазбалар нақты жауап алу барысында бекітілуі қажет және сезікті мен айыпталушының материалдық жағдайына үлкен мән берген дұрыс. Қазақстан Республикасы ҚІЖК-нің 73-бабына сәйкес, сезіктіге немесе айыпталушыға тегін заң көмегін пайдалана-алатындығы туралы нақты түсіндіру шарт. Осы құқықтың түсіндірілгені жайлы жауап алу хаттамасында тіркелгені дұрыс болар еді.

Кейбір жағдайларда, тергеуші қаншалықты сезікті мен айыпталушының конституциялық құқықтарын сақтауға тырысқанымен, оған мүмкіндік бола бермейді.

Оған тәжірибе барысында адвокаттардың өз міндеттерін толық орындамауы себеп болуда, яғни адвокаттар белгіленген уақытта тергеу іс-әрекеттеріне қатысуға келмейді және кейбір жағдайларда сезіктінің материалдық жағдайының төмендігінен оларды қорғаудан бас тартуда. Ал, материалдық жағдайдың төмендігінен айыпталушының, сезіктінің өзінің таңдаған адвокатты алуға толық мүмкіндігі бола бермейді, сондықтан тергеушінің тапқан «тегін адвокатына» келісім береді. Тегін адвокаттар дегеніміз – жаңадан ғана адвокатура жұмысына келгендер, немесе жеткілікті клиенттері болмағандар, немесе қорғауды жүзеге асыруға қабілетсіздер. Яғни аталған адвокаттармен ешкім қорғаушы ретінде делдалдық шарт құрғысы келмейді, сондықтан олар қаражат табу мақсатында, тергеушілер ұсынған кез-келген қылмыстық істерге қатысуға мәжбүр. Ал, беделді адвокаттар ақысыз істерге қатысуға ешқандай құлқы жоқ, бұл істер олардың жұмыстарына кедергілер жасайды. Сондықтан ақысын төлей алмайтын сезікті мен айыпталушыларды қорғауды, жоғарыда көрсетілген «тегін адвокаттар» жүзеге асырады. Ал, олардың істерге қатысып отырғандығы болмаса, өз қорғауындағы тұлғаларды қорғауға ешқандай құлқы жоқ. Яғни қорғанушылар ешқандай да заңдық көмек ала алмайды. Яғни сезікті немесе қорғаушының материалдық жағдайы болмаса адвокаттар қылмыстық істерден бас тартуға барлық күшін салады.

Аталған мәселелердің туындауына, тегін заң көмегін көрсетуде қаржылық және ұйымдастырушылықта туындаған қиындықтар әсер етеді.

Себебі адвокаттар арқылы көрсетілген заң көмегіне және қорғаумен байланысты шығындардың орнын толтыруда республикалық бюджеттен бөлінген қаражат мөлшерлері

өте төмен. Бұл адвокаттардың өз міндеттерін толық орындауына мүмкіндік бермейді. Себебі адвокаттың іске қатысуы арқылы заң көмегіне төленетін төлемнің мөлшері, Қазақстан Республикасының заңмен бекітілгендей 1/21 ең төменгі есептік көрсеткішпен төленеді. Тіпті, қолданыстағы Қазақстан Республикасы «Бюджет туралы» заңында қылмыстық сот ісін жүргізуде, алдын ала тергеу органдарының, прокурордың, соттың қорғаушы ретінде тартылған адвокаттарға төленетін қаржы туралы қаралмаған. Ал, бұл қолданыстағы Қазақстан Республикасы «Адвокатура және адвокаттық қызмет туралы» заңға қарама-қайшы болып табылады.

Қазақстан Республикасы аумағында да кәсіби заң көмегін жақсарту мақсатында заңгерлер арасында бірқатар пікірлер айтылуда. Мысалы, ол туралы С.Қараманов: «Мемлекет аумағында муниципальдық адвокаттық кеңселер құру керек. Осы мекемелердегі адвокаттар жергілікті бюджеттен қамтамасыз етілуі қажет. Бұл мекеменің негізгі міндеті жергілікті халыққа кәсіби заң көмегін көрсету болып табылады», – деп көрсетеді.

Қорыта келе, бұл пікірмен келісуге болады. Өйткені Қазақстан Республикасы азаматтарын, оның ішінде қылмыстық іс жүргізу барысында сезікті мен айыпталушыны кәсіби заң көмегімен тегін қамтамасыз ету басты міндет болып табылады. Бұл дамыған демократиялық елдерге тән қасиет және Қазақстан Республикасы Президентінің негізгі сардарлы саясаты деп есептейміз.

Сондықтан да Республика аумағында «Муниципальдық адвокатураны» құру қажет. Оған бүгінгі таңдағы Қазақстан Республикасының экономикалық жағдайы толық түрде сәйкес келеді. Мемлекеттік адвокатура құру арқылы біз оның мемлекеттік-ведомствалық органдарға тәуелділігін жоя аламыз. Оған мүмкіндік болмаған жағдайларда, адвокаттардың атқарған қызметіне қарай бюджеттен төленген қаражаттың көлемін ұлғайту шарт деп есептейміз.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Қазақстан Республикасының Конституциясы. – Алматы: Қазақстан, 1995 ж. – 13 бап.
2. Строгович М.С. Право обвиняемого на защиту и презумпция невиновности. – М., 1994. – 144 бет.
3. Перлов И.Д. Право на защиту. – М.: Знание, 1990. – 71 бет.
4. Жумабеков О.И. Обеспечение конституционных прав и свобод граждан при производстве дознания и в ходе предварительного следствия // Заң және Заман. – 2006. – № 5. – 3-6 б.
5. Пикалов И.А. Роль защитника в процессе доказывания на досудебных стадиях уголовного судопроизводства // Закон и Право, № 7, 2008.
6. Ковалев Н. «Защита прав и свобод задержанного, подозреваемого (обвиняемого) в уголовном процессе СНГ на досудебной стадии». Правовая реформа в Казахстане № 2 (15) 2006, 25 с.

УДК 29

Е.Ж. Бейсов

Жетысуский государственный университет им. И.Жансугурова, г.Талдықорган

О НОРМАТИВНОМ РЕГУЛИРОВАНИИ СПЕЦИАЛЬНОСТИ ИСЛАМОВЕДЕНИЕ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Мақалада автор ҚР ИСЛАМТАНУ мамандығын құқықтық реттеу мәселесін анықтады. Автор жоғарғы діни білімді реттеу мәселесін ИСЛАМТАНУ мамандығында көрсетті. Сонымен қатар автор осы салада реттеу механизміне өз ұсыныстарын жасады.

The article determines the Islamic regulation in the republic of Kazakhstan. The author shows the problems of studying Islamic in the discipline of Islamic study. Also the author gives his own recommendations in solving the questions in this sphere.

Одна из важнейших проблем в образовании, требующая своего решения, – это проблема религиозного образования. В данной статье мы разберем его правовое регулирование на примере казахстанско-египетского университета Нур-Мубарак специальности «*****Исламоведение».

Университет Нур Мубарак ведет подготовку специалистов по специальности ***** «-Исламоведение» с 26 апреля 2004 года. Университет создан на основе межправительственного соглашения от 18 июня 2001 года. С момента создания университета прошло 9 лет, а с момента получения лицензии прошло 6 лет, но до сих пор подготовка специалистов по данному направлению не урегулирована в нормативном порядке.

Здесь хотелось бы остановиться на тех обязательных нормативно-правовых актах, которые необходимы для подготовки специалистов по какому бы то ни было направлению:

- «ГОСО специальности, который устанавливает требования к обязательному минимуму образовательных программ, образовательной траектории обучающихся, структуре и содержанию образования, оценке полученного выпускниками уровня образования и академической степени»; [1].
- «Классификатор специальностей бакалавриата и магистратуры Республики Казахстан»; [2].
- Правила приема на соответствующую специальность; [3].
- Правила и порядок организации и проведения итоговой аттестации обучающихся по соответствующей специальности; [4].
- УМО специальности и т.д.

МОН РК выдало лицензию на подготовку по специальности «*****Исламоведение» не определившись ни с его шифром, ни с траекторией образования, чего при наличии такого количества нормативов в принципе не должно было делать.

Как известно, Республика Казахстан является светским государством. Этого еще никто не отменял.

Что такое светское образование и что такое религиозное образование?

На наш взгляд, религиозным образованием является такое образование, которое готовит священнослужителей, т.е. специалистов для той или иной конфессии, той или иной религии. Образование, при котором религиозные знания преподаются без этой цели, это в общем-то светское образование.

Светскость означает равноудаленность от мировоззрения и атеистического, и религиозного, т.е. безоценочное отношение к тому или иному мировоззрению.

Существенные признаки светскости (светского характера) образования в государственных образовательных учреждениях удалось сформулировать таким образом:

гарантии свободы мировоззренческого выбора:

- недопустимость установления в государственных образовательных учреждениях общеобязательной религии или идеологии;
- равенство прав каждого на поступление в образовательные учреждения и получение образования независимо от убеждений или отношения к религии;
- обеспечение прав учащихся и преподавателей на свободу убеждений; обеспечение добровольности при обучении религии или изучении религиозной культуры, а также при вступлении в какое-либо объединение или пребывании в нем; недопустимость принуждения

к определению своего отношения к религии, к исповеданию или отказу от исповедания религии, к участию в религиозных обрядах и праздниках, участию в деятельности и мероприятиях религиозных объединений, деятельность которых направлена на идеологию.

Светскость внутреннего устройства государственных образовательных учреждений и органов управления образованием:

- независимость управления государственными образовательными учреждениями от религиозного или идеологического санкционирования или давления, от вмешательства религиозных объединений и объединений, деятельность которых направлена на распространение идеологии, недопустимость передачи им полномочий администрации указанных образовательных учреждений;

- недопустимость проведения в государственных образовательных учреждениях религиозных обрядов в рамках образовательных программ, реализуемых в соответствии с государственными стандартами;

- недопустимость профессиональной религиозной (духовной) подготовки служителей религиозного культа государственными образовательными учреждениями;

- недопустимость создания и деятельности в государственных органах управления образованием и образовательных учреждениях подразделений религиозных объединений и объединений, деятельность которых направлена на распространение идеологии, что не исключает осуществления ими образовательной, культурно-просветительской и благотворительной деятельности в соответствии с законодательством, а также деятельности вузовских домовых храмов.

Требования светскости к выполнению служебных обязанностей работниками государственных образовательных учреждений и органов управления образованием - светскость профессиональной этики.

Идеологическая и религиозная нейтральность используемых учебных программ и учебной литературы:

- светскость внутреннего устройства государственных и муниципальных образовательных учреждений и органов управления образованием:

- ненаправленность преподавания образовательными учреждениями знаний о религии или идеологии на вовлечение учащихся в религиозное объединение или объединение, деятельность которого направлена на распространение идеологии;

- осуществление государственного контроля за недопущением в используемых учебных программах и учебной литературе положений, возбуждающих ненависть либо вражду, унижающих достоинство или пропагандирующих неполноценность человека либо группы лиц по признакам отношения к религии или идеологии, а также пропагандирующих превосходство или исключительность граждан по признаку отношения к идеологии.

На первый взгляд, созданием специальности ***** «-Исламоведение» высказывается забота о нравственности, о восполнении пробелов в системе образования и т.д. Но при более внимательном чтении в глаза бросаются некоторые несообразности, противоречия, а кое-где даже откровенные подтасовки. И это наводит на мысль о том, что составители этих документов руководствовались несколько иными целями, нежели те, что там декларируются. Например, приходит в голову мысль, что одна из конфессий, существующих в Казахстане, пытается интегрироваться в систему государственного образования и таким образом если не де-юре, то де-факто сделать шаг к статусу государственной религии. Она стремится к возможности контролировать духовную жизнь людей, и в том числе подавлять инакомыслие. Впрочем, это, может быть, наше субъективное восприятие.

В такой многонациональной и многоконфессиональной стране как Казахстан вероисповедная политика может быть эффективной только при условии, если она будет строиться на двух принципах: светский характер государства и правовое равенство верующих и религиозных организаций.

Демонстрация конфессиональных предпочтений со стороны центральных органов государственной власти может вызывать ревностную реакцию в других конфессиях, которые не являются объектами предпочтений.

Специальность «Исламоведение» конфессиональна, введение ее было ошибкой в принципе. Это не соответствует законодательству нашей страны. Как преодолели это несоответствие?

На сегодняшний день решение проблемы возможно путем выведения религиозного образования в епархию соответствующих конфессий. Выпускники данных отделений будут иметь достаточную подготовку для принятия сана. Кроме того, через теологические отделения конфессии получают возможность удовлетворять свои кадровые потребности при мечетях, воскресных школах, катехизаторах и миссионерах. Здесь можно обратиться к опыту РФ. Госдума РФ 8 февраля 2008 года приняла в третьем чтении поправки в законодательство, согласно которым духовные высшие учебные заведения смогут получать государственную аккредитацию, а их выпускники - дипломы государственного образца, но без изображения государственного герба.

В соответствии с принятыми поправками к законам «Об образовании», «О высшем и послевузовском профобразовании» и «О свободе совести и о религиозных объединениях», духовные вузы смогут получать государственную аккредитацию, не устанавливая государственный статус учреждения. Поэтому в дипломах не будет изображения герба РФ.

Другой способ решения данной проблемы видится в том, что, возможно, нам нужно идти по российскому сценарию и ввести в классификатор ВЫСШЕГО ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ В ЧАСТИ КЛАССИФИКАТОРА НАПРАВЛЕНИЙ И СПЕЦИАЛЬНОСТЕЙ ВЫСШЕГО ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ наряду со специальностью «Религиоведение» специальность «Теология». Специальность «Теология» находится в блоке «Гуманитарно-социальные специальности». Она как раз бы дала нам возможность выправить существующее положение.

Специальность «Религиоведение» должна дать сумму объективных и более полных знаний обо всех религиях, с тем чтобы слушатель, студент, учащийся мог свободно и осознанно мировоззренчески определиться. И, самое главное, чтобы он доброжелательно относился к последователям иных мировоззрений. А специальность «Теология» должна стать системой знаний о Боге. Причем теолога нужно рассматривать как специалиста имеющего знания о Боге как бы изнутри, который может передать или передает эти знания другим.

Теперь в отношении взаимоотношений специальностей «Религиоведение» и «Теология». Требуется более фундаментальное и глубокое изучение религиозного опыта во всех его проявлениях: и в историческом плане, и относительно жизни современного общества, культуры. Это сейчас настоятельная задача. В связи с распространением многих деструктивных религиозных сект, представляющих опасность для здоровья общества, также необходимо изучение религиозного опыта.

Безусловно, должны быть разновидности стандарта по теологии. Для мусульман - один стандарт, для христиан - другой стандарт, для буддистов должны быть свои варианты стандарта т.д.

Если же мы хотим подготовку теологов вести на государственном уровне, то нужно решить ряд проблем, которые необходимы для открытия специальности по национальному законодательству. Отсутствие соответствующих нормативов практически делает получение специальности незаконным, и образовательные учреждения, готовящие по направления религиозного характера, мы заведомо делаем учреждениями второго сорта.

Создание и разработка поликонфессионального образовательного стандарта по направлению «Теология», на наш взгляд, невозможно. На практике вряд ли получится скоординировать взаимодействия представителей разных вероисповеданий в подготовке, может быть, по единой принципиальной схеме таких стандартов.

Теология не может быть и интерконфессиональной, она всегда моноконфессиональна, а потому носит не только апологетический характер, но и критична в отношении других вероисповеданий. От теологов требуются широкий и именно религиоведческий кругозор, достаточно глубокие знания в области истории, вероучения, особенностей религиозной практики и социального служения не одной какой-либо, пусть даже и крупной конфессии, а всех конфессий, бытующих среди населения страны или региона.

Неприемлемость богословского образования в государственных вузах вовсе не означает, что стандарт по теологии не нужен как таковой. В его официальном признании заинтересованы конфессиональные средние и высшие учебные заведения, готовящие кадры богословов. Здесь есть проблема, которая требует серьезной проработки. Необходимо найти решение, которое, с одной стороны, не противоречило бы законодательству, а с другой - позволило бы уравнивать статус выпускника духовной школы и государственного учебного заведения.

Ситуация осложняется тем, что по мере распространения преподавания теологии в других регионах страны речь идет уже не только о том, чтобы ввести специальность, но и о магистратуре, аспирантуре, о том, чтобы присуждать ученые степени по теологии и т.д.

Словом, и сама по себе инициатива включения «Теологии» в качестве специальности в государственную систему образования, и целевые установки при подготовке кадров по этой специальности вызывают очень серьезные сомнения.

Что нужно сделать ?

- Создать координационный центр при МОН РК который бы занялся вопросами религиозного образования, где необходимо рассмотреть стандарт по специальности «Теология», разработанный по принципу поликонфессиональности, так как внеконфессиональной теологии быть не может. Стандарт обязательно должен включать обязательные блоки, спускаемые Министерством образования РК, как общепрофессиональных дисциплин (ОПД), наименее конфессионально окрашенных (введение в специальность, наука и религия, религиозная философия, этика и аксиология в религии, государственное законодательство о религии и т.п.). И блок ДКП (дисциплины конфессиональной подготовки), который должен являться конфессионально ориентированным, рассматриваться в УМО и утверждаться в Министерстве по представлению от конфессии;

- ввести в классификатор и присвоить шифр специальности «Теология», а специальность «*****Исламоведение» сделать одним из направлений специальности «Теология»

- дать возможность вузам при подготовке по специальности «Теология» сделать свой выбор в отношении религий, причем не важно, будет ли он поликонфессиональный или моноконфессиональный. Все это должно решаться в зависимости от решения Ученого Совета соответствующего вуза, в зависимости от местных традиций.

ЛИТЕРАТУРА

1. ГОСО 3.0-2000 Государственный общеобязательный стандарт образования Республики Казахстан. Образование высшее профессиональное. Основные положения (Приказ Министерства образования и науки Республики Казахстан от 25 августа 2000 г. № 857)
2. ГК РК 08-2001 Классификатор направлений подготовки и специальностей высшего профессионального образования Республики Казахстан
3. Типовые правила приема в высшие учебные заведения Республики Казахстан, утвержденные приказом Министерства образования и науки Республики Казахстан от 25 марта 2000 г. № 247
4. Правила о порядке организации и проведении итоговой аттестации обучающихся в высших учебных заведениях, утвержденные приказом Министерства образования и науки Республики Казахстан от 12 июля 2000 г. № 714

5. Закон Республики Казахстан «Об образовании» от 7 июня 1999 г. № 389-1 с изменениями от 11 июня 2001 г. № 207
6. Закон Республики Казахстан «О сертификации» от 16 июля 1999 г. №434-1 с изменениями и дополнениями от 11 июля 2001 г. № 230-II
7. О новой модели формирования студенческого контингента высших учебных заведений, утвержденных постановлением Правительства Республики Казахстан № 464 от 24 апреля 1999 года
8. Приказ Министра образования и науки Республики Казахстан «Правила организации деятельности высших учебных заведений» от 11 марта 2001 г. №151
9. Правила о порядке восстановления и перевода обучающихся в организациях образования, дающих высшее профессиональное образование, утвержденные приказом Министерства образования и науки Республики Казахстан от 18 апреля 2000 г. № 350

ӘОҚ 349.6

Т. Жұмағұлов

І. Жансүгіров атындағы Жетісу мемлекеттік университеті, Талдықорған қаласы

ЭКОЛОГИЯЛЫҚ ЗАҢДАРДЫҢ ДАМУ КЕЗЕҢДЕРІ

В данной статье рассматриваются этапы развития экологических законов. Также в статье предлагаются меры профилактического характера для предупреждения экологических правонарушений.

This article considers development levels of ecological law. At the same time there were offered prophylactic measures for preventing ecological offences.

Қоршаған ортаны қорғау, табиғи ресурстарды ұтымды пайдалану, экологиялық қауіпсіздікті қамтамасыз ету біздің мемлекетіміздің экологиялық саясатының негізгі бағыттарының бірі болып табылады. Бүгінгі таңда қоршаған ортаның ластануы, табиғи ресурстардың азамат және экологиялық байланыстың бұзылуы – өзекті мәселелердің бірі.

Қазақстан Республикасының экологиялық заңнамасы Қазақстан Республикасының Конституциясына негізделеді және Қазақстан Республикасының өзге де нормативтік құқықтық актілерінен тұрады.

Жалпы экологиялық құқық бұзушылық дегеніміз-экологиялық қатынастарды реттейтін заңдардың бұзылуы, табиғатты пайдаланушыларға және қоршаған ортаға зиян келтіру арқылы адамның денсаулығына зиян келтіруді экологиялық құқық бұзушылық дейміз.

Табиғат өзінің объективтік заңдылықтарымен дамиды. К.Маркстың көзқарасы бойынша табиғат – Бұл адамның денесі, ол өліп қалмау үшін онымен өзара арақатынаста болуға мәжбүр [1] (природа – это тело человека, с которым он вынужден взаимодействовать чтобы не умереть). Сондықтан да, табиғи ресурстар санының азаюына әкеп соқтырған нақты зиян олардың жүдеуіне немесе өзге жағымсыз экологиялық салдарға әкеледі деуге болмайды. Мұндайда мемлекетке немесе табиғат пайдаланушыға келтірілген мүлтік зиян туралы айтқан жөн. Бұл көзқарасты Д.Л. Байдельдинов те қолдайды. Ол табиғатқа келтірілген зиянды екі дербес экономикалық және экологиялық зиянға бөлуді ұсынады [2, 136.]

Ф.Энгельстің тұжырымдамасы бойынша "Человек, не может властвовать над природой, как завоеватель властвует над чужим народом. Свой плотью, кровью, мозгом он принадлежит природе и внутри нее. Господство человека над природой состоит в том, что он в отличие от других существ умеет познавать ее законы и правильно их применять"[3].

Жоғарыда көрсетілген қоғам мен табиғаттың арақатынасынан туындап отырған зиянды салдарды реттеудің нысандарын құқықтық тұрғыдан жүзеге асыру табиғатты қорғау заңдарын қабылдау арқылы реттелді.

Қоршаған табиғи ортаны қорғауға азаматтар мен қорғаудың бірлестіктердің қатысуы осы табиғат қорғау заңдарында қай жылдардан бастап көрініс тапқанын анықтау үшін осы заңдардың пайда болу және даму кезеңдерін ашу керек.

Табиғат қорғау заңдары мемлекетіміздің табиғатын құқықтық қорғаудың заңдық негізі болып табылады. Ол кеңес өкіметінің алғашқы жылдарында пайда болды. Табиғат қорғау заңдарының қалыптасуы мен дамуында В.И.Лениннің рөлі ерекше. В.И. Ленин – табиғат қорғау ісінің негізін салушы. Оның көптеген ғылыми еңбектерінен, сөздерінен, ол кеңес өкіметінің алғашқы жылдарында-ақ еліміздің табиғи ресурстары, оларды пайдалану-дың болашағы туралы көп ойлағанын байқаймыз. В.И. Ленин табиғатты қорғау мен ұтымды пайдаланудың қажеттілігінің негізін салып қоймай, табиғат қорғау қызметінің негізгі қағидалары мен құралдары белгіледі. Кеңес мемлекетінің дамуының алғашқы кезеңдерінде табиғатты қорғауға байланысты 234 заң актілері қабылданды, оның жүзден астамына В.И.Лениннің өзі қол қойған.

Табиғат қорғау заңдарының пайда болуы мен дамуы бірнеше кезеңдерге бөледі.

М.М. Бринчук, өз еңбектерінде табиғатты қорғау саласындағы нормативтік актілерді 3 кезеңге бөледі: а) 1997 жылға дейін; б) кеңес одағы кезеңі; в) қазіргі кезең [4].

В.В. Петров экологиялық заңдардың дамуын 6 кезеңге бөледі.

1917-1922 ж.ж.- табиғат объектілерін қорғау және пайдалану туралы заң актілерінің пайда болуы және қалыптасуы;

1922-1957 ж.ж.- табиғи ресурстар бағытындағы кеңес заңдарының белсенді дамуы.

1957-1963 ж.ж. - КСРО-ның барлық республикаларында табиғат қорғау туралы заңдардың қабылдануы.

1968-1980 ж.ж.- жер, жер қойнауы, су орман, жануарлар әлемі, атмосфералық ауа туралы кеңестік және республикалық заңдарына кодификация жүргізу.

1985-1992 ж.ж. қоғамдық қатынастарды табиғат қорғауға және табиғи ресурстарды ұтымды пайдалануға көшіру, КСРО-да табиғатты қорғау туралы заңдарды дайындау және КСРО мен республикаларда басқарудың арнайы орган-дарын құру. [5].

Статистикалық мәлімет бойынша 6428 табиғат пайдаланушы ресми тіркелген. Тіркелмей, жасырын жұмыс істейтін дөңгелек жөндеу, самса, кәуіп пісіру сияқты ұсақ нысандардың нақты есебін алу тексеру қиындық туғызуда.

Экологиялық реттеу және бақылау комитеті бекіткен 2010 жылғы жеке кәсіпкерлік субъектілерді жоспарлы тексеру кестесі бойынша өткен жылы 1627 тексеріс ұйымдастырылды. Нәтижесінде 1489 заң бұзушылық анықталды. Арғы жылмен салыстырғанда заң бұзушылық 91-ге артып отыр. Бұл баршамызды ойландыратын мәселе.

Экологиялық заңнаманы өрескел бұзушылар қатарында «Қазақстан Темір Жолы ҰҚ» АҚ филиалы, «Магистраль-88» ЖШС, «Фирма-комплекс» ЖШС, «Асфальтбетон» ЖШС, «Темірбетон» ЖШС, «Қарабұлақ құрылыс материалы» ЖШС, т.б. кәсіпорындар бар.

Мысалы, «Қайнар АҚБ» ЖШС, аккумулятор зауытына ауаға ұшатын қорғасын нормасын шамадан тыс арттырғаны үшін және эмиссияға рұқсаты болмауы себепті 3 млн. 252 мың теңге көлемінде айыппұл салынды. «Талдықорған теплосервис» кәсіпорнына 98 мың теңге, «Фудмастер» АҚ-на 902 мың теңге, «Азиялық газ құбыры» ЖШС-на 203 мың теңге, «Племзавод Алматы» шаруашылығына 173 мың теңге, «Жартас» ЖШС-на 159 мың теңге айыппұл салынды.

Экологиялық заңнаманы бұзушылық кейде нысандардың қызметін тоқтатуға әкеліп соғады. Экологтардың араласуымен 60 нысанның, соның ішінде «Зеленстрой» АҚ, «Қазмұнай өнімдері» АҚ Алматы филиалы, «Сонар Мұнай өнімдері» ЖШС, «Достық-Мұнай Бейс» ЖШС, «Қобыз» кафесі, «АВЭН-Құрылыс» ЖШС, «Арыстан авто» ЖШС-ның қызметтерін тоқтату жөніндегі материалдары сотқа өткізілді.

Айыппұл салу негізгі мақсат емес. Кәсіпорындардың тұрақты жұмыс істеуіне бізде мүдделіміз. Сондықтан экологиялық инспекторлар мүмкіндігінше түсіндіру жұмыстарын

жүргізіп, табиғатты бүлдермеуді талап етеді. Заман талабына сай жаңа технологияларды енгізуді, экологиялық сақтық шараларын жүргізуді ұсынады, ескертеді.

Экологиялық шаралар жүргізуге қажетті нормативтік-құқықтық құжаттарды дер кезінде рәсімдемейді. Соның әсерінен қоршаған ортаны қорғаудың санитарлық-эпидемиологиялық және экологиялық талаптары бұзылатын жайттар аз емес. Барыс жылы Алматы және Алматы облысы бойынша, экологиялық сараптама жасауға өтініш берген 1451 құжат қаралып, соның 969-на рұқсат берілді. 482-сі экологиялық қадағалау талаптарына сай келімегендіктен кері қайтарылады. [6].

Елбасының дәстүрлі Жолдауында «Болашақтың іргесін бірге қалаймыз» атты Қазақстан халқына Үкіметке тұрғындарды сапалы ауыз сумен қамтамасыз ететін жаңа принциптегі бағдарламаны әзірлеуді және оны қабылдауды тапсырған болатын. Қазақстандықтардың сапалы өмір сүру деңгейін арттыру үшін қолайлы қоршаған ортаны қамтамасыз етудің экологиялық қауіпсіздігіне қол жеткізуге мүмкіндік береді. Біздің табиғи ресурстарымыз орасан зор байлық. Алайда, мұның өзі қаншалықты кереғар көрінгенімен әлемдік тәжірибе табиғи байлығы бар көптеген елдердің оны дұрыс игере алмағандығынан, кедей елдердің қатарынан шыға алмағандығын көрсетеді. Осының бәрі жетекші фактор – адамдар, олардың ерік-жігері, күш-қуаты, табандылығы білім-білігі екенін тағы да дәлелдей түседі. Бұл – бізге гүлдену мен тәуелсіздік есігін айқара ашуға мүмкіндік беретін алтын кілті [7].

Қорыта айтқанда, экологиялық зиян табиғаттың өзінің жай-күйін қозғайды. Ол материалдың көрінісін білдірмейді, өйткені табиғат пен табиғат объектілері өз болмысында құны болмайды. Экологиялық зиянды қалпына келтіру ақша қаражаттары арқылы емес, керісінше табиғи объектіні заттай қалпына келтіру жөніндегі жұмыстарды жүргізу арқылы мүмкін болады. Екінші жағынан табиғаттың өзіне зиян келтіре алмайды. Экологиялық қатынастар тек табиғатты қорғау тұрғысында ғана емес, сонымен бірге, оны пайдалану мәселелері бойынша да туындайды. Демек, мемлекеттің рұқсатымен табиғат пайдалануды жүзеге асыратын тұлғалардың мүдделері де экологиялық құқықтың нормаларымен қорғалуға тиіс. Сондықтан экологиялық құқықтың бұзылуынан келтірілетін зиян табиғи ресурстарының меншік иесі ретінде табиғат пайдаланушыларының мүдделері мен мемлекетке келтірілуі мүмкін деп қорытынды жасаған. [8, 209 б].

Қорыта келе, біздің табиғи ресурсымыз орасан зор байлық. Қазіргі кездегі экологиялық ахуал қоршаған ортаның сапасының айтарлықтай төмендеуімен сипатталады.

Осыған байланысты табиғат қызметінің объективті заңдылықтарындағы экологиялық талаптардан туындайтын экологиялық талаптарды сөзсіз орындау мен жан-жақты есепке алуды жүзеге асырудың қажеттілігі туындап отыр. Мемлекеттің қоршаған ортаны қорғау мәселелерін шешуге әбден толық мүмкіндігі бар, ал құқық – мемлекеттің экологиялық қызметін жүзеге асыратын күшті құрал. Құқықтық норманың негізгі ажыратылатын ерекшелігі ондағы санкцияның болуы болып табылады деп ойлаймыз.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Маркс К., Энгельс Ф. Соч, 2-е изд. Т.42-С.92.
2. Байдельдинов Д.Л. Юридическая ответственность за экологические правонарушения. Алматы, 1993
3. Маркс К., Энгельс Ф. Соч, 2-е изд. Т.20-С.496.
4. Бринчук М.М. Экологическое право. –М.: Юрист,1998. –С.76.
5. Петров В.В. Экологическое право России. –М.,1995. –С.81.
6. Getisu2002@mail.ru
7. Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә. Назарбаевтың Қазақстан халқына Жолдауы. Болашақтың іргесін бірге қалаймыз! 2011 – 60 бет.
8. Айтимова Б. Ж. ҚазҰУ хабаршы. Заң сериясы № 1(53) 2010 ж.

ӘОҚ 930.2

О.Ғ. Тұрсынбаев, Е.О. Буланов

І.Жансүгіров атындағы Жетісу мемлекеттік университеті, Талдықорған қаласы

«НАЙМАН» ЭТНОНИМИНІҢ ЭТИМОЛОГИЯСЫ

В данной статье рассматривается происхождение и содержание этнонима «Найман». Автор на основе источников анализирует взгляды и выводы исследователей данной проблемы.

This article investigates the origin and maintenance of ethnic tribe “Naiman”. On the basis of the points of view of the scientists and analysis of the results of this theme the author tries to give the whole analysis of the given theme.

Моңғол үстіртіндегі ежелгі түркі-моңғол тайпаларының ішінен алғашқылардың бірі болып өзінің қуатты хандығын құрған наймандар еді. Наймандар XII ғасырдың ортасында Орхон өзені бойын, Хангай жотасынан үлкен Алтай, Ертіс өзеніне дейінгі ұлан-байтақ даланы алып жатқан, өзіндік шекарасы, хан ордасы бар, көрші елдермен жігі қатынасы бар, малы мен саны көп іргелі ұлыс болды. Уақытында хандық құрған, ортағасырлық Қазақстан тарихында ерекше орын алған наймандар, сондай-ақ қазақ халқының қалыптасуында да ерекше маңызға ие. Қазіргі күні тарихшылар, шежіретанушылар және т.б. зерттеушілер наймандардың шығу тегі, «найман» этнонимі және т.б. мәселелерімен айналысуда. Біз де өз кезегімізде деректер мен ғылыми зерттеулерге сүйене отырып, найман этимологиясына түсініктеме беруге тылпыныс жасадық. Жалпы ғылымда «найман» этнонимінің этимологиясы жайла бірнеше пікірлер бар. Солардың әрқайсысына егжей-тегжейлі тоқталып өтуге тырысайық.

Бірінші болжам. Наймандар о баста моңғол тілдес халық болған деген көзқарасқа байланысты, яғни тайпа атауы моңғолша «найм» - «сегіз» сан есімі, яғни «сегіз тайпа» деген түсінік береді деген тұжырым. XIX ғасырдың 50 жылдары осы идеяны алға тартқан ең алғашқы авторлар – Д. Банзаров және И.Н. Березин. Бұл қағиданы орыс ғалымдары Г.Н. Потанин, В.В. Бартольд, Б.Я. Владимирцев, Л.П. Потапов, Л.Н. Гумилев; қазақ зерттеушілері Ш.Ш. Уәлиханов, М. Тынышпаев, Ш. Құдайбердіұлы, К.М. Байпақов; моңғол тарихшылары А. Амар, Ш. Нацагдорж, Н. Ишжамц, Х. Лхагвасүрғн, Т.Бямбадорж, Н. Батсүх, Чулууны Далай; қытай ғалымы Уан Чилун және т.б. ұстанады. Кейбір зерттеушілер тіпті Наймандардың моңғол тайпаларының қай тайпаларынан бөлініп шыққанына дейін дәлелдеп бағады. Мысалы, танымал ғалым Л.Н. Гумилев, олардың ата-бабалары «баяғы қидандар» [1] екеніне нық сенімді. Ал Чулууны Далайдың сөзіне қарасақ, наймандар моңғолдың ойрат тайпасына жатады [2].

Екінші пікір. Зерттеушілердің бұл тобы наймандардың моңғолдардан тек атауын (сегіз) ғана алғанына, ал шындығында олардың ежелден түркі тілдес болғанына ешқандай күмән тудырмайды. Бұл концепцияның алғаш негізін салған ғалым – Л.Л. Викторова. Ол 1961 жылы жарық көрген мақаласында – «... түбі көне түріктермен тамырлас оғыздардың сегіз тайпасы, VIII ғасырдың орта шенінде бірігіп, түрік сөзімен «сегіз оғыздар» деп аталған», - деп жазады. Атап көрсетілген «сегіз тайпаның одағы» Хангайдан Тарбағатайға дейінгі жерде мекен еткен. X ғасырда бұл одақ Ляо империясының құрамына енгеннен кейін моңғол тілдес қидандар «сегіз оғыз» атауын оның баламасы іспеттес моңғолдың «найман» сөзімен алмастырған [3]. Л.Л. Викторованың пікірін қазақстандық әріптестері М.С. Мұқанов, А.Ш. Кәдірбаев, С.Ақатай, Ә.Нұрмағанбетұлы және т.б. құптайды. Айтылған болжам бес томдық академиялық басылым – «Қазақстан тарихының» I томының және «Ұлттық энциклопедияның» VII томының беттерінен лайықты орын алған. Жарияланған шығармаларда мынадай да ойлар кездеседі. Қаржаубай Сартқожаұлы наймандардың түп тамырын сегіз оғыздармен емес, сегіз байыркулармен сабақтастырады [4]. Бұл пікірді белгілі зерттеуші Ақселеу Сейдімбек те қолдайды. Ал Зейнолла Сәнік зерттеу нәтижелеріне келер

болсақ, ертеден Найман хандығындағы ру-тайпаларды Төре Найман, Бетеге Найман, Ақсауыт Найман, Көшеуіт Найман, Дүрмен Найман, Барлас Найман, Найман Керей, Найман Қаңлы деп сегіз топқа жіктейді [5].

Үшінші тұжырым. Зерттеушілердің бұл тобын «найман» этнонимін тайпалардың санымен емес, өзен атауымен байланыстыратындар құрайды. Тарихшы-ғалым Зардыхан Қинаятұлының топшылауынша, Наймандардың тарихи отаны Орхон мен Қара Ертіс аралығында сегіз өзен орналасқан аймақ. Ол өзендер: Орхон, Сэлэнгэ, Бұлғын, Идер, Завхан, Эгэй, Цагангор және Қобда. Ертедегі моңғолдар аталмыш өзендердің бойына қоныстанған халықты «Найман голын улс» - «сегіз өзен елі» деген [6]. Осыған жақын пікірді Моңғолия азаматы Ислам Қабышұлы да ұсынады. Автор былай деп жазады: «Найман Батыс Моңғолияда Секиз атты өзеннің атымен аталған» [7]. Ал XIX ғасырда өмір сүрген орыс ғалымы, шығыстанушы Н.А. Аристов «найман» этнонимін Катунның бір саласы Найма (дұрысы Майма) өзенінің атымен ұштастырады [8].

Төртінші пайым. Ежелден түрікше сөйлейтін Наймандар моңғол тілінен «сегіз» ұғымынан мүлде басқа мағына беретін сөзді алған. «Этнонимнің төркіні, - деп түсіндіреді Қойшығара Салғараұлы, - «сауда», «айырбас сауда» деген мағынаны беретін найман сөзінен шыққан». Моңғолдар сауданы «найман, наймааны», саудагерді «наймаагин» дейді [9]. Өйткені ғылыми әдебиеттерде найман атауы моңғолша «най» – үміт, сенім; «найз» – дос сияқты сөздерден пайда болған деген болжам да кездеседі [10].

Бесінші ұсыныс. Тайпаның тілі де, атауы да бұрыннан түрікше болған. С. Аманжоловтың пікірінше, «найман» этнонимі түріктің «нажы» // «най» – «дос» және «ман» - «сияқты», «тәрзді», «ұқсас» (парсыша: мананд) деген қос сөзден құралған [11]. Ғ. Байназарованың ұғымында: «най» – үлкен, «ман» – құс сияқты көне түріктің лексикалық қорындағы сөздер [12]. Соңғы жорамалға ұқсас аударманы («үлкен ман» немесе «ортадағы ман») өзге де еңбектерден кезіктірдік. Академик Әлкей Марғұлан Наймандарды, олардың этнонимімен қоса, көне түріктердің яғма тайпасымен жақындастырады [13]. Әйгілі ғалымның осы ойын Ә. Әбіласан жақтайды. Кейбір еңбектерде Найман атының «Нау» және «Ман» деген екі кісінің есімдерінің бірігуінен шыққаны жайлы да сөз қозғалады [14].

Алтыншы жорамал. Тайпаға немістің «Найман» сөзі этноним болып таңылыпты. Мұндай таңқаларлық тосын болжамды Қ. Данияров (мамандығы инженер) ұсынады. Ол көз алдына ақылға сиымсыз келесі тарихи оқиғаны елестетеді: «Ғұндар Европаға жорық жасаған кезде наймандар ғұндардың қолбасшысы Атилланың алдыңғы тобында болған. Бұған дейін азиаттықтарды көрмеген германдықтар көшпенділерге «нойман» – «жаңа адам» деген ат қойған. «Ной» – жаңа, «ман» – адам» [15]. Ескерте кетелік, Қ. Данияровтың еңбегін профессор Б. Ермұқанов өткір сынға алған. Ғалым «инженер Қ. Данияров «ахиней» дегенді біле ме екен?» деп сұрақ қояды да, жауабын өзі береді: «ахиней» – орысша «вздор», қазақша «мыжу» [16]. Қатты кетсе де, шындықты айтқан кәсіпқой тарихшының ойын қолдаймыз.

Ақырғы жетінші пікір. Көне моңғол және көне түрік тілдерінің, қазіргі моңғол және қазақ тілдерінің жетік маманы, филология ғылымдарының докторы, ондаған ғылыми монографиялардың авторы Б. Базылхан ақсақалдың берген дерегі: «Найман» атының моңғолдың сегіз санын білдіретін «найм» сөзіне ешқандай қатысы жоқ, ол тек сырттай ұқсастық қана; бұл этноним шын мәнінде «най» және «ман» деген сөздерден тұрып, кезінде дербес екі рудың аты болған; екі сөздің де төркіні: маңайындағы халықты өзіне тартып, жақын етуді білдіретін ұғымды береді. Ногоон-Нуур ауылындағы қазақтардың айтуы бойынша бір аңыз бар: Найман атаның тоғыз ұлы болыпты. Сегізі өжет екен де, біреуі нашар болған екен. Шыңғыс ханмен соғыс басталғанда алғашқылар бірігіп, жауға аттаныпты да, соңғысы қорқып үйінде қалып қойыпты. Содан моңғолдар сегізін «найм» деп атап кеткен дейді. Осымен астарлас Өлгий қаласында естіген тағы бір әңгіме: Найманның шын есімі – Тұрғын, ол - Арғынның туысы. Тұрғынға Найман атын Шыңғыс ханның өзі таңып кеткен көрінеді.

Соңғы жүз елу жыл бойында қаншама пікірлер (жалпы жиыны жиырмаға жуық) айтылса да, олардың ешбірі отандық және шетелдік ғалымдар түгелдей мойындарлық деңгейде дәлелденбеген. Нәтижесінде, күні бүгінге дейін Қазақстандағы оқу орындарында наймандар шығу тегі жағынан түркі тілдестерге, ал Моңғолияда, керісінше - моңғол тілдестерге жатқызылып жүр. Мұндай құбылыс даулы мәселенің басы әлі оңды шешілмей тұрғанын тағы да растай түседі. Тіпті, басқа болжамдарды былай ысырып қойғанның өзінде, ғылымда орнығып қалған сияқты көрінетін және қалыптасқан дағды бойынша кітаптан кітапқа көшіріліп жүрген «найман» этнонимінің төркіні «сегіз» санымен байланысты деген тұжырымның ауылы, біздіңше, шындықтан алыс жатыр. Кезінде бұл проблеманы профессор С. Аманжолов көтерген болатын. Одан кейін филолог ғалымның ойын Қойшығара Салғараұлы жалғастырған еді. Өкінішке орай, осы зерттеушілер қозғаған мәселе өзге наймантанушылар тарапынан қолдау таппады.

Моңғол тілінде «найм» тек «сегіз» деген сан есімді ғана білдіреді. Ал «найм»-ға «ан» жұрнағы жалғанып «найман» (найм+ан) болса, онда бұл сөзге қандай да бір келесі сөз міндетті түрде тіркестіріле айтылуы керек. Мәселен, қазақтың сегіз ай, сегіз күн, сегіз жүз сияқты сөздері моңғолша найман сар, найман өдөр, найман зуу [17] деп аталады. Сондай-ақ, «сегіз оғыз», «сегіз тайпа» сөздері моңғол тілінде «найман аймаг» делінеді. Ендеше қазақ тайпасына таңылған «Найман» атауы моңғол халқының тілдік заңына қиянат жасап тұрған тәрізді, себебі қосарлана айтылуға тиіс келесі «аймаг» (тайпа) термині түсіп қалған. Демек, көрші елдің тілдік ережесіне қайшы келетін «Найман» этнонимі моңғолдардан алынған сөз деп сенімді түрде тұжырым жасаудың реті келмейді.

С. Аманжолов 1932 жылы шыққан Г.Д. Санжаевтың және 1940 жылы жарияланған Буруковтың «Моңғол-Орыс сөздігіне» сілтеме жасап, «найм»-ға (сегіз) «ан» жұрнағы жалғанғанда туындайтын «найман» сөзінің моңғолша тағы бір мағынасы – «сегізінші» деп көрсетеді [11, 70 б.]. Осы аударманы дұрыс деп ойласақ, онда көңілге ертедегі моңғолдарда көрші тайпаларды реттік санмен атайтын дәстүр қалыптасқан ба деген заңды сұрақ келеді. Олай болса тоғыз байырқуларды цифр тілімен есөн (тоғызыншы байырку), он ұйғырларды аравдугаар (оныншы ұйғыр), отыз татарларды чугудгаар (отызыншы татар) деп атау керек еді ғой. Бірақ көне заманда Орталық Азияны мекендеген жұрттың ішінен моңғолша нөмірленіп отырған этностар кездеспейді. Яғни, егер Қ. Салғараұлының сөзімен айтсақ, «моңғолдардың осылардың ішінен тек сегіз оғыздарды бөліп алып «найман» (сегізінші) деуі де мүмкін емес» [9, 251 б.]. Тіпті айтады деген күннің өзінде құр «сегізінші» (найман) демей, оның жанына тайпа (аймаг) сөзі қосақталу керек, сонда ғана «сегізінші тайпа» (найман аймаг) деген түсінікті ұғым шығады. Мұның өзінде де «найман» этнонимі жалпы жиыны сегіз тайпадан құралған одақты білдірмейді, тек сегізінші орында не қатарда орналасқан жалғыз-ақ этностың реттік атауын береді. Бұл да ешбір логикалық қисынға сыймайды.

Жоғарыда баяндалғандардан мынадай табиғи сауал туындайды: VIII-XII ғасырларда Орхон өзені мен Жоғарғы Ертіс аралығыда сегіз оғыздар мекен етті ме? Біз қойылған сұраққа ия деп сенімді түрде алғаш рет жауап берген Л.Л. Викторованың әлгінде айтылған мақаласын қайтадан мұқият қарап шықтық. Онда былай делінген: «На долю секиз-огузов остаются земли к Западу от Хангая до Тарбагатая, т.е. те земли, где мы впоследствии находим найманов. Секиз-огуз по-тюркски означает восемь огузов, т.е. числительное совпадает» [3, 149 б.]. Келтірілген үзіндіден Л.Л. Викторованың болжамы оның ойша жорамалы екендігі тайға таңба басқандай айқын көрініп тұр. «Найманның» мағынасы сегіз екендігіне кәміл сенген зерттеуші өз пікірінің басты дәлелі ретінде осы цифрмен VIII ғасырға жататын Мойын-шор тас ескерткішінде жазылған «сегіз оғыз» тайпасының атауындағы сан есімдердің сәйкес келуін ғана негізге алған. Осыдан барып ішкі интуиция арқылы аты найман сөзінің мәнімен парапар сегіз оғыздарды Хангай мен Тарбағатайдың арасындағы өңірге қоныстандырған.

Л.Л. Викторованың болжамын араб және парсының жазбаша дерек көздері теріске шығарады. Ибн Хордадбек (820-890 немесе 912), Әл-Истрахи (X ғасыр), авторы белгісіз

«Әлемнің шығыстан батысқа қарайғы шекаралары туралы кітапта» («Китаб хууд ал-алам мин ал-машрик ила-л-магриб») (X ғасыр), Гардизи (XI ғасыр), Әл-Марвази (1046-1120), Йакут ал-Хамави (1179-1229) сынды тарихшылар мен саяхатшылар IX-XII ғасырларда Қытай, Тибет, Енисей қырғыздары мен қарлұқтар елінің орталығына көсіліп жатқан аумақта тоғыз оғыздардың тұрғандығын бір ауыздан хабарлайды. Моңғолияның батысы мен Жонғария аралығындағы өлкеге сәйкес келетін көрсетілген территория наймандардың ертедегі жері болғаны аян. Демек, бұл тайпаның арғы ата-бабалары сегіз оғыздар емес, тоғыз оғыздар болып саналады. Мұндай ойымызды шежіре деректері де айғақтайды. Қазіргі кезде наймандар халық арасында «тоғыз таңбалы найман», яғни «тоғыз тайпадан құралған найман» деп айтылады. Ауызша шежіредегі осы фактіге наймандардың түп-негізін анықтауда ғылыми құндылығына баға жетпес мағлұмат ретінде қараған абзал. Арада жүздеген жылдар өтсе де, бүгінгі ұрпақ өздерінің этникалық тамыры тоғыз оғыздарға барып тірелетінін әлі ұмыта қоймаған.

Соңғы жылдары наймандардың ата-тегіне қалам тартып жүрген шежірешілер олардың қандай тоғыз тайпадан түзілгені жайында неше түрлі болжамдарды алға тартады. Біздіңше, мұның бәрі бос әурешілік. Біріншіден, ертедегі тоғыз оғыздар мен қазіргі найман құрамындағы ру-тайпалардың арасынан сәйкестік табу мүмкін емес; екіншіден, «тоғыз» санының өзін сөздің дәл мағынасы бойынша қабылдамау керек сияқты. Себебі, көшпенділердің ұғымында «үш», «бес», «жеті», «тоғыз» тәрізді тақ сандардың қасиетті саналып, ерекше қастерленгендігі белгілі [18]. Сонымен, ойымызды қорытындылай келсек, «найман» этнонимі әлі де болса толық зерттеуді қажет етеді және нақты тұжырым жасау ерте. Ғылымда көп пікірлер айтылса, шындыққа соғұрлым жақындата түсері хақ.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Гумилев Л.Н. Қиял патшалығын іздеу. – Алматы, 1992. – 142 б.
2. Чулууны Далай. Монғолы в XIII-XIV веках. – Москва, 1983. – 151 б.
3. Викторова Л.Л. К вопросу о найманской теории происхождения монгольского литературного языка и письменности XII-XIII вв. // Ученые записки ЛГУ. №305. Серия востоковедческих наук. Выпуск 12. – Л., 1961. – 149 б.
4. Сарткожаулы К. Объединенный каганат тюрков в 745-760 гг. – Астана, 2002. – 121 б.
5. Сәнік З. Қытай деректеріндегі наймандар // Қазақ тарихы. – 2007. – №3, – 17 б.
6. Қинаятұлы З. Жылаған жылдар шежіресі. – Алматы, 1995. – 26 б.
7. Қабышұлы И. Қазақ қауымы. – Алматы, 1997. – 103 б.
8. Аристов Н.А. Заметки об этническом составе тюркских племен и народностей и сведения об их численности // Живая старина. – 1896. – 87 б.
9. Салғараұлы Қ. Қазақтың қилы тарихы. – Алматы, 1992. – 251 б.
10. Нұрмағанбетұлы Ә. Қазақ тіліндегі атаулар тарихы. – Алматы, 1998. – 49 б.
11. Аманжолов С. Вопросы диалектологии и истории казахского языка. – Алматы, 1997. – 7 б.
12. Байназарова Ғ. Қасиетті түркі елі. – Алматы, 1994. – 21 б.
13. Марғұлан Ә. Қорқыт: аңыз және ақиқат // «Қорқыт ата». Энциклопедиялық жинақ. – Алматы, 1999. – 62 б.
14. Тауасарұлы Қ. Түп-тұқыйаннан өзіме шейін. – Алматы, 1993. – 46 б.
15. Данияров К. Альтернативная история Казахстана. – Алматы, 1998. – 178 б.
16. Ермұқанов Б.Б. Қазақстан: тарихи-публицистикалық көзқарас. – Алматы, 2000. – 127 б.

ОРГАНИЗАЦИОННО-ПРАВОВОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ ИННОВАЦИОННОГО ПОТЕНЦИАЛА В КЫРГЫЗСКОЙ РЕСПУБЛИКЕ

Макалада Кыргыз Республикасының инновациялык кызметтегі мәселелері, нормативтік базаны жаксарту инновациялык кызмет бойынша есепті нормативті жолдары карастырылган.

The article deals with problems in innovative activity in Kyrgyz Republic, ways of normative basis improvement and statistical reporting concerning the innovative activity.

Актуальность вопросов законодательного обеспечения научно-технической и инновационной деятельности в Кыргызской Республике исключительно высока. Однако состояние современного законодательства в области инноваций свидетельствует о том, что право в этой области пока не выступает в роли активного фактора. Причин несколько. В их числе незавершенность законодательного обеспечения научно-технической и инновационной деятельности; противоречивость отдельных норм законодательства, содержащихся в различных нормативно-правовых актах; неопределенность отраслевой принадлежности об инновационной деятельности.

Предпосылкой нынешнего законодательного состояния является тот факт, что вплоть до 1996 г. вопросы формирования инновационной системы не рассматривались на государственном уровне. Они первоначально базировались на следующих постулатах: государство не должно вмешиваться в экономику; в Кыргызстане развитие научного потенциала значительно превышает возможности промышленности, в связи с этим необходимо сократить поддержку науки государством; крупные предприятия являются неэффективными, и только малое предпринимательство, в том числе и в научно-технологической сфере, способно вывести экономику из кризиса. Однако при всей мощи рыночных механизмов самоорганизации научно-техническая сфера во многих аспектах своей деятельности плохо сопрягается с рынком. Тем не менее многотрудная практика становления инновационного законодательства показала, что никто, кроме государства, не может эффективно выявлять и формулировать основные задачи в этой области, обеспечить стратегии их реализации.

Проблематика инновационной деятельности в Кыргызской Республике на сегодняшний день не подкреплена необходимыми научными исследованиями в области права – объем правовых исследований, посвященных проблеме инновационных отношений, весьма незначителен. В этом можно усмотреть причину того, что пусть и фрагментарная, но ведущаяся законодательная деятельность по вопросам инноваций, не имея научно обоснованных практических рекомендаций для исполнительной и законодательной власти, дает тот эффект, который сегодня отчетливо виден – инновационное законодательство развивается не только медленно и непоследовательно, но и без четкой концепции, вне определения методов правового регулирования, предмета регулирования и круга регулируемых отношений. Анализ проблемы в экономической науке, на наш взгляд, показал, что абсолютное большинство предложений в данной области развивает организационные модели менеджмента, обеспечивающие реализацию механизма взаимосвязи научных подразделений и хозяйствующих субъектов. По нашему мнению, успехи здесь немалые, но относятся они не к области инноваций, а к области менеджмента.

Правовая модель инновационного стереотипа предполагает наличие развитого национального экономического законодательства по вопросам хозяйственной деятельности в целом – ведь инновационная деятельность – это деятельность коммерческая, связанная с получением нового знания и реализацией его другим участникам рынка.

Важно отметить, что правовое регулирование инновационной деятельности должно быть адекватным по отношению к развивающейся инновационной системе. Правовая форма не должна сдерживать или тормозить инновационную активность субъектов,

напротив, адекватное регулирование правовых норм инновационного процесса выступает весьма важной предпосылкой его становления.

В настоящее время можно говорить о создании правового обеспечения инновационной деятельности, которое представляет собой нормы права, регулирующие общественные отношения в следующих направлениях:

- а) определение правового статуса отдельных видов объектов, способов его защиты применительно к каждому виду;
- б) регламентация процессов создания, распространения и использования этих объектов;
- с) создание специальных организованных структур, компетенцию которых образует управление научно-техническим процессом;
- д) конструирование общих запретов и пределов вмешательства государства в процесс создания, распространения и использования инноваций;
- е) разработка системы правовых мер, способов, средств, стимулирующих развитие инновационной деятельности в целом и отдельных её направлений в интересах общества.

Тогда как целями создания системы правового обеспечения могут выступать: согласование интересов предпринимателей, потребителей и общества в целом; регламентация общественных отношений и их стабилизация; конструирование механизма защиты прав и законных интересов всех участников инновационного процесса.

Правовое регулирование инновационной деятельности имеет комплексный характер, так как оно представлено нормативно-правовыми актами ряда отраслей законодательства. Помимо основополагающего нормативного акта - Закона Кыргызской Республики «Об инновационной деятельности» от 26 ноября 1999 г. №128, в котором обозначены основные направления развития инновационной деятельности, механизмы реализации государственной инновационной политики, правовое поле для создания инновационной инфраструктуры, и Концепции о государственной инновационной политике, также основой правового регулирования инновационной деятельности является гражданское законодательство, включающее в себя законодательство об авторских и смежных правах, патентное и иное законодательство об интеллектуальной собственности. Правовое регулирование инновационной деятельности согласуется также с трудовым законодательством.

Созданный Постановлением Правительства ГЦИТ «Инновация» при Кыргызпатенте является проводником инновационной политики государства, проводит мониторинг, анализ, создает нормативную базу и условия для коммерциализации научных разработок.

Центральное место в правовом регулировании инновационной деятельности занимают правовые аспекты охраны интеллектуальной собственности, под которой понимается совокупность авторских и других прав на результаты этой деятельности, охраняемые законодательными актами государства. Материально-вещественную основу интеллектуальной собственности составляет интеллектуальный продукт как результат творческих усилий его создателей – отдельной личности или научного коллектива, выступающий в различных формах: научные открытия и изобретения; результаты НИОКР, технологических и проектных работ; образцы новой продукции, новой техники и материалов, полученные в процессе НИОКР, а также оригинальные научно-производственные услуги, новые технологии, патенты и т.д.

Следует также отметить, что ориентир на инновационную экономику существенно видоизменяет место и роль знаний в современной экономической жизни и хозяйственном обороте, а степень вовлечения в коммерческий оборот объектов интеллектуальной собственности становится важным фактором развития рынка. Это побуждает к поиску новых аспектов в теории права интеллектуальной собственности, когда недостаточно исследовать лишь сам институт интеллектуальной собственности в целях решения проблем, связанных с толкованием понятий, являющихся предметом дискуссий. Особую значимость обретает не только факт создания объектов интеллектуальной собственности и закрепления прав на них,

но и проблема создания цивилизованного рынка инновационной продукции. Ведь интеллектуальный результат и права на него – продукт рыночный. Однако он обладает значительной неопределенностью с точки зрения будущего его использования и имеет специфического потребителя.

Смысл и предназначение правового регулирования интеллектуальной собственности в широком смысле заключается в охране и стимулировании развития интеллектуального потенциала страны. Учитывая разнообразие объектов интеллектуальной собственности и требований по их охране, правовое регулирование подразделяется на ряд самостоятельных функциональных сфер: авторское право и патентное.

Авторское право представляет собой совокупность норм права, регулирующих правоотношения, связанные с созданием и использованием определенного интеллектуального продукта.

Оформление прав на изобретение осуществляется путем получения авторского свидетельства, или патента. Авторское свидетельство удостоверяет признание предложения изобретением, приоритет изобретения и авторство лица на полученное им изобретение.

Основным документом, удостоверяющим авторство и представляющим его владельцу исключительное право на изобретение, является патент. По существу патент – это титул собственника на изобретение, подкрепляющийся промышленным образцом или регистрацией товарного знака. Еще одной немаловажной бумагой в инновационной деятельности является лицензия. Лицензирование представляет одну из основных форм торговли технологиями. Лицензия дает разрешение отдельным лицам или организациям использовать изобретение, защищенное патентом, технические знания, технологические и конструкторские секреты производства и т.д. Предоставление лицензии составляет коммерческую операцию, является объектом договора о продаже, согласно чему владелец патента выдает своему контрагенту лицензию на использование в определенных пределах своих прав на патенты, ноу-хау и т.д.¹⁶

Однако отсутствие системного подхода, концепции и единой структурированной системы, целей по государственно-правовому регулированию национальной инновационной политики, а также стратегии, обосновывающей многоступенчатость приоритетов, методов и общественных рычагов контроля их выполнения, не компенсирует увеличение числа нормативно-правовых актов. Разрозненное количественное наращивание законодательной базы приводит на практике к появлению несоответствий и противоречий.

Если сейчас в Кыргызстане действует совсем небольшое количество нормативных актов по регулированию инновационной деятельности, то в российской информационной сфере по анализируемой проблеме уже действует более 500 нормативно-правовых актов, не считая научных предложений¹⁷, разработок, мнений. Это уже тот порог, когда законодательство становится бесконтрольным для применения. Чем чаще изменяются правовые нормы, тем реже они исполняются, а сейчас именно такой период, когда законодательство все больше размывается. Но, несмотря на такую разницу в количестве нормативных актов, ни одно государство не усовершенствовало эту отрасль.

По нашему мнению, сначала нужен кодекс, т.е. общая система построения отношений между субъектами процесса интеграции науки с производством, ее внутренняя логика, которая выделяет общие положения, классифицирует критерии структуризации для облегчения понимания и применения рычагов государственного регулирования и общественного контроля. И только на втором этапе возможна разработка конкретных законов прямого действия и подзаконных актов.

¹⁶ Основы инновационного менеджмента. Теория и практика. / Под ред. Завлина П.Н. М «Экономика», 2000. С.460.

¹⁷ Зотова Л. Инновации как объект государственного регулирования. Экономист. №7, 2004. С.37.

Терминологический анализ показывает, что основополагающим в понятии «инновация» (нововведение) является конечный результат инновационной деятельности, получивший реализацию в виде нового или усовершенствованного продукта, реализуемого на рынке, нового или усовершенствованного технологического процесса, используемого в практической деятельности.

Несмотря на активно расширяющийся поток нормативно-законодательных документов, до сих пор процесс интеграции науки с производством базируется в основном на инновационной инициативе предприятий, идет автоматически, без государственного вмешательства. Финансовый дефицит не позволяет проводить коренную реконструкцию, и зачастую осваивается слегка усовершенствованный объект производства. Снимаются с производства лишь наиболее отсталые товары.

Вмешательство государства в процесс интеграции науки и производства может эффективно осуществляться:

- в сфере прикладной науки и опытно-конструкторских разработок;
- при формировании информационной среды, например, для баз данных, осуществленных нововведений и разработок для целей фиксации достижений в измененных структурах рынка и в уровнях фактической эффективности, для очертания стартовых позиций прогноза дальнейшего развития.

В прикладной науке в целях ее индустриализации функции государства представлены: разработкой законодательной базы в области охраны прав создателей объектов промышленной (интеллектуальной) собственности, обеспечивающей защиту национальных интересов на международном уровне и способствующей процессам адаптации отечественных продуктов сферы НИОКР к мировым и европейским стандартам; поддержкой мероприятий при материализации законодательной базы по формированию рынка потребностей, спроса на создаваемые объекты интеллектуальной собственности и прочие инновации.

При этом используются разные методы управления, но объект государственного регулирования должен быть один: процесс перехода объекта интеллектуальной собственности формируется как конечный результат сферы НИОКР, но это не значит, что он однозначно перейдет в сферу производства.

На наш взгляд, при установлении необходимости обновления производственной сферы должны составляться инновационный проект и бизнес-план освоения нового вида продукции. Разработка этих документов относится к предпроизводственной стадии, предполагает творческое начало при формировании системы мероприятий, адаптирующих новый продукт к возможностям рынка и к условиям производственного субъекта. Данный процесс связан со значительными рисками.

Рассмотрим регулирование инновационной деятельности на примере зарубежных государств. Законодательство США насчитывает более десятка законодательных актов, связанных с регулированием инновационной деятельности, обеспечивающих развитие национальной инновационной системы. Принятые Конгрессом США законы Бай-Доула (1980 г.) и Стивенса-Уайдлера «О технологических инновациях» (1980 г.), Закон «О торговых марках» (1984 г.), Закон «О национальных кооперативных исследованиях» (1984 г.), Закон «О трансфере федеральных технологий» (1986 г.), Закон «О торговле и конкуренции» (1988 г.), а также другие законодательные акты США затрагивают практически всю совокупность экономических регуляторов, включая финансовые, антимонопольные, налоговые, таможенные и другие механизмы. Активно развивается нормативно-правовое обеспечение инновационной деятельности в Англии, в Германии, во Франции, в Швеции, в Японии и других странах.

Нормативно-правовое обеспечение инновационной деятельности в государствах СНГ отстает в своем развитии от требований времени. А именно, в Кыргызской Республики принятые законодательные и нормативно-правовые акты, регулирующие условия

вовлечения в хозяйственный оборот результатов научно-технической деятельности, интеллектуальной собственности, имеют существенные пробелы:

1) не обеспечены необходимые условия для стимулирования инновационной деятельности, коммерциализации технологий создания национальных инновационных систем, развития малого инновационного предпринимательства;

2) не урегулированы права использования интеллектуальной собственности и результатов научной деятельности, полученных за счет государственного бюджета, что нарушает баланс интересов разработчиков и потребителей научно-технической продукции, тормозит процессы коммерциализации технологий;

3) не отработана система бухгалтерского учета и постановки на баланс объектов интеллектуальной собственности, недостаточно развита статистическая отчетность в области инновационной деятельности;

4) отсутствуют необходимые условия развития венчурного инвестирования инноваций;

5) отсутствуют необходимые меры налогового стимулирования, антимонопольного, таможенного, финансового контроля и технического регулирования инновационной деятельности;

6) отсутствует необходимая нормативно-правовая база, регулирующая специфические договорные отношения, связанные с разработкой и поставкой научно-технической продукции (услуг), в том числе для государственных нужд, условия заключения лицензионных договоров, договоров на проведение совместных исследований и разработок (научно-техническое сотрудничество, научно-производственная кооперация) и др.

7) отсутствуют в законодательстве понятия «кластер» и «кластеризация», хотя начальные этапы развития уже существуют;

8) отсутствует правовое регулирование использования научно-технической информации, включая защиту авторского права на неопубликованные научно-исследовательские результаты (научно-исследовательские отчеты, научно-техническая документация), а также научно-техническую информацию, распространяемую через Интернет и др;

9) не согласована правовая терминология, что приводит к нестыковке нормативных актов и неоднозначности трактовки отдельных положений законодательства в правоприменительной практике.

Важно отметить, что такие же проблемы существуют и в законодательстве СНГ, и каждое функциональное направление государственного регулирования нуждается в совершенствовании, а целостная государственная система нормативов - в углублении, гармонизации, в расширении числа функциональных ветвей или, наоборот, в их слиянии.

Проведенный анализ Закона Кыргызской Республики «Об инновационной деятельности» показал, что действующие в нем правовые нормы являются декларативными и не способными регулировать непосредственно инновационную деятельность. Основная часть Закона устанавливает порядок определения в стране государственной политики в области инновационной деятельности, функционирования государственных органов. При этом вышеуказанный порядок не содержит особенностей, свойственных только для инновационной деятельности, а дублирует положения других законодательных актов республики.

Инновационная деятельность нуждается в установлении для нее определенных особых условий в целях ее стимулирования.

Формирование и совершенствование соответствующей нормативной правовой базы, обеспечивающей инновационную деятельность, является важнейшим условием оказания действенной государственной поддержки научно-техническому потенциалу.

На основании вышеизложенных результатов исследования можно сделать вывод о том, что для обеспечения хозяйственного оборота научно-технической продукции (услуг) требуется создание нормативно-правовой базы, обеспечивающей специфические условия регулирования отношений, связанных с инновационной деятельностью. Ее основу должна составить кодифицированная система норм, как было указано ранее - Инновационный кодекс, опирающийся как на уже принятые нормативные правовые акты, требующие уточнения и развития, так и новые нормативные акты. В этой связи необходимо:

1. Разработать модельный закон «О науке и государственной научно-технической политике», в рамках которого:

а) уточнить понятия «научная», «научно-техническая», «инновационная деятельность», «результаты научно-технической деятельности», «научно-техническая продукция, услуги», «государственная научно-техническая и инновационная политика», «национальная инновационная система» и др.;

б) определить статус Национальной инновационной системы, функции государственных органов, органов местного самоуправления и субъектов предпринимательской деятельности в обеспечении формирования и реализации государственной научно-технической и инновационной политики;

в) определить совокупность мер государственной поддержки и стимулирования научно-технической и инновационной деятельности.

2. Разработать систему нормативно-правовых актов, регулирующих условия введения в хозяйственный оборот научно-технической продукции (услуг). Указанные акты должны учитывать специфику результатов научно-технической деятельности (научно-технической продукции, услуг), выступающих в качестве объекта гражданского (хозяйственного) оборота.

3. Представляется важным разработка нормативно-правового акта, обеспечивающего формирование и развитие национальной инновационной системы. В этом числе:

а) Закон «О государственной поддержке малого инновационного предпринимательства и развития инновационной инфраструктуры», определяющий меры государственной поддержки малого инновационного предпринимательства и развития инновационной инфраструктуры, статус и условия создания государственных, отраслевых и региональных фондов технологического развития, фондов поддержки и страхования малого инновационного предпринимательства.

б) Для стимулирования частных инвестиций в инновационные проекты необходимо внесение дополнений и изменений в Налоговый кодекс.

в) Необходимы новые благоприятные налоговые, таможенные режимы при ввозе и вывозе новых технологий.

г) В перечень профессий и специальностей для подготовки кадров следует включить специальность «Инновационный менеджмент» и т.д.¹⁸

Кроме того, полагаем, что требует совершенствования и статистическая отчетность инновационной деятельности, которая тоже является одной из ветвей целостной системы государственного регулирования. Четкая формулировка в государственном стандарте объекта отчетности поможет конкретизации совершенствования статистики, углубит параметры идентификации объектов агрегирования, что даст возможность определять размеры государственного, регионального и муниципального вкладов в научно-технические достижения страны.

ЛИТЕРАТУРА

¹⁸ Проект. Государственная программа по формированию и развитию Национальной инновационной системы Кыргызской республики на 2006-2015 годы. Бишкек-2005. С.23-24.

1. Основы инновационного менеджмента. Теория и практика. / Под ред. Завлина П.Н. М «Экономика», 2000. С. 460.
2. Зотова Л. Инновации как объект государственного регулирования. Экономист. №7, 2004. С.37.
3. Проект. Государственная программа по формированию и развитию Национальной инновационной системы Кыргызской республики на 2006-2015 годы. Бишкек-2005. С.23-24.
4. Логинов В. Стратегия инновационного прорыва. Критика и библиография. // Экономист №1, 2005. С. 96.

22-тамыз күні ҚР білім және ғылым министрі Бақытжан Жұмағұлов Алматы облысы білім қызметкерлерінің тамыз кеңесіне қатысты. Кеңесте сөз алған министр білім саласында болып жатқан өзгерістер мен жаңалықтарға тоқталды. Ең басты жаңалық осы жылдан бастап орталықтан басқаратын білім сапасын бақылаудың вертикалі енгізілді. Оның функциясы – жергілікті атқарушы органдар мен білім беру ұйымдарының тиімді кері байланысын қамтамасыз ету.

Олар білім сапасын бақылап қана қоймай, оқыту мазмұны мен әдісін жетілдіреді. Осыған орай, облыстарда министрліктің аумақтық департаменттері құрыла бастады. Алғаш рет «Студенттік баспана» бағдарламасы қолға алынды. Қазақстан кадр даярлаудың жаңа моделіне көшті. Жоғары оқу орындарында мұғалімдерді даярлау түбегейлі өзгереді. Мұғалімдерді қайта даярлау және олардың біліктілігін арттыру жаңаша жүргізіледі. Осыған арнап жаңа құрылым – Назарбаев Зияткерлік мектептерінің жанынан Педагогикалық шеберлік орталығы және педагогтердің біліктілігін арттырудың ұлттық орталығы құрылуда.

Министр Б.Жұмағұлов «Отбасы, мектеп, қоғам – игілікті болашақ үшін бірге!» атты конференцияда білім саласындағы өзге де проблемаларға тоқталды. Жиын соңында министр облыстық білім басқармасына І.Жансүгіров атындағы Жетісу мемлекеттік университеті ректоры тағайындаған грант сертификатын табыс етті.

Жұмыс сапары барысында министр Б.Жұмағұлов І.Жансүгіров атындағы Жетісу мемлекеттік университетінде болды. Оқу үрдісімен, материалдық-техникалық базамен жақынырақ танысты. Баспаханаға алынған соңғы үлгідегі ОСЕ машинасының жұмысын көрді. Сонымен қатар, сот мәжіліс залын, криминалистикалық аудиторияны аралап, жастар саясаты бөлімінде болып, студенттермен сұхбаттасты.

МАЗМҰНЫ СОДЕРЖАНИЕ

МАТЕМАТИКА, ФИЗИКА, ИНФОРМАТИКА И ИХ ПРИЛОЖЕНИЯ	
Д.Н. Нургабыл, Г.Ш. Окпебаева АСИМПТОТИЧЕСКОЕ РАЗЛОЖЕНИЕ РЕШЕНИЯ СИНГУЛЯРНО ВОЗМУЩЕННОЙ НЕРАЗДЕЛЕННОЙ КРАЕВОЙ ЗАДАЧИ С МАЛЫМ ПАРАМЕТРОМ ПРИ СТАРШИХ ПРОИЗВОДНЫХ.....	3
А.С. Омуралиев, Ш.К. Шейшенова АСИМПТОТИКА РЕШЕНИЯ ЗАДАЧИ С УГЛОВЫМ ПАРАБОЛИЧЕСКИМ ПОГРАНИЧНЫМ СЛОЕМ И ОСЦИЛИРУЮЩЕЙ ПРАВОЙ ЧАСТЬЮ.....	14
А.М. Санкайбаева О НЕКОТОРЫХ СЛЕДСТВИЯХ ТОЖДЕСТВА МОДУЛЯРНОСТИ.....	18
Д.Н. Нургабыл, Д.Т. Тулегенова ОҢ ЖАҒЫ ҮЗІЛІСТІ ЖАЙ ДИФФЕРЕНЦИАЛДЫҚ ТЕНДЕУЛЕР ҮШІН ШЕКТІК ЕСЕБІНІҢ ШЕШІМІНІҢ АСИМПТОТИКАСЫ.....	21
ПЕДАГОГИКА, ПСИХОЛОГИЯ И МЕТОДИКА ОБУЧЕНИЯ	
А.О. Алдабергенова, І.Ж. Есенғабылов, Е.С. Хаймұлданов АҚПАРАТТЫҚ-ЛОГИКАЛЫҚ МОДЕЛЬДЕУДІ ФИЗИКАНЫ ОҚЫТУДА ҚОЛДАНУ ӘДІСТЕРІ.....	32
А.С. Бахтаулова, Ж. Жакыпова ПРИМЕНЕНИЕ ИНФОРМАЦИОННО-КОМПЬЮТЕРНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ НА УРОКАХ ХИМИИ И БИОЛОГИИ КАК СРЕДСТВО ПОВЫШЕНИЯ ЭФФЕКТИВНОСТИ СОВРЕМЕННОГО УРОКА	35
Г.Қ. Белгібекова БОЛАШАҚ МАМАНДЫ КӘСІПКЕ ДАЯРЛАУ ШАРТТАРЫ.....	38
Р.Қ. Дүйсембінова «ПЕДАГОГИКА ЖӘНЕ ПСИХОЛОГИЯ» МАМАНДЫҒЫ БОЙЫНША ЖОҒАРЫ БІЛІМНЕН КЕЙІН БІЛІМ БЕРУ.....	42
Г.Н. Жолтаева, К.Ж. Альменбетова МЕКТЕПКЕ ДЕЙІНГІ МЕКЕМЕ МЕН БАСТАУЫШ БУЫН АРАСЫНДАҒЫ САБАҚТАСТЫҚ.....	46
M.R. Katenova, S.S. Mukasheva LANGUAGE LEARNING STYLES AND STRATEGIES IN TEACHING A FOREIGN LANGUAGE.....	51

М.Х. Кылыштаева, Ш.С. Жакумова ИСПОЛЬЗОВАНИЕ МУЛЬТИМЕДИЙНЫХ ПРЕЗЕНТАЦИЙ НА УРОКАХ ИНОСТРАННОГО ЯЗЫКА.....	53
Н.В. Митяева НОВЫЕ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫЕ ТЕХНОЛОГИИ В СГСЭУ.....	56
Р.М. Рысбекова МУЗЫКА ӨНЕРІНІҢ БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНА ПАТРИОТТЫҚ ТӘРБИЕ БЕРУДЕГІ МҮМКІНДІКТЕРІ.....	63
Ө.М. Танабаев ЖАС ӨСПІРІМДЕРГЕ ПАТРИОТТЫҚ ТӘРБИЕ БЕРУ.....	67
ТАРИХ, ЭТНОЛОГИЯ, АРХЕОЛОГИЯ	
Д.Е. Кубдабай ЗАДАЧИ, ПРИНЦИПЫ И КОМПЕТЕНЦИЯ ИСПОЛНИТЕЛЬНЫХ ОРГАНОВ В ОБЛАСТИ НЕДРОПОЛЬЗОВАНИЯ.....	68
ЭКОНОМИКА	
В.Д. Борисов КОНКУРЕНТНЫЕ ПРЕИМУЩЕСТВА ПОТРЕБИТЕЛЬСКОЙ КООПЕРАЦИИ.....	76
Н.А. Бровко ОБРАЗОВАНИЕ ЕВРАЗИЙСКОЙ ГЕОЭКОНОМИЧЕСКОЙ ИНТЕГРАЦИОННОЙ СИСТЕМЫ: ПРИНЦИПЫ КОМПЛЕМЕНТАРНОСТИ	84
А.А. Маматов, Е.Т. Төремұратов, Н.С. Тойлыбаев ИННОВАЦИЯНЫҢ ЭКОНОМИКАДАҒЫ РОЛІ.....	92
Р.Ж. Мусанова КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТЬ КАК ФАКТОР ПРЕИМУЩЕСТВА СУБЪЕКТА.....	96
Ю.В. Федорова СОТРУДНИЧЕСТВО РОССИИ И РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН В СФЕРЕ ПРОИЗВОДСТВА ОБЩЕСТВЕННЫХ БЛАГ.....	100
ТЕХНИЧЕСКИЕ НАУКИ	
Д.Б. Курмангалиева ВОПРОСЫ БЕЗОПАСНОСТИ ПРОДУКЦИИ КАК ФАКТОР КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЯ	106
А.И. Москвитин	

ПЕРСПЕКТИВЫ ГАЗОСНАБЖЕНИЯ НАСЕЛЕННЫХ ПУНКТОВ РЕСПУБЛИКИ САХА (ЯКУТИЯ).....	111
ЮРИСПРУДЕНЦИЯ	
Р.А. Альшуразова СЕЗІКТІ МЕН АЙЫПТАЛУШЫНЫҢ ҚОРҒАНУ ҚҰҚЫҒЫНЫҢ КЕПІЛДІГІ.....	114
Е.Ж. Беисов О НОРМАТИВНОМ РЕГУЛИРОВАНИИ СПЕЦИАЛЬНОСТИ «ИСЛАМОВЕДЕНИЕ» В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН.....	119
Т. Жұмағұлов ЭКОЛОГИЯЛЫҚ ЗАҢДАРДЫҢ ДАМУ КЕЗЕҢДЕРІ.....	123
А.М. Муканов КОНСТИТУЦИОННО-ПРАВОВЫЕ ОСНОВЫ ПРАВА СОБСТВЕННОСТИ НА ЗЕМЛЮ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН.....	
Е.Е. Нұғыманов ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ ЖЕРДІ ҚОРҒАУДЫҢ КОНСТИТУЦИЯЛЫҚ ҚҰҚЫҚТЫҚ НЕГІЗДЕРІ.....	
О.Ғ. Тұрсынбаев, Е.О. Буланов «НАЙМАН» ЭТНОНИМІНІҢ ЭТИМОЛОГИЯСЫ.....	126
М. Хасанов ОРГАНИЗАЦИОННО-ПРАВОВОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ ИННОВАЦИОННОГО ПОТЕНЦИАЛА В КЫРГЫЗСКОЙ РЕСПУБЛИКЕ.....	130

ВНИМАНИЮ АВТОРОВ!	ЖМУ ХАБАРШЫСЫ Ғылыми журнал 1997 жылы шыға бастады. Қазақстан Республикасының Ақпарат және қоғамдық келісім Министрлігінде жаңадан тіркеліп, 2003 ж. 12 қыркүйегінде № 4188-Ж куәлігі берілген. ВЕСТНИК ЖГУ Научный журнал Издается с 1997 г. Перерегистрирован Министерством информации и общественного согласия Республики Казахстан. Свидетельство №4188-Ж от 12 сентября 2003 г. Международный центр ISSN в Париже зарегистрировал журнал «Жансүгіров атындағы Жетісу мемлекеттік университетінің хабаршысы» под номером ISSN 1813-1123
Статья, направляемая в журнал, представляется на дискетах 3,5 (с ОБЯЗАТЕЛЬНОЙ РАСПЕЧАТКОЙ текста шрифтом не менее 12-го в одном экземпляре). Текст статьи должен быть записан в форматах * Word для Windows 7.0. Рисунки должны быть представлены в форматах *.tif (желательно), *.bmp, *.psx, *.xf и *.plt (формат AutoCAD) с разрешением 300 или 600 dpi для фотографий. В тексте на рисунок должна быть ссылка. Все буквенные и цифровые обозначения, приведенные на рисунках, необходимо пояснить в основном или подрисуночном тексте. Все сокращения и условные величины должны быть расшифрованы в тексте. Размерности физических величин следует давать в системе СИ, названия иностранных фирм и организаций – в транскрипции первоисточников с указанием страны. Страницы рукописи должны быть пронумерованы, включая листы с рисунками. Статья может быть представлена на казахском, русском и английском языках. К статье обязательно прилагается резюме на трех языках: казахском, русском, английском. Статья должна быть подписана всеми авторами с указанием их имен, отчеств (полностью), ученой степени, места работы и жительства, служебного или домашнего телефона. Приложение разрешения на публикацию в открытой печати (акт/письмо) обязательно. Материалы, не соответствующие данным требованиям, к публикации не принимаются Рукописи рецензируются и не возвращаются авторам	Корректоры: М.К. Бисенкулов, Г. Сырлыбаева
	Компьютерная верстка, изготовление оригинал-макета С.Д. Шудабаевой
	Подписано в печать 28.10.2011 г. Гарнитура Таймс. Формат 200х280. Бумага офсетная. Печать офсетная. Тираж 550 экз. Усл.п.л.8.8. Отпечатано в издательском центре ЖГУ им.И.Жансугурова Заказ № 00549
	І. Жансүгіров атындағы Жетісу мемлекеттік университеті 040009, Талдықорған, Жансүгіров көшесі, 187а. Жетысуский государственный университет им. И. Жансугурова. 040009, г. Талдыкорган, ул. Жансугурова, 187а.